

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

СТЕХ ЄВГЕНІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 37.035.6:377.1

**ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ
В ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

**Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук**

**Науковий керівник:
доктор педагогічних наук, професор
Карпенко Олена Георгіївна**

Київ – 2014

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ	15
1.1. Історико-педагогічний аналіз патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ	15
1.2. Патріотичне виховання учнівської молоді професійно- технічних навчальних закладів як пріоритетний напрям виховання в сучасних умовах	44
1.3 Патріотичне виховання учнівської молоді в умовах професійно-технічних навчальних закладів	61
Висновки до першого розділу.....	81
РОЗДІЛ 2 ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ	84
2.1. Діагностика сформованості патріотичного виховання учнівської молоді професійно-технічних навчальних закладів	84
2.2. Проектування змісту виховного процесу як оптимальної умови патріотичного виховання учнівської молоді в професійно- технічних навчальних закладах	106
2.3. Аналіз ефективності реалізації організаційних форм виховної роботи у процесі патріотичного виховання учнівської молоді професійно-технічних навчальних закладів	145
Висновки до другого розділу	167
ВИСНОВКИ	172
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	177
ДОДАТКИ	209

ВСТУП

Актуальність дослідження. Виховання та соціальне становлення молоді – одне із найбільш складних і водночас пріоритетних завдань на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Проблеми виховання молоді пов'язані із глибокими та швидкоплинними соціальними перетвореннями, зокрема із зміною ідеологічних орієнтирів у вихованні і посиленням дії стихійних чинників, що впливають на становлення сучасного учня як соціальної особистості.

Сучасне українське суспільство переживає турбулентний період кардинальних змін, за яких руйнується старе ідеологічне підґрунтя і спостерігаються нові, суперечливі та проблемні впливи на особистість. На сьогодні особливої гостроти набуває проблема любові до Батьківщини і вірності їй, позаяк в окремих регіонах України існує справжня загроза знищенню цілісності та суверенності нашої держави, виникає ймовірність конфлікту з сусідніми державами. У таких умовах істотно зростає роль виховання у молоді почуття патріотизму, яке проявляється не просто в абстрактному переживанні самовідданості державі, а в любові до своєї країни, народу, родини, рідного слова, у готовності стати на захист Вітчизни, бажання працювати на благо та процвітання своєї країни, розуміння відповідальності за власні вчинки. Тільки у незалежній, демократичній державі особистість буде здатна розкрити свій потенціал, здібності, сформуватися як індивідуальність, критично мисляча та не підвладна маніпуляціям.

Соціально-економічний розвиток України невідкладно потребує збільшення мережі професійно-технічних навчальних закладів (далі – ПТНЗ), а разом із цим і висококваліфікованих робітничих кадрів середньої ланки згідно з вимогами ринку праці. Відповідно до Концепції розвитку професійно-технічної освіти в Україні (2011 р.) розроблено заходи щодо оптимізації мережі та урізноманітнення типів ПТНЗ. Водночас у зв'язку з розширенням мережі закладів ПТНЗ постала необхідність перегляду системи

виховання учнівської молоді, проведення модернізації професійно-технічної освіти адекватно щодо суспільних вимог. У контексті вирішення проблеми уряд активно розпочав процес оновлення змісту, забезпечення якості професійно-технічної освіти з урахуванням як вітчизняних, так і світових тенденцій.

Учнівська молодь професійно-технічних навчальних закладів як демографічна група займає чільне місце у структурі суспільства. Це – мобільна й активна частина населення, відкрита для ідеологічного й політичного впливу, удосконалення, здобуття нових знань та навичок. Саме у старшому підлітковому віці закладаються основи світоглядної орієнтації, визначаються риси характеру, погляди, переконання, осмислення своєї ролі в суспільстві, ставлення до Батьківщини, держави, народу, сім'ї. Простежується девальвація життєвих цінностей, незацікавленість молоді у саморозвитку, бездуховність, незнання історії рідного краю, нерозуміння сучасних політичних процесів, що призводить до соціальної байдужості молоді. Окрім того, динамічні соціально-економічні зміни спонукають до зниження в молодій людині почуття моральності, духовності, знецінення вищих цінностей, духовної вбогості.

Означені проблеми стимулювали створення державних документів, які здебільшого регламентують їх вирішення. Зокрема, у Законі України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», Декларації «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні», Концепції «Національно-патріотичного виховання молоді», у Комплексній програмі патріотичного виховання молоді задекларовано розв'язання завдань патріотичного виховання молоді. Ці документи визначають шляхи, які сприяють всебічному, гармонійному розвитку особистості, вихованню високої соціальної активності, громадянської відповідальності, духовності, становленню громадянського суспільства, посилюють патріотичну спрямованість молоді.

Однак, досі не розроблено дієву та цілісну модель патріотичного виховання молоді в умовах розвитку сучасного українського суспільства. Створення соціально-виховної моделі патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ сприятиме повноцінному становленню особистості у сучасному трансформаційному суспільстві, у якому, на жаль, зруйнувалися традиційні зв'язки, християнські принципи, моральні цінності, з'явилася тенденція до ствердження масових стереотипів і шаблонів. Тому головною метою педагогів професійно-технічних навчальних закладів є створення умов для розвитку патріотичної особистості. Патріотичне виховання учня має здійснюватися на засадах духовності, толерантності та моральності. Складовими цієї мети є підтримка, стимулювання учнівської молоді до розвитку їх загальнолюдських цінностей. Виховання патріотичної учнівської молоді ПТНЗ – потужний стимул для розбудови, процвітання та розвитку країни загалом.

Патріотичне виховання учнівської молоді ПТНЗ покликане формувати громадянина-патріота, створювати у нього високу патріотичну свідомість, складовими якої є почуття гордості та любові до свого народу, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків, освоєнню національних цінностей, відчуттю причетності до розбудови національної державності, бажанню захисту Вітчизни, повазі до чинного законодавства. До того ж, патріотичне виховання виступає не лише чинником підвищення педагогічного впливу на особистість, а й основним засобом і джерелом успішного розвитку держави; воно здатне забезпечувати духовну єдність поколінь, успадкування кращих духовних надбань, свідоме ставлення до своєї країни, громадянську відповідальність.

Аналіз наукової історико-педагогічної літератури свідчить, що *першооснови* патріотичного виховання було закладено в народній педагогіці, значення якої висвітлюється у працях О. Любара, В. Мацюка, В. Пугача, М. Стельмаховича, Д. Федоренка. Становлять інтерес праці М. Аркаса, Л. Дмитрієва, Д. Лихачова, В. Яременка та ін. У цих наукових розвідках

висвітлюється виховний ідеал давньоруської епохи, складовою якого виступає патріотичне виховання. Фундаментальне значення для дослідження проблеми патріотичного виховання учнівської молоді має етнопедагогічна спадщина вчених, діячів культури, педагогів, письменників України: М. Грушевського, М. Драгоманова, М. Коцюбинського, С. Петлюри, Лесі Українки, І. Франка, Т. Шевченка та інших.

Теоретичні передумови патріотичного виховання розглянуто у працях В. Сухомлинського; зміст та принципи патріотичного виховання закладено Г. Ващенком; ідеям патріотизму як складової громадянськості приділяє увагу О. Сухомлинська; методи морального виховання, виокремлюючи приклад батьків, учителів; бесіди, моральні вправи тощо виявляла С. Русова; питанню формування патріотичного почуття приділяв увагу К. Ушинський; проблемою формування почуття патріотизму як основи виховання дітей займався О. Духнович. У своїх працях і наукових розробках ці науковці висвітлювали актуальні для свого часу проблеми розвитку патріотичних почуттів як складової національної системи виховання, висували ідею виховання «свідомого» громадянина, патріота власної Батьківщини.

Проблеми національно-патріотичного виховання в сім'ї стали предметом уваги О. Вишневського, А. Кузьмінського, А. Макаренка, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, П. Щербаня та ін., які наголошують на тому, що національне родинне виховання має базуватися на українознавстві та сприяти формуванню уявлень про власну націю та її самобутність.

Вихованню дітей молодшого шкільного віку присвячено праці Ш. Амонашвілі, І. Беха, С. Долецької, Ю. Зубцової, М. Качур, О. Коркішко, І. Підласого, Н. Янковської та ін., які розглядають виховання патріотизму молодших школярів у позаурочній виховній роботі. Дослідники стверджують, що знання та вміння, накопичені дитиною у молодшому шкільному віці, згодом стають основою для формування стійких моральних звичок, навичок суспільної поведінки, високих життєвих ідеалів.

Дослідженням сутності національно-патріотичного виховання підлітків, теоретичним і методичним обґрунтуванням організаційно-педагогічної моделі національно-патріотичного виховання в умовах позашкільного навчального закладу займалася Т. Гавлітіна (національно-патріотичне виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу). Патріотичному вихованню у позанавчальній діяльності приділяв увагу Р. Петронговський (формування патріотизму старшокласників у позанавчальній виховній діяльності).

Кілька науковців приділяють увагу вихованню старшокласників *в умовах загальноосвітньої школи*. Скажімо, В. Каюков досліджує проблему патріотичного виховання учнів загальноосвітньої школи на героїчних традиціях українського народу. О. Кириченко вивчає процес виховання старшокласників на військово-козацьких традиціях у процесі допризовної підготовки. Л. Корінна розглядає формування громадянських цінностей старшокласників у загальноосвітніх навчальних закладах. С. Оришко досліджує патріотичне виховання старшокласників у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності загальноосвітніх навчальних закладів.

Значний внесок у розроблення проблеми патріотичного виховання студентів в умовах вищих навчальних закладів зробили вітчизняні науковці: О. Абрамчук (патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів); В. Герасимчук (патріотичне виховання студентської молоді в українських і польських вищих закладах); А. Міняйлова (гуманістичне виховання студентів у навчально-виховному процесі технічних університетів); В. Мірошніченко (теоретико-методичні засади патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників); О. Онопрієнко (патріотичне виховання майбутніх учителів фізичної культури у позааудиторній діяльності педагогічних університетів); В. Дроговоз (патріотично-військове виховання студентської молоді в освітньо-виховному просторі університету) та інші.

Окрім вищезазначеного, дослідженням аспектів оптимізації виховної системи в професійно-технічних училищах, удосконаленню форм і методів

виховної роботи, способам формування стійкої професійної мотивації майбутніх фахівців присвячено дослідження Р. Гуревича, О. Єжової, В. Ковальчука, Л. Комісарової, Н. Ничкало, Л. Полак, В. Радкевич, Л. Сергєєва, В. Скороходова, В. Скульської, М. Сороки, Л. Сушенцевої та ін. Водночас засади національно-патріотичного виховання в системі професійно-технічного навчального закладу розглядають В. Гарнійчук, В. Панасюк, В. Тіханова та ін.

Класичні ідеї патріотичного виховання покладено в основу праць вітчизняних діячів науки і культури, зокрема таких, як В. Бичко, Н. Волошина, В. Горський, В. Жила, О. Забужко, Л. Костенко, В. Крисаченко, І. Надольний, Є. Рябенко, Ю. Хайрулліна, В. Шинкарук, П. Юркевич та ін. Серед зарубіжних філософів: К. Гельвецій, І. Кант, Д. Дьюї, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Е. Фромм та ін.

Поняття патріотизму не залишається поза увагою і психологів, зокрема висвітлюється у працях таких вчених, як: І. Бех, А. Богущ, М. Боришевський, Л. Виготський, Л. Долинська, В. Котирло, Г. Костюк, О. Киричук, О. Роменець, Ю. Трофімов, О. Чебикіна та ін.

Аналіз соціально-педагогічної, соціально-правової, психологічної й методичної літератури, вивчення організації процесу патріотичного виховання в умовах ПТНЗ, а також досвіду роботи педагогів та організаторів виховної роботи дозволили нам зробити висновок про те, що актуальність проблеми дослідження визначається *суперечностями*:

- між об'єктивною потребою українського суспільства у патріотично-вихованій учнівській молоді ПТНЗ і відсутністю ефективної системи патріотичного виховання у сучасних умовах функціонування ПТНЗ;

- між вимогами, які висуваються сучасною системою ПТНЗ щодо удосконалення змісту процесу патріотичного виховання, й недостатньою методичною розробленістю особливостей патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ;

- між широким виховним потенціалом ПТНЗ та недостатнім рівнем розробленості організаційно-методичного забезпечення (форм і методів) патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ.

Актуальність порушеної нами проблеми, недостатня теоретична та методична розробленість питань патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ, пошуки усунення зазначених суперечностей і об'єктивна потреба українського суспільства щодо виховання громадянина-патріота зумовили вибір теми дисертаційного дослідження – **«Патріотичне виховання учнівської молоді в професійно-технічних навчальних закладах»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи Інституту соціальної роботи та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова і становить складову комплексного наукового напрямку «Теорія та технологія навчання і виховання в системі освіти».

Тему дисертації затверджено вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 8 від 7.04.2011 р.) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень у галузі педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 6 від 14.06.2011 р.).

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні проблеми патріотичного виховання та розробленні змісту структурно-функціональної моделі процесу патріотичного виховання учнівської молоді в умовах позааудиторної діяльності професійно-технічних навчальних закладів.

Реалізація поставленої мети обумовила такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати стан проблеми патріотичного виховання учнівської молоді у науковій літературі, уточнити засадничі поняття дослідження.
2. Дослідити виховний потенціал професійно-технічних навчальних закладів і з'ясувати сучасний стан патріотичного виховання учнівської молоді у таких закладах.

3. Розробити змістову структуру, критерії, показники та визначити рівні патріотичної вихованості учнів професійно-технічних навчальних закладів.

4. Експериментально перевірити ефективність педагогічних умов та організаційно-методичного забезпечення процесу патріотичного виховання учнівської молоді професійно-технічних навчальних закладів.

Об'єкт дослідження – процес патріотичного виховання учнівської молоді професійно-технічних навчальних закладів.

Предметом дослідження – зміст, форми і методи патріотичного виховання учнівської молоді в умовах позааудиторної діяльності професійно-технічного навчального закладу.

Для розв'язання означених завдань було використано комплекс **методів дослідження**: *теоретичні* – аналіз філософської, психологічної, педагогічної, соціологічної літератури з даного питання з метою виявлення та обґрунтування основних аспектів проблеми патріотичного виховання молоді, що дозволило виявити різні наукові підходи до проблеми патріотичного виховання учнівської молоді в сучасних умовах ПТНЗ; *контент-аналіз документації ПТНЗ* (планів та журналів обліку виховної роботи) з метою вивчення реального стану проблеми патріотичного виховання; *проекування* для розроблення структурно-функціональної моделі; *моделювання* для відображення змісту процесу патріотичного виховання з учнівською молоддю ПТНЗ; *обсерваційні* – пряме й опосередковане спостереження з метою виявлення особливостей патріотичного виховання в умовах ПТНЗ; *емпіричні* – бесіди, анкетування, інтерв'ю, тестування, які сприяли пошуку й розробленню шляхів організації процесу патріотичного виховання учнів ПТНЗ; *педагогічний експеримент* (пілотний, констатувальний, формувальний, контрольний) дозволив здійснити перевірку ефективності впровадження педагогічних умов та організаційно-методичного забезпечення процесу патріотичного виховання учнівської молоді у позааудиторній діяльності професійно-технічних навчальних закладів; *статистичні* – обробка даних за допомогою методів математичної статистики з метою

визначення якісних і кількісних показників отриманих результатів та оцінювання ефективності розробленої структурно-функціональної моделі процесу патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ у позааудиторній діяльності.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять концептуальні положення щодо гуманізації та демократизації виховання (І. Бех, А. Бойко, І. Зязюн, Н. Ничкало, Г. Філіпчук, В. Ягупов та ін.); засадничі положення відомих педагогів про формування патріотизму молоді (Г. Ващенко, О. Духнович, О. Вишневський, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.); положення про роль педагога у формуванні морально-патріотичних якостей громадянина (І. Зязюн, А. Капська, А. Кузьмінський, В. Омеляненко, М. Фіцула та ін.); наукові ідеї про організацію та вдосконалення навчально-виховного процесу у ПТНЗ (Р. Гуревич, В. Ковальчук, І. Лікарчук, Н. Ничкало, В. Петрович, Л. Полак, В. Радкевич, Л. Сушенцева та ін.).

Законодавчою основою дослідження стали нормативні документи, у яких відображено аспекти патріотичного виховання молоді: Указ Президента України «Про національну доктрину розвитку освіти» № 347 від 17.04.2002 р., Закон України «Про освіту» № 1060-ХІІ, зі змінами від 19 грудня 2006 р., Закон України «Про професійно-технічну освіту» № 103/98-ВР, зі змінами від 19 грудня 2006 р., Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства освіти і науки України, Міністерства оборони України, Міністерства культури і туризму України «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання молоді» № 3754/981/538/49 від 27.10.2009 р.

Експериментальна база дослідження. На різних етапах дослідження було залучено 476 учнів ПТНЗ віком від 17 до 19 років та 32 педагогічні працівники. На констатувальному етапі експерименту дослідження було охоплено 163 учні Чернігівського професійного ліцею залізничного транспорту, 170 учнів Дніпропетровського центру підготовки та

перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу, 143 учнів Професійно-технічного училища № 14 м. Городища. На формувальному етапі в процес дослідження включено в експериментальну групу – 89 учнів Чернігівського професійного ліцею залізничного транспорту, 88 учнів Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу, 60 учнів Професійно-технічного училища № 14 м. Городища. У контрольній групі – 74 учні Чернігівського професійного ліцею залізничного транспорту, 80 учнів Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу, 80 учнів Професійно-технічного училища № 14 м. Городища.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягають у тому, що:

- *уперше* теоретично обґрунтовано і розкрито зміст процесу патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ, *виявлено* виховний потенціал ПТНЗ та *розроблено* структурно-функціональну модель даного процесу у позааудиторній діяльності; *окреслено* особливості процесу патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ як пріоритетного напрямку виховання; *розкрито* специфіку педагогічних умов, що сприяють оптимізації процесу патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ; *визначено* компоненти (когнітивний, поведінковий, мотиваційний, інформаційний), критерії, показники та рівні (високий, достатній, середній, низький) патріотичної вихованості учнівської молоді ПТНЗ; *уточнено* зміст дефініцій «патріотизм», «патріотичне виховання»; запропоновано авторське визначення поняття «патріотично-вихований учень ПТНЗ»; *подальшого розвитку* набули зміст, форми, методи патріотичного виховання, спрямовані та адаптовані щодо підвищення ефективності процесу патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в апробації педагогічних умов, що сприяють оптимізації процесу патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ; розробленні та

впровадженні методичних рекомендацій «Особливості патріотичного виховання учнівської молоді професійно-технічних навчальних закладів» для педагогів, майстрів виробничого навчання, класних керівників, соціальних педагогів, психологів, які працюють з учнівською молоддю ПТНЗ. Отримані результати дослідження можуть бути використані в організації процесу патріотичного виховання з учнівською молоддю ПТНЗ, студентською молоддю ВНЗ; під час розроблення програм, навчально-методичних посібників із патріотичного виховання у ПТНЗ.

Результати дисертаційного дослідження *впроваджено* в навчально-виховний процес Чернігівського професійного ліцею залізничного транспорту (довідка № 43 від 13.02.2014 р.), Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу (довідка № 746 від 31.05.2012 р.), Професійно-технічного училища № 14 м. Городища Черкаської області (довідка № 01-08-448 від 19.12.2012 р.), Сумського вищого професійного училища будівництва та автотранспорту (довідка № 46 від 5.03.2014), Щорського відділу освіти райдержадміністрації Чернігівської області (довідка № 201 від 04.03.2014 р.).

Особистий внесок здобувача. У статті «Поняття “патріотичне виховання”» особистості в історичній ретроспективі» (у співавторстві з О. Карпенко) авторським здобутком є теоретичний аналіз поняття «патріотичне виховання» в історико-педагогічному контексті.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дослідження знайшли відображення в доповідях і виступах на *міжнародних* науково-практичних конференціях: «Соціальна політика: концепції, технології, перспективи» (Київ, 2014), «Імперативи розвитку України в умовах глобалізації» (Чернігів, 2013; Чернігів, 2011), «Тенденції розвитку педагогіки та психології в ХХІ столітті» (Одеса, 2013), «Сучасні наукові дослідження представників педагогічних та психологічних наук» (Харків, 2013), «Найновіші досягнення європейської науки – 2012» (Болгарія, Софія, 2012), «Соціальна робота на межі тисячоліть. Концепції, технології, стратегії»

(Київ, 2011), «Наука в інформаційному просторі» (Дніпропетровськ, 2011), «Соціальна робота як чинник гуманізації суспільного буття: український та міжнародний досвід» (Чернігів, 2011), «Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи досліджень» (Київ, 2011), «Историко-правовые и социально-экономические аспекты развития общества» (Чернигов, 2011); *всеукраїнських* – «Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих вчених» (Черкаси, 2012), «Українське національне виховання: реалії, тенденції, перспективи» (Київ, 2013); *всеукраїнського круглого столу* – «Психолого-педагогічне забезпечення соціальної мобільності сучасної молоді: реалії та перспективи» (Київ, 2012).

Результати дисертаційної роботи також обговорювалися на засіданнях кафедри соціальної педагогіки, щорічних звітних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Інституту соціальної роботи та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (2011–2013 рр.).

Публікації. Зміст і основні результати дисертаційного дослідження відображено у 24 публікаціях автора, серед яких – 10 статей (9 – одноосібно, 1 стаття у співавторстві) у наукових фахових виданнях, затверджених МОН України, 1 стаття у зарубіжному виданні, 1 стаття у інших наукових виданнях, 1 – методичні рекомендації, 11 тез доповідей.

Загальний обсяг особистого доробку становить 7,2 друкованих аркуша.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 240 сторінки, із них – 176 сторінки основного тексту. Робота містить 13 таблиць і 5 рисунків на 26-ти сторінках, 12 додатків на 30-ти сторінках. Список використаних джерел налічує 334 найменувань, із них – 13 іноземною мовою.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ПРОФЕСІЙНО- ТЕХНІЧНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

1.1. Історико-педагогічний аналіз патріотичного виховання учнівської молоді професійно-технічних навчальних закладів

В Україні досить актуальною є проблема реформування галузі освіти відносно професійно-технічних закладів: активний розвиток програми професійно-технічної освіти на 2011-2017 роки; забезпечення високої якості освіти на рівні кращих європейських стандартів; підготовка спеціаліста, конкурентоспроможного на ринку праці тощо.

На сьогоднішньому етапі розвитку суспільства відбувається модернізація всіх складових освіти, оскільки одним із важливих завдань сучасного соціуму є підвищення якості освіти і відповідність її світовим вимогам та потребам сучасної економіки.

Варто зазначити, що програма професійно-технічної освіти на 2011-2015 роки передбачає переоснащення професійно-технічних училищ, їх об'єднання з вищими професійними коледжами і з вищими навчальними закладами III-IV рівнів. Дана програма спрямована на оновлення матеріально-технічної бази та створення нових стандартів професій, що є важливим для розвитку освіти в професійно-технічних закладах [174].

Документ ставить на порядок дня розв'язання таких основних завдань, як: підвищення якості професійної підготовки робітників, модернізація основних засобів навчально-виховного процесу, розширення функцій професійно-технічної освіти, розроблення та запровадження нових управлінських і інвестиційних механізмів розвитку тощо [174, с. 5]. Отож, очікуваними результатами програми є не лише популяризація робітничих

професій, модернізація та організація продуктивного навчального процесу, а й створення всіх необхідних умов для навчання та виховання всебічно розвиненої, конкурентоспроможної, мобільної, творчої особистості. Важливим аспектом програми є виховання потреби культурного самовдосконалення та залучення учнівської молоді до відродження народних традицій.

Такі науковці, як Л. Сергєєва та Н. Софій, переконані, що сучасний професійно-технічно навчальний заклад необхідно розглядати як відкриту соціально-педагогічну систему, що взаємодіє з багатьма соціальними інститутами, і як цілісну автономну організацію, головною метою котрої є забезпечення процесу навчання, виховання, а також розвитку особистості [254].

У праці «Про нову парадигму професійно-технічної освіти» науковці В. Скороходов та І. Стариков зазначають, що незайнятість випускників професійно-технічних закладів зумовлено недостатньою їх підготовкою, що на їхню думку пояснюється застарілою матеріально-технічною базою, відсутністю можливостей засвоювати в період навчання прогресивні технології, невмінням працювати з новими матеріалами та інструментами, що робить їх не конкурентоспроможними на ринку праці [256, с. 75]. На нашу думку, у сучасному суспільстві з'являється досить парадоксальна ситуація, яка полягає в тому, що відбувається масовий виїзд молодих висококваліфікованих спеціалістів за кордон, попри існування реальної кадрової проблеми з дефіцитом фахівців у нашій країні. Важлива роль у даній ситуації відводиться педагогу, оскільки саме від його спроможності застосувати свої професійні знання залежить формування патріотично вихованої особистості.

Уважаємо за доцільне зазначити, що на сьогодні роботу освітян спрямовано на введення нових спеціальностей у професійно-технічних навчальних закладах. Соціально-економічні зміни в Україні потребують проведення модернізації цієї ланки освіти адекватно щодо суспільних

запитів. Розпочинається процес оновлення змісту професійно-технічної освіти та визначення державних вимог щодо її якості і обсягів з урахуванням вітчизняних і світових тенденцій. На нашу думку, трансформація системи професійно-технічної освіти повинна базуватися на принципах гуманізації, демократизації та індивідуалізації.

Як зазначає А. Кузьмінський, гуманістична спрямованість освіти вбачається у формуванні поглядів на «людину як на найвищу цінність – у безмежних можливостях людини та її здатності до удосконалення, це вимога свободи і захисту гідності особистості, це ідея про право людини на щастя і про те, що задоволення її потреб та інтересів має бути метою суспільства» [143, с. 90]. Нам імponує дане твердження науковця, тому варто погодитися, що людина є найвищою цінністю, котра спроможна удосконалювати себе як особистість.

Ми погоджуємося з поглядами науковців, зокрема з концепцією М. Ілляша, і дотримуємося ідеї, що одним із пріоритетних національних інтересів України є «розвиток української нації, історичної свідомості та національної гідності українців; розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності громадян усіх національностей, що становлять український народ» [35, с. 9]. Тому виховання свідомого патріотичного громадянина має стати одним із першочергових завдань ПТНЗ освіти.

Як показує практика, у процесі трансформації системи професійно-технічних закладів потрібно більше приділяти уваги особистості учня професійно-технічного навчального закладу, його індивідуальності, створюючи при цьому необхідні умови для реалізації здібностей, здійснюючи підтримку учня на шляху його становлення, підвищуючи культурний рівень розвитку особистості, формуючи патріотичну свідомість, толерантність. Варто зазначити, що молоді (згідно із Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» – це громадяни віком від 14 до 35 років) [92], у нашому випадку, учням ПТНЗ, притаманні такі риси, як: милосердність, доброзичливість, людяність,

чесність, гідність. Однак у сучасних умовах замість позитивних рис з'являються байдужість, національне заперечення, жорстокість, соціальна ізоляція, насильство, котрі руйнують особистість як індивідуальність. Слід зазначити, що важливу роль у ПТНЗ відводиться роботі педагога: від його спроможності застосовувати свої професійні навички у роботі з учнями ПТНЗ для формування таких якостей, як самостійність, моральна стійкість, творча індивідуальність, що сприятиме формуванню патріотичної особистості у нашому суспільстві.

Патріотичне виховання молоді, зокрема учнівської молоді професійно-технічних навчальних закладів, указує на об'єктивну потребу визначити вікові межі та основні етапи зазначеної категорії, що дає можливість уточнити категоріальний апарат і вікові критерії учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Суб'єктами соціально-педагогічної роботи нами обрано учнів ПТНЗ віком від 17 до 19 років, які закінчили загальноосвітню школу та здобувають професійно-технічну освіту у ПТНЗ. Проблема періодизації вікових меж молоді висвітлюється в працях психологів. Уважаємо за доцільне проаналізувати психологічні дослідження, в яких обґрунтовуються вікові періоди особистості, зокрема молоді. Так, І. Малкіна-Пих у праці «Вікові кризи» [163] зазначає, що юнацький вік для юнаків – це період від 17 до 21 років, дівчат – від 16 до 20 років.

Науковець із психології Дж. Біррен виокремлює п'яту фазу – ранню дорослість у межах 17-25 років [163]. У той же час, психологи Г. Крайг та Д. Бокун зазначають, що вік від 17-21 до 40 років називають періодом ранньої дорослості [140].

У праці «Вікові кризи» Д. Бромлей, виокремлює декілька стадій, а саме: доросле шкільне дитинство (вік від 11 до 15) та пізня юність (вік від 15 до 21), які припадають на цикл юності [163].

Аналізуючи періодизацію Е. Еріксона, відмітимо, що підлітковість та юність визначено віком від 11 до 20 років, який вважається ранньою дорослістю [163].

Вивчаючи періодизації молодості, Р. Хейвінгхерст окреслює завдання розвитку у ранньому періоді дорослості, які полягають у починанні професійної діяльності, прийнятті громадянської позиції, знаходженні духовно близької соціальної групи [140, с. 587].

Відповідно до Міжнародної класифікації (Квін, 2000) виокремлюється юнацький вік (12-18 років) та період молодості (18-40 років) [163].

У монографії «Вікова та диференційна психологія» Є. Рибалко характеризує період ранньої дорослості як посилення соціального розвитку особи, максимальне включення її в різні сфери суспільних стосунків і діяльності, що вимагає мобілізації всіх ресурсів, зокрема природних задатків. [247, с. 25]. Є Рибалко вважає, що процес розвитку також залежить і від рівня та міри соціальної активності і продуктивності самого індивіда.

У наукових працях вік у межах 17-19 років характеризується вступом людини в інтенсивне особисте життя та професійну діяльність, період становлення, самоствердження в коханні, кар'єрі, сім'ї та суспільстві [163, с. 50]. Саме в цьому віці досить виражено готовність учнівської молоді до самовизначення в житті. Психологи вказують на притаманну для цього періоду схильність до розвитку, початок становлення особистості. Окрім того, цей період характеризується переважанням індивідуалізації над процесом соціалізації, а саме «закладаються підвалини індивідуальності як вищої і найбільш розвиненої форми існування особистості, у котрій реалізується унікальна і неповторна природа людської душі» [200, с. 11].

Таким чином, у цьому періоді відбувається активний розвиток та становлення особистості, простежується входження особистості у світ суспільної культури та цінностей, відкриття нового, унікального та неповторного власного «Я». Особливістю цього віку є засвоєння нового

соціального досвіду та, відповідно, становлення патріотичної свідомості особистості.

Отже, розглянувши наукові розвідки вчених стосовно періодизації віку учнів професійно-технічних навчальних закладів, ми зробили висновок, що дослідження відрізняються за змістом. Причина цього полягає в тому, що а) науковці працювали в різні історичні часи; б) були обмежені тією галуззю науки, в якій працювали; в) науковці брали за основу періодизації різні критерії.

На нашу думку, доцільно глибше розглянути категорію виховання, що дозволить цілісно дослідити проблему патріотичного виховання молоді у професійно-технічних навчальних закладах.

Виховання, за новим тлумачним словником української мови, означає «сукупність знань, культурних навиків, поглядів, що становлять загальний рівень духовного розвитку людини і є наслідком систематичного впливу, навчання» [188, с. 375].

Проблему виховання особистості вивчають науковці різних галузей, а саме: філософії, психології, соціології, педагогіки. Так, філософський тлумачний словник визначає виховання як «дію суспільства на формуючу особистість» [298, с. 76]. При цьому, виховання розглядається як плановий вплив на незрілу особистість вихованця. «Метою виховання є сприяння розвитку у вихованця прояву дарувань чи стримування якихось задатків у відповідності з метою («ідеал виховання»))» [297, с. 76].

«Сократ української філософії» Г. Сковорода зосереджується на духовному світі особистості та шляхах досягнення щастя й свободи у житті, бо «Світ ловить людей різними сітями, прикриваючи їх багатствами, почестями, славою, друзями, знайомствами, протекціями, вигодами, втіхами і святинею...» [60, с. 154], однак не в матеріальному задоволенні потреб полягає сенс людського існування. Розвиток і самовдосконалення духовної сфери особистості – засаднича ідея у філософії вченого. У передмові до праці «Вступні двері до християнської добронравності. Перед дверима» філософ

викладає розуміння щастя, яке, на його думку, «У серці і в душі твоїй» [60, с. 152]. Системоутворювальною визначено ідею Г. Сковороди про виховання працелюбності, щирості, стриманості, порядності, чесності та необхідності до самопізнання та самовдосконалення.

Представник Київської релігійної філософії П. Юркевич зосереджує увагу на вихованні до морально-естетичних потягів. Філософ наголошує на необхідності розвитку духовного світу особистості, визначаючи для почуттів, переживань, моральних цінностей одне з важливих місць [106]. Праця П. Юркевича «Серце і його значення в духовному житті людини за вченням Слова Божого» розкриває духовну сутність особистості. «Серце є центром душевного і духовного життя людини. Так, у серці започатковується і народжується рішучість людини до здійснення тих чи інших вчинків; у ньому виникають різноманітні наміри і бажання; воно є місцем волі та її бажань» [106, с. 341]. Акцентування на вихованні духовних аспектів життя особистості – центральна ідея у філософії кордоцентризму П. Юркевича.

І. Франко звертав значну увагу на виховання громадянського обов'язку, моральних переконань, високих ідеалів, уважаючи, що ці «скарби» буде застосовувати молодь упродовж усього свого життя: «молодіж, поки молода, повинна набиратися всякого знання теоретичного, повинна, як ті пчоли, літати по всіх нивах людської освіти і культури, збираючи все, що піднімає і окрилює людський ум і облагороднює серце, тямлячи тільки одно, що практичне життя жде її серед рідного народу і що все, чим багата і сильна людськість, буде в данім часі придатне і пожиточне і для нашого народу» [106, с. 405].

Ширше розглядав цю проблему М. Грушевський, який вважав, що саме через виховання молодого покоління може відбутися відродження української нації. Як переконує науковець, «молодь – це майбутнє нації і саме їй належить вирішальна роль у справі духовного оновлення нації, привнесення в українське життя інтелігентності, принциповості, ідейності»

[168, с. 48]. Ця думка увиразнює необхідність більшої уваги до проблем виховання підростаючого покоління у дусі патріотичності.

Варто звернутися і до філософсько-освітньої ідеї Г. Ващенка, яка ґрунтується на природовідповідності, національності, гуманістичності та патріотичності. «Філософсько-освітня концепція Г. Ващенка органічно поєднується з життям українського народу – його культурою і побутом, родинними відносинами, суспільними ідеалами, символами, святинами, ставленням до інтересів української держави, її міжнародного іміджу» [72, с. 179]. Г. Ващенко формує «ідеал вольової, характеристичної людини», яка має добір національно-патріотичних цінностей та якостей.

Сучасна філософія освіти та виховання акцентує увагу на зростанні ролі національних ціннісних пріоритетів, серед яких основне місце має посідати формування справжнього громадянина та патріота своєї держави [82]. Передусім, навчальний і виховний процес здатний забезпечити формування патріотичності особистості.

Позицію «виховання» психологи розглядають як «діяльність з передачі новим поколінням суспільно-історичного досвіду; планомірний та цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку людини з метою формування певних установок, понять, принципів, ціннісних орієнтацій, що забезпечує умови для її розвитку, підготовку до громадського життя і праці» [308].

Такі думки діалогізують із поглядами Л. Виготського, який доводить, що «жодна форма поведінки не є такою міцною, як та, що пов'язана з емоцією... Жодна моральна проповідь так не виховує людину як живе почуття...» [42, с. 113]. У тлумаченні психолога саме почуттєво-емоційна сфера відіграє значну роль у формуванні особистості.

У той же час, С. Рубінштейн розглядає принцип детермінізму, в основі якого особливості феноменів людської психіки залежать від зовнішніх та внутрішніх факторів соціального середовища [242].

У цьому контексті Г. Костюк доводить, що «виховання – провідна умова розвитку. Воно – істотна потрібна умова відтворення нового людського покоління. Від виховання насамперед залежить те, в якому напрямі і якою мірою будуть використані задатки дитини, які основи будуть закладені для формування її розуму, почуттів, волі, характеру, світогляду. Тільки завдяки вихованню підростаюча особистість може за досить короткий час піднятися до того рівня розвитку свідомості, на досягнення якого люди витратили довгі історичні періоди, повно включитися в суспільне життя, людську практику і, виконуючи різноманітні суспільно-виробничі функції, формувати далі нові властивості своєї природи» [137, с. 131].

У галузі соціології пропонують таку дефініцію «виховання»: виховання – «процес свідомого, цілеспрямованого і систематичного формування особистості, який здійснюється у межах і під впливом соціальних інститутів (сім'ї, виховних і навчальних закладів, установ культури, громадських організацій, засобів масової інформації і т.і.) з метою її підготовки до виконання соціальних функцій і ролей, до життєдіяльності в різних сферах соціальної практики» [263, с. 48].

Український соціолог М. Лукашевич розкриває сутність виховання як соціального феномена та галузі соціальної реальності. Автор досліджує роль виховання у процесах соціалізації та адаптації особистості. На думку М. Лукашевича, виховання є «відкритою соціальною системою, яка взаємодіє з іншими соціальними системами. До них належать: суспільство з підсистемами – виробничо-економічною, політичною, соціальною та духовною; підсистема соціалізації; сім'я та система освіти; людина – складна біопсихосоціальна жива система» [154, с. 58]. Науковець формулює висновок про складність та багатогранність процесу виховання, що дає змогу розглядати виховання як соціальний феномен.

Варто погодитися з переконливим твердженням Т. Кухтевича, який визначає мету всього виховання, котра полягає в розвитку особистості та неперервному формуванні, задоволенні її потреб та інтересів, збагаченні

ціннісних орієнтацій, запитів, розвитку та реалізації задатків та здібностей, духовного потенціалу, зростанні соціальної ролі самої особистості в цьому процесі на основі її вільної самовизначеності та саморегуляції [147, с. 27]. На думку науковця, виховання повинно відігравати неабияку роль у створенні середовища розвитку особистості, при цьому сприяти гуманізації, демократизації, розвитку культури суспільства у цілому.

Серед проблем виховання, які зазначено Р. Гуровою, існують соціологічні проблеми виховання, котрі відображають вплив суспільства на виховання та вплив виховання на розвиток суспільства. Р. Гурова виокремлює такі соціологічні проблеми виховання, як соціальна детермінованість виховання, взаємодія впливу виховання та середовища на соціальне формування особистості, вплив виховання на відтворення суспільства й соціальний прогрес. Дослідниця відображає важливість дослідження змін, які відбуваються у соціальних чинниках і впливають на формування особистості. Дослідження сучасних тенденцій розвитку суспільства допомагають організовувати процес виховної роботи більш результативно [67, с. 5].

В українському педагогічному словнику виховання розглядається як процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів [58, с. 53].

Й. Песталоцці підкреслює важливу роль виховання у формуванні особистості та наголошує на індивідуальному й гуманному підході до кожного вихованця. Як переконує вчений, саме досвід виховання зможе служити зброєю спасіння у складних життєвих ситуаціях. Й. Песталоцці підкреслює важливу роль вихователя, який здатний педагогічно тактовно та творчо впливати на вихованців, прищеплюючи любов до Вітчизни та небайдужість до її долі [206, с. 50].

К. Ушинський акцентує увагу на впливі народності на педагогічну систему. Учений зосереджується на громадянському вихованні з метою

повноцінного розвитку «корисних і діяльних членів суспільства» [297, с. 103]. На думку відомого педагога, виховання не що інше як засіб, котрий розвиває в особистості свій власний ідеал [297].

Педагог-просвітитель О. Духнович уважав виховання – найвищим і найскладнішим мистецтвом. Науковець підкреслював, що головним завданням закладів освіти є виховання молоді в дусі патріотизму, національної гордості, відданості інтересам держави, любові до власної землі, свого народу [313].

С. Русова наголошує на тому, що необхідно здійснити процес виховання так, щоб вихованці не тільки служили вірою і правдою народові, а й зробили особистий внесок у розвиток суспільства [246, с. 77]. Дослідниця вважає, що процес виховання потрібно організувати згідно з потребами та національними традиціями народу. Важливим аспектом навчальних закладів є виховання палких патріотів, які б були віддані інтересам народу та зацікавлені у відродженні української держави. За переконаннями С. Русової, виховання є національним за сутністю, змістом, засобами його реалізації, позаяк ґрунтується на таких принципах, як природовідповідність, народність, гуманізм, зв'язок виховання з життям. Саме через національне виховання зможуть реалізуватися у вихованців природні задатки, а також формуватиметься національний характер та світогляд [118]. Отже, виховання молоді, на думку С. Русової, повинне базуватися на культурно-історичному досвіді народу, його традиціях, обрядах, звичаях та мати безперервний систематичний характер.

У той же час, педагог А. Макаренко простежує провідні аспекти у вихованні громадянина: «По-перше, це повинен бути кваліфікований працівник, політично та економічно освічений, який має високу загальну культуру та повну середню освіту, відповідальний за свої дії перед колективом та перед суспільством, уміє працювати в колективі, дисциплінований, з оптимізмом дивиться вперед, вірить у світле майбутнє своєї країни» [160, с. 8]. Як стверджує педагог, до особистості застосовується

цілісна система виховання. Він підкреслює, що «не можна виховувати частинами, формуючи ізольовано то одну, то іншу якість. Людина не виховується частинами, вона виховується всією сумою впливів, яким вона піддається» [160, с. 29].

У праці «Виховання громадянина» зосереджено увагу на важливості прищеплення таких рис особистості, як колективізм, трудова активність, дисциплінованість, відповідальність, наполегливість у досягненні мети, усвідомлення себе громадянином [160, с. 7]. Видатний педагог А. Макаренко приділяє особливу увагу вихованню громадянина, вважаючи це одним з основних завдань суспільства. Використовує поняття «стандарт», де кожен повинен бути сміливим, мужнім, чесним, трудолюбивим патріотом» [160, с. 47].

На думку відомого педагога В. Сухомлинського, виховання полягає у різнобічному гармонійному розвитку та удосконаленні особистості. Учений дає таке визначення поняттю виховання – «це багатогранний процес постійного духовного збагачення та оновлення – і тих, хто виховується, і тих, хто виховує, причому цей процес характеризується глибокою індивідуальністю» [274, с. 14].

М. Стельмахович ураховує принцип народності у процесі виховання. Сутність народності виявляється у спосіб передачі наступним поколінням вироблених упродовж багатьох століть знань, українських національних звичаїв, обрядів, вірувань, традицій, що сприяє формуванню у молоді високої духовності, гуманізму, національного духу, характеру, національної свідомості та патріотизму для розбудови української держави [265].

О. Вишневський закладає в основу виховання природну потребу у «самозбереженні, самовдосконаленні, самоствердженні шляхом розбудови власної держави» [36, с. 257]. На думку педагога, національне має бути будь-яке виховання, яке «повинне бути просякнуте національним духом – не від почуття ненависті і ворожості щодо сусідів, а від любові до рідної землі» [36, с. 257]. Учений наголошує не тільки на засвоєнні знань, а передусім, на

«участі в духовному, культурному та господарському розвитку свого народу, в творенні культурних вартостей» [36, с. 257].

У трактаті Ш. Амонашвілі «Школа життя» мовиться про основну мету виховання дитини, яка полягає у розкритті та виявленні її особистісних якостей [4, с. 38]. Педагог розкриває гуманно-особистісний підхід до дітей, який може бути застосований в освітньо-виховному просторі й надалі.

Як стверджує дослідник С. Пальчевський, у процесі виховання важливими є не тільки сприятливі умови для розвитку особистості, а й стимуляція процесів самовиховання. Важливість «сприяння вихованцеві у самоформуванні ним доцільної спрямованості згідно з внутрішньозакладеним потенційними можливостями», [198, с. 420] – таким видається погляд автора на процес формування особистості вихованця. Він розглядає самовиховання як вищу форму розвитку особистості, котра бере свій початок від виховання [198].

Науковці, які працюють у галузі соціальної педагогіки – З. Бондаренко та Т. Лях, дають власне визначення соціальному вихованню – «це цілеспрямовано керований процес соціального розвитку, соціального формування особистості; допомога людині в засвоєнні та прийнятті нею моральних норм, які склалися в сім'ї та суспільстві, прийнятті правових, економічних, громадянських і побутових відносин; цілеспрямоване виховання людини з урахуванням її особистісно-соціальних проблем і відповідно до соціальних потреб середовища, що її оточує в процесі життєдіяльності» [261, с. 30]. Учені наголошують на створенні сприятливих умов для повноцінного розвитку особистості.

Г. Філіпчук акцентує увагу на переосмисленні завдань виховання у сучасному глобалізаційному вимірі, серед яких, передусім, виокремлює такі, як формування громадянської відповідальності, української ідентичності, духовності, культури, правової свідомості, ініціативності, критичності, самостійності тощо [299, с. 27]. На думку науковця, до пріоритетних напрямів виховання додаються формування української ідентичності,

культури та духовності, тому важливим, на сучасному етапі розвитку, є включення культурно-історичних та мовних цінностей [299, с. 32].

І. Харламов пропонує дефініцію «виховання», яка пов'язує виховання зі специфічним процесом формування в учнів особистісних якостей та властивостей [304, с. 54]. На думку вченого, виховання полягає у формуванні відносин, зміст яких об'єднано в декілька груп: соціальні відносини особистості, а саме: формування законслухняності, рівень громадської активності та зрілості, виконання загального обов'язку; моральні відносини – досить розгалужена система моральних якостей – патріотизм, культура міжнаціональних відносин, дисциплінованість, працелюбність, колективізм, честь, особистісна гідність; естетичні відносини – рівень розвитку почуття прекрасного, захопленість різними видами мистецтва, творчо-естетичні здібності; санітарно-гігієнічні відносини – під ними розуміють фізичну культуру, спорт, здоровий спосіб життя тощо. Як переконує учений, виховання та формування особистості відбувається шляхом включення її в різноманітні види діяльності та завдяки становленню і розвитку тих відносин, які виникають у процесі цієї діяльності [304, с. 55].

Таким чином, патріотичне виховання, з урахуванням особливостей категорії «виховання» та віку досліджуваних, пов'язано з основним завданням, яке полягає у навчанні учнівської молоді думати про себе, як про справжнього патріота країни, котрий має певні зобов'язання, а також в умінні проявляти соціальну активну позицію щодо наявних проблем сьогодення, змінюючи ситуацію в країні на краще.

О. Гомотюк досліджує ментальність українського народу і робить висновок, що гуманізм, патріотизм, духовність є складовою українського національного характеру, зауважуючи про освячення і підтримування церквою патріотичних учинків з давніх-давен [56, с. 48].

Уважаємо за доцільне зазначити, що у психолого-педагогічному словникові запропоновано таке визначення «патріотизму» – це почуття любові до своєї Вітчизни, готовність підкоряти свої особисті та групові

інтереси загальним інтересам країни, вірно служити їй та захищати її [234, с. 571].

У соціологічному словнику «патріотизм» (від грецького слова «patris») означає «батьківщина», «вітчизна». Таке поняття інтерпретується як любов до Батьківщини, відданість своїй вітчизні, своєму народові [263, с. 210].

В українському педагогічному словнику подано тлумачення «патріотизму» як одного з найглибших громадянських почуттів, змістом котрого є любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури. Патріотизм виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів. Патріотизм – соціально-історичне явище. Виховання патріотизму – важлива складова виховної діяльності школи. У процесі вивчення різних навчальних предметів в учнів формуються патріотичні погляди й переконання [58, с. 249].

У Великому тлумачному словнику поняття «патріотизм» трактується як любов до своєї Батьківщини, відданість своєму народові, готовність для них на жертви та подвиги [32, с. 711].

У словнику С. Ожегова подано таку дефініцію: «патріотизм» – це віданність та любов до своєї Вітчизни, до свого народу [191].

За словником В. Даля, «патріотизм» – любов до Вітчизни. Патріотичний, вітчизняний, повний любові до Вітчизни [68, с. 24].

У Філософському енциклопедичному словнику поняття «патріотизм» розглядається як любов до Батьківщини, відповідальність за її долю і готовність служити її інтересам, а в разі потреби самовіддано боронити здобутки свого народу; соціально-політичний і моральний принцип, що в загальній формі виражає вищеназвані почуття та емоційні стани. Патріотизм як соціально-психологічне почуття має широку гаму проявів: від гордості за досягнення Вітчизни (у науці, економічній діяльності, спорті і т.д.), поваги до історичного минулого, дбайливого ставлення до народної пам'яті, збереження та опанування національними і культурними традиціями до

гіркоти переживань за невдачі і втрати рідної країни, страждань через її біди [299, с. 471].

Аналізуючи доробки зарубіжних та вітчизняних філософів, Н. Волошина розглядає патріотизм як «шанування місця свого народження, і місця постійного мешкання (малої Батьківщини), і своєї країни, (Батьківщини у широкому розумінні цього слова), любов і турботу про них. Це почуття виникає і розвивається, все більш соціалізуючись і збагачуючись, у процесі духовно-етичного розвитку» [39, с. 75].

Український філософ, письменниця, літературознавець О. Забужко підтримує думку про те, що український патріот має знати свою історію, свої надбання, а «нормальний, пересічний український громадянин – «неспеціаліст» – дуже погано знає свою історію і майже не знає своєї культурної спадщини» [84, с. 5]. На думку О. Забужко, українці не є культурно інтегрованими, позаяк не знають здебільшого української історії, культури, традицій, погано розуміють себе та слабо уявляють, з якого боку і з чим себе співвіднести, порівняти.

У дослідженні «Національно-психологічні особливості прояву патріотизму особистості» А. Потьомкін вивчає національно-психологічні властивості прояву патріотизму як базової властивості особистості. Науковець розглядає «патріотизм» як системно-функціональну властивість особи, котру представлено сукупністю інструментально-стильових і мотиваційно-сміслових характеристик, що забезпечують постійність прагнень і готовність суб'єкта до реалізації актуальних і потенційних соціально-значимих цінностей, ідеалів і переконань» [223].

Соціальні психологи формулюють визначення «патріотизм» як певне моральне почуття особистості до Вітчизни, яке не успадковується, а набувається особистістю у процесі виховання під впливом соціального середовища. Також патріотизм залежить від конкретно- історичного періоду, розвитку людського суспільства [232].

Провідне місце у наукових працях С. Русової займають ідеї патріотизму. Як вважає дослідниця, будувати майбутнє необхідно на основі власної самобутньої культури, адже діяльність вихованців повинна бути безпосередньо пов'язана з інтересами Батьківщини [118].

За Г. Ващенком, «здоровий патріотизм» не виключає доброго ставлення й пошани до інших народів. Так само, як добре вихована людина поважає власну гідність і разом із тим – гідність інших людей, і справжній патріот поважає права і гідність інших народів» [72, с. 181]. На думку національного педагога Г. Ващенка, «здоровий патріотизм, як і моральність, виховується на основі віри в ідеали.

На думку українського педагога О. Коляди, патріотизм – «почуття любові до своєї Батьківщини, усвідомлення громадської відповідальності за її долю, інтереси» [122, с. 3]. О. Коляда виокремлює таке поняття, як «радянський патріотизм», котрий неабияк проявився в роки Великої Вітчизняної війни, саме тоді сила патріотизму та незламність бойового духу захисників допомогли перемогти ворога. «Високі морально-політичні якості наших воїнів, любов до Батьківщини і ненависть до ворога, стійкість і віра у перемогу, у справедливість справи, за яку йшли в бій, - ось складники тієї могутньої сили, що завдала гітлерівському вермахту першої великої поразки в другій світовій війні» [122, с. 18].

А. Кузьмінський та В. Омеляненко вважають, що «патріотизм пронизує все, що пізнає, робить, до чого прагне й що любить людина, якщо вона патріот» [145, с. 180]. Джерела патріотизму науковці вбачають у любові до рідної домівки, батьків, Батьківщини.

У свою чергу, науковці О. Степанов та М. Фіцула патріотизм розкривають як «найголовніше громадянське почуття, змістом якого є любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури» [266, с. 503].

У монографії «Виховання національно свідомого, патріотично зорієнтованого молодого покоління, створення умов для його розвитку як

чинник забезпечення національних інтересів України» автор зазначає, що людям із високим рівнем національної свідомості властивий великий інтерес до суспільних подій, вони характеризуються більш високим рівнем участі в суспільному житті, у тому числі й житті політичному. Це явище зумовлено тим, що людина з вираженою ідентифікацією себе як члена великої спільноти живе проблемами цієї спільноти, а не лише своїми власними, тобто, сприймає їх як свої власні. Саме така позиція і характеризується як патріотизм – любов до Батьківщини, відданість їй, прагнення служити її інтересам, відчуття взаємопов'язаності власної долі з долею батьківщини [35, с. 22]. М. Ілляш важливим чинником, який впливає на добробут країни, вважає виховання молоді в дусі патріотизму та національної свідомості [35].

Роблячи акцент на народних традиціях виховання як важливого орієнтиру у вихованні високо-моральних якостей особистості, В. Мосіяшенко виокремлює основні принципи морального кодексу народу. Серед них – патріотизм як «Любов до Батьківщини, готовність її захищати, боротися проти соціального гноблення і несправедливості, єднання у боротьбі. Палка любов до Вітчизни, мужність у боротьбі за щастя свого народу, повага до інших народів – одна з головних заповідей народної моралі: «Кожному мила своя країна», «Грудка рідної землі дорожча від пуда золота», «Негідником той називається, хто домівки рідної цурається» [179, с. 59]. Як зазначає педагог, патріотизм, любов до рідного краю, мужність, ненависть до ворогів, є притаманними для українського народу.

Ю. Руденко розглядає термін «український патріотизм» як багатогранне, комплексне поняття, зміст котрого становлять національні, соціальні та суспільно-політичні компоненти. Дослідник закликає вживати та реалізовувати термін «український патріотизм» в педагогічній теорії та практиці. На його думку, сутність патріотизму у полягає у любові до рідної землі, мови, культури, історії, до України-Батьківщини, вбиранні в себе українського змісту і духу [243, с. 10].

Науковець І. Побочий наголошує не тільки на відродженні, але й на формуванні українського менталітету. Як зауважує дослідник, програма відродження українського менталітету має враховувати особливості минулого України, а саме: місцеві та регіональні особливості, відмінності українського народу, та бути спрямованою на формування патріотизму, консолідації всього українського суспільства. При цьому «слід свідомо та рішуче долати існуючі в ментальному ландшафті елементи фобій, рештки всіляких комплексів меншовартості, історичної скривдженості тощо» [216, с. 40]. Автор зазначає, що загальноукраїнського сталого менталітету не існує, український менталітет є неоднорідним у зв'язку з історичними подіями, тому й спостерігається відмінність між східною та західною цивілізацією, що, у свою чергу, й породжує відмінності.

На думку М. Пірен, націоналізм може проявлятися у різних формах «від патріотизму до крайньої екстремальної форми, тісно пов'язаної з мілітаризмом, шовінізмом та фашизмом» [213, с. 189]. Націоналізм виступає як нібито викривлена форма об'єктивної дійсності, тому для України як поліетнічної держави, така форма не є прийнятною, позаяк не виконує консолідуючої функції для суспільства загалом.

Виховання патріота, формування патріотичної позиції актуальні для всіх часів. Однак погляди на процес патріотичного виховання змінювалися під впливом різноманітних соціально-історичних умов, становища суспільства та наповнювалися різним національним, класовим і соціальним змістом. На нашу думку, необхідно розглянути поняття «патріотичне виховання» в короткому історико-педагогічному аспекті для цілісного осмислення процесу патріотичного виховання.

Ідеї патріотизму було закладено ще за часів Київської Русі. У літературній пам'ятці XII ст. «Повчання дітям» Володимира Мономаха висвітлено ідеї про патріотизм шляхом виховання й формування почуття патріотичного обов'язку перед Вітчизною та її захисту. Державний та політичний діяч Володимир Мономах зазначає, що патріотичній особистості

повинно бути притаманне почуття відповідальності, обов'язку, пошани до родини, старших та вірності Батьківщині [170]. Володимир Мономах обґрунтовує значимість позитивного прикладу у патріотичному вихованні, закликаючи молодь до наполегливості, старанності у навчанні, прислухатися до мудрих порад наставників.

Особливе значення у вихованні патріотизму молоді відіграла козацька педагогіка. Питання козацького виховання вивчали В. Каюков [112], О. Кириченко [114], Ю. Кондратенко, [124], М. Коновалова [125], К. Левківський [149], О. Любар [157], Т. Пістун [214], Ю. Руденко [245], М. Стельмахович [265], Д. Яворницький [318] та ін.

Козацька педагогіка надавала неабиякого значення вихованню та формуванню в молоді обов'язку перед Вітчизною, героїзму, патріотичних якостей особистості, честі, відданості Батьківщині. На думку О. Кириченка, «українська козацька система виховання є глибоко національним явищем – славетним дітищем героїчної історії українського народу» [115]. Важливим ступенем у козацькій освіті вважалося військово-спортивне та національно-патріотичне виховання воїна-визволителя з лицарським кодом честі та звитяги [157]. Кошовий отаман Іван Сірко як справжній вихователь козацтва, стверджував, що козацька система виховання заперечує рабську психологію, пасивність, політичне прислужництво, невіру у власні сили, у свою чергу, культивує такі якості як віра, честь, воля, відданість, патріотизм, самостійність, закликає до постійного самовдосконалення та самопізнання молодого покоління [157]. На сьогодні козацька педагогіка здатна урізноманітнити процес національно-патріотичного виховання молоді та покликана формувати моральні й патріотичні якості, спрямовуючи їх на самореалізацію, самовдосконалення, активну життєву позицію у відродженні власної держави. Відновлення кращих здобутків козацтва, демонстрація реальних фактів із життя козаків, їх героїчних подвигів, характеру, ідеології, світогляду, кодексу лицарської честі, козацького гумору відіграватиме істотну роль у процесі патріотичного виховання.

Вагомий внесок у відродження українського патріотизму зробили Ф. Прокопович [205], Г. Сковорода [60], Л. Українка [150], І. Франко [106], Т. Шевченко [309] та ін.

Закликає до патріотизму у своїх настановах відомий філософ, знаний викладач Києво-Могилянської академії Ф. Прокопович. У поняття «патріотизм» філософ укладає гордість за свій народ, любов до Вітчизни. На переконання Ф. Прокоповича, патріотизм залежить від виховання молоді та підвищення рівня її інтелектуального розвитку [205].

Творча спадщина Т. Шевченка пройнята любов'ю до рідної Батьківщини, волелюбністю, мужністю, непохитною вірою в українців, їх перемогу («В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля. Нема на світі України, немає другого Дніпра») [105, с. 154]; «Учіться, читайте, і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь» [105, с. 158]. Великий поет, письменник виступає як своєрідний пророк, котрий пробуджує українців та пропонує їм шляхи виходу з неволі. Т. Шевченка називали «Батьком», «великою людиною» й порівнювали з автором Апокаліпсису, що теж перетерпів «великі страждання» [222, с. 33]. Видатний Кобзар у творчості возвеличує багатовікові традиції українського народу, його мову, фольклор, культуру.

У творчості Л. Українки чітко виявляються патріотичні мотиви через лінію любові до свого краю, народу, пісні, рідної землі, активної громадянської позиції. Леся Українка проявила себе як активний борець за героїзм, братерство, свободу українського народу. Провідна тенденція її творів – відвага, завзяття, мужність, оптимізм, нескореність. Її творчість – це прямий заклик до бою за волю, свободу, людські права [150].

Так, І. Франко та його товариші виступають у відкритому листі до редакції газети «Правди», демонструючи свою чітко окреслену патріотичну позицію. « «Життя» ми уважаємо найвищим добром, що коли б прийшлося його віддати в обороні високих принципів людськості, в обороні свободи і добра – народу, ми ані на хвилю не завагуємось се вчинити» [106, с. 404].

У листі прослідковується неабияка відданість та любов до українського

народу. Як вважає «вічний революціонер», нав'язування формальної ідеологічної концепції патріотизму суперечить вільному становленню та розвитку молодого покоління.

Патріотичні почуття простежуються у праці М. Грушевського «Хто такі українці і чого вони хочуть». Автор закликає до об'єднання заради свободи, рівності, демократії та національно-територіальної автономії України, щоб українці мали «змогу правити своїм краєм, становити такі порядки, які були б корисні не для панів тільки, мудрих і просвіщених, а для всіх трудящих людей» [63, с. 119].

В. Липинський у патріотизмі вбачав не просто задоволення в тому, «щоб бути українцем, а в тім, щоб було честю носити ім'я Українця» [293, с. 719]. Від себе необхідно вимагати гарних і добрих вчинків як від українця та виховати в собі громадянські, політичні, державотворчі якості такі як: віра в Бога, законслухняність, вірність, твердість, дисциплінованість, пошану тощо [293].

Аналізуючи радянський патріотизм кінця 1950-х років, російська дослідниця І. Пушкарьова характеризує справжнього патріота як такого, котрий суворо ненавидить ворогів Батьківщини, безстрашно викриває ворогів народу, та зауважує, що процес виховання був заідеологізованим, а особливості розуміння завдань патріотичного виховання визначали його цінності. Метою радянського патріотичного виховання проголошувалося виховання сміливих, стійких радянських громадян, які твердо вірили у правоту партії. На фоні цих подій у громадян виховувалися дисциплінованість, мужність, героїзм, відвага, ненависть до ворогів. У часи Великої Вітчизняної війни патріотизм виступав як самовідважна праця в ім'я перемоги та захисту держави [237].

Патріотичні ідеї XIX ст. розробляли такі відомі діячі, як М. Грушевський [63], М. Драгоманов [172], О. Духнович [105], С. Русова [246], Л. Українка [150], І. Франко [106], Т. Шевченко [310] тощо, котрі у своїх працях наголошували на ідеї народності у вихованні.

Про сутність патріотичного виховання висловлює думку педагог К. Ушинський, який переконаний: «... немає людини без любові до батьківщини, і ця любов дає вихованню надійний ключ до серця людини й могутню опору для боротьби з її поганими природними, особистими, сімейними і родовими нахилами» [297, с. 99]. Науковець акцентує увагу на народності у процесі патріотичного виховання. На його думку, «виховання, створене самим народом і побудоване на народних основах, має ту виховну силу, якої нема в найкращих системах, побудованих на абстрактних ідеях або запозичених в іншого народу» [105, с. 231]. Народність виступає своєрідним джерелом життя народу, держави в історії.

Відомий український педагог Г. Ващенко розглядав проблему виховання патріотизму в своїх працях та, зокрема, акцентував на національній педагогіці, основу якої становить християнський ідеал вчення [30]. На думку Г. Ващенко, «здоровий патріотизм», як і моральність, виховується на ґрунті віри в ідеали. Наголошуючи не тільки на єдності, але й на спорідненості моралі, що від Бога та національних цінностей, Г. Ващенко допомагає нам усвідомити наближення педагогіки до того духовного синтезу релігії і патріотизму, який робить деякі народи в історії особливо стійкими і непереможними, навіть у складних історичних умовах. Ідеал справжнього українця-патріота, що характеризується як усебічно розвинена особистість, наполеглива та цілеспрямована у досягненні поставлених цілей, працездатна, християнин, котрий дотримується норм моралі, має вольовий характер. Основну ж мету виховання української молоді вбачає у служінні Богові та Батьківщині. На думку науковця, важливими рисами, які необхідно виховувати, передусім, є ідеалістично-релігійний світогляд, що передбачає формування альтруїзму, мужності, чесності, волі, любові до Батьківщини, пошани до старших, гуманізму, працелюбності і т.і.

У свою чергу, І. Огієнко важливу роль у патріотичному вихованні особистості відводить рідній мові – основі, на якій зростає духовно й культурно кожний народ. «Давно вже стверджено, що тільки рідна мова

приносить людині найбільше і найглибше особисте щастя, а державі – найсильніші патріотичні характери» [105, с. 375]. Учений наводить основні мовні заповіді громадянина, серед яких заповідь про те, що кожний свідомий громадянин мусить знати свою літературну мову, вимову, правопис та виконувати рідномовні обов'язки свого народу, які вбачаються у тому, щоб працювати для підвищення культури своєї літературної мови [105].

В. Сухомлинський у працях «Виховання обов'язку», «З чого починається громадянин», «Народження громадянина», «Педагогіка серця» розглядає поняття «громадянськість», яке базується на основі гуманності та включає такі складові, як відданість Батьківщині, зацікавленість інтересами суспільства, почуття відповідальності. «Громадянські думки, почуття, тривоги, громадянський борг, громадянська відповідальність» – це, на думку В. Сухомлинського, основа людської гідності [274, с. 217]. Варто зазначити, що патріотичне виховання, за словами відомого українського педагога В. Сухомлинського, – «сфера духовного життя, яка проникає в усе, що пізнає, узнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується. Патріотизм як діяльна спрямованість свідомості, волі, почуттів, як єдність думки і діла дуже складно пов'язаний з освіченістю, етичною, естетичною, емоційною культурою, світоглядною стійкістю, творчою працею» [277, с. 131].

Педагог актуалізує проблему виховання патріотичної свідомості, яка безпосередньо пов'язана з моральним становленням особистості, та вважає, що саме «виховання патріотизму – це вміння надихнути людину на роздуми про долю Батьківщини, вміння пробудити почуття гордості від думки про те, що ти син своєї Батьківщини» [277, с. 148]. Учений акцентує увагу на провідному завданні всього патріотичного виховання, яке полягає у запобіганні моральній байдужості молоді.

На думку Омеляна Вишневіського, до системи цінностей патріотичного виховання входять: українська ідея; державна незалежність; конструктивна участь у державотворчих процесах; почуття гордості за свою державу і

відповідальність за неї; відчуття національної гідності; історична пам'ять; пошана до національних символів, до Конституції, до національної культури, мови, звичаїв; протидія антиукраїнській ідеології тощо [36, с. 225].

На сьогодні у Конституції України [126], Законах України «Про громадянство України» [88], «Про освіту» [89], Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті [181], Концепції національно-патріотичного виховання молоді [128], Концепції виховання дітей і молоді в національній системі освіти [127], Національній програмі патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства [182] наголошено на тому, що *патріотичне виховання* є складовою загального виховного процесу, становить систематичну і цілеспрямовану діяльність органів державної влади і громадських організацій із формування у громадян високої патріотичної свідомості, почуття любові до України, готовності до виконання громадських і конституційних обов'язків. Патріотичне виховання включає соціальні, цільові, функціональні, організаційні та інші аспекти, характеризується високим рівнем комплексності, тобто охоплює впливом усі покоління, пронизує усі сторони життя: соціально-економічну, політичну, духовну, правову, педагогічну, спирається на освіту, культуру, історію, державу, право. Отож, виховання особистості як патріота є важливим стратегічним завданням для розвитку України на сучасному етапі [128].

Сучасний український поет-філософ, публіцист, громадський діяч Л. Костенко на відкритій лекції у Національному університеті «Києво-Могилянській Академії» пояснює складний шлях розвитку України, пов'язуючи його з такими причинами: «фізичне знищення, духовна експропріація, генетичні мутації, цілеспрямоване перемішування народів на її території...» [136, с. 29].

Однак країна не зникла саме завдяки своїй національній самобутності, тому Л. Костенко закликає до повернення української мови, історії, культури, бо це є важливими чинниками національної ідентичності. На сьогодні

сприятливий час для розбудови держави, яка не руйнує особистість, а навпаки, особистість «будує державу, саму себе, і своє гідне життя, і гуманітарну ауру своєї нації» [136, с. 31].

Так, патріотичне виховання молодого покоління покликане зберегти українську ідентичність, її неповторність та самобутність. Патріотичне виховання спрямоване на консолідацію та відродження українського суспільства. Однак тільки у незалежній, демократичній державі особистість здатна розкрити свій потенціал, здібності, сформуватися як унікальна особистість, критично мисляча та не підвладна маніпуляціям.

Отже, на думку дослідників, сутність патріотизму у сучасних умовах полягає у таких завданнях:

- розкритті тих потенцій, за якими повинна активізуватися ініціатива, початися творча робота з відновлення країни; це виявлення внутрішнього, прихованого перевтілення власних інтересів;
- подоланні маргіналізму та псевдосоціальності;
- активізації соціуму та культури, блокуванні егоїзму, космополітизму, зміни направленості приватних інтересів; проясненні змісту та укріпленні колективного «ми», розширенні громадянської макроїдентичності [43, с. 35].

Досить відчутний на сьогодні вплив багатьох ідеологій призводить до втрати у молодого покоління ідентифікації з країною, орієнтації на матеріальні цінності, прагматизм та меркантильні моделі поведінки. Створення та впровадження ефективних організаційних форм соціально-виховної роботи у процес патріотичного виховання молоді є відкритим питанням на сучасному етапі. Основою патріотичного виховання молоді може стати українська етнопедагогіка, у якій відображено педагогічну мудрість та багатовіковий досвід поколінь.

А. Кузьмінський та В. Омеляненко звертають увагу на проблему виховання патріота. Моральному аспекту виховання особистості, а саме патріотичному, який становить органічну складову загального процесу

формування особистості. «Глибокі почуття патріотизму – це та непомітна, але міцна пуповина, яка утримує особистість у колі морально-духовної святості, спонукає до високих духовних діянь – від любові до Мами й Тата до убоління за свою країну [145, с. 181].

Водночас, В. Дроговоз визначає домінантні якості особистості-патріота, зокрема такі:

- сформованість духовно-етичних якостей особистості (свідомої любові до Батьківщини, поваги до рідної мови, культури, звичаїв, традицій);

- сформованість історико-пізнавальних якостей особистості (знання своїх коренів та історії «малої Батьківщини», України, інших країн; прагнення до вироблення власної патріотичної позиції; знання законів України);

- сформованість професійно-діяльнісних якостей особистості (ставлення до праці, як до служіння Батьківщині; розуміння національних інтересів України);

- сформованість психологічних якостей особистості (здатності і готовності до фізичних і психологічних випробувань заради Батьківщини);

- сформованість здатності до саморефлексії (здатності до самоаналізу власних вчинків із точки зору інтересів Батьківщини);

- сформованість громадянсько-діяльнісних якостей особистості (потреби в конкретних повсякденних справах на користь Батьківщини) [75, с. 9].

Проаналізувавши погляди науковців на проблему патріотичного виховання, ми пропонуємо виокремити визначення В. Ягупова [319, с. 502], який зазначає, що патріотичне виховання становить основу духовного розвитку особистості, а формування патріотичних почуттів означає створення високого ідеалу служіння рідному народові, готовність до героїчного подвигу в ім'я процвітання і незалежності України. Патріотичне виховання покликане формувати громадянина-патріота України, виробляти

глибоке розуміння громадянського обов'язку, готовність у будь-який час стати на захист Батьківщини.

Отже, в основу змісту «патріотичне виховання» ми вкладаємо такі поняття, як любов та гордість за Батьківщину, повага, зацікавленість історією своєї країни, свого генеалогічного коріння, знання національних символів, законів України, розуміння національних інтересів, сумлінне виконання своїх професійних обов'язків, готовність до психологічних та фізичних випробувань заради процвітання країни, відданість своєму народові, служіння інтересам держави, дотримання Конституції та законів у повсякденному житті.

Таким чином, аналіз процесу патріотичного виховання в історичному аспекті свідчить про те, що в основу морального духу людей покладено ідеї патріотизму, а саме – любові, гордості та поваги до Батьківщини, готовності стати на її захист. Частина сучасного українського суспільства перебуває у стані апатії, духовної кризи та пригнічення. Важливим у такій ситуації є збереження української нації, її культурної спадщини. Патріотичне виховання, у свою чергу, спрямоване на відродження та процвітання країни.

Так, узагальнивши засадничі положення досліджень науковців, ми можемо стверджувати, що *патріотичне виховання* – це цілеспрямований, планомірний, систематичний, педагогічний вплив на особистість з метою формування якостей свідомого патріота, а саме: духовно-етичних якостей (гордості й любові до Батьківщини, своєї домівки, поваги до українських традицій, звичаїв, обрядів); історико-пізнавальних якостей (зацікавленості історією своєї країни, свого генеалогічного коріння, знання національних символів, законів України); професійно-діяльнісних якостей (розуміння національних інтересів, сумлінне виконання своїх професійних обов'язків); психологічних якостей (готовність до психологічних та фізичних випробувань заради процвітання країни); громадянсько-діяльнісних якостей (відданість своєму народові, служіння інтересам держави, дотримання Конституції та законів у повсякденному житті, активна громадська позиція).

Звичайно, трансформації, які відбуваються сьогодні у суспільному житті, накладають відбиток не тільки на поведінку, а й на життєві орієнтири молодого покоління. Однак у майбутньому саме молоде покоління спроможне визначати майбутні перспективи країни. Тому передумовою ефективного розвитку держави є робота з формування свідомого патріотичного ставлення серед молоді до власної держави. Виховувати всебічно розвинену, креативну, ініціативну, патріотично налаштовану особистість – першочергове завдання держави.

На нашу думку, варто погодитися з поглядами науковців, що національне та патріотичне виховання може сприяти якомога повнішому набуттю молодими громадянами необхідного соціального досвіду, успадкуванню кращих духовних надбань нашого народу саме у поєднанні з надбаннями інших народів, утвердженню високої культури взаємин між людьми різних національностей, формування у юнаків та дівчат кращих особистісних рис громадян української держави, високої загальної культури і духовності [35].

Виховання молодого покоління як справжніх патріотів є першочерговим завданням на сьогодні, адже саме перед молоддю постає нелегке завдання, що полягає у розвитку незалежної, демократичної, самостійної держави. У свою чергу, сильна, демократична держава надасть можливість особистості реалізувати себе у повній мірі.

Підсумовуючи вищевикладене, ми дійшли висновку, що дана проблема потребує систематизації знань із різних галузей науки як у теоретичному, так і практичному аспектах. Відповідно до мети нашого дослідження, потребують наукового обґрунтування особливості патріотичного виховання молоді професійно-технічних училищ у сучасних умовах, що представлено нами у наступному параграфі.

1.2. Патріотичне виховання учнівської молоді професійно-технічних навчальних закладів як пріоритетний напрям виховання в сучасних умовах

На сьогодні відбувається перехід світової економіки до індустріального та постіндустріального етапу розвитку, що зумовлює глобальні соціальні, економічні, культурні, етнічні зміни в суспільстві. У зв'язку з подіями глобалізації відбувається модернізація складових освіти, а саме: спрямування на підвищення якості освіти і відповідність її світовим вимогам та потребам сучасної економіки. Держава проголошує це одним із головних пріоритетів своєї політики.

Аналізуючи сучасну суспільну дійсність, П. Друкер розкриває проблему молодого покоління, яка полягає в складності прийняття рішень і навіть втечі від них. Глобалізоване суспільство пропонує молоді свободу вибору, але, у свою чергу, змушує взяти на себе відповідальність у прийнятті важливих рішень [76, с. 215]. Як наголошує науковець, для успішного функціонування та розвитку всього суспільства ми повинні підвищувати ефективність виховання через кожного окремого громадянина.

Однак, за словами В. Беха, щодо виховання в контексті глобалізаційних процесів «патріотичне виховання сьогодні є найгострішим моментом для української громади, українського громадянського суспільства й держави» [16, с. 11].

Педагогічні та соціальні процеси, у свою чергу, залежать від сучасних обставин, а патріотичне виховання покликане підготувати молоде покоління до життєдіяльності в демократичному суспільстві, яке трансформується. Як свідчить практика, «неодмінним проявом патріотизму є національна вихованість, яка включає не лише толерантність, а й повагу до інших етносів, готовність до активного захисту національної справедливості для всіх співгромадян; підбурювання ж до прояву будь-якого протистояння на національному ґрунті – це протидержавний, антипатріотичний чинник, який

може призвести до руйнації монолітності держави з багатонаціональним укладом» [202, с. 13].

Патріотичне виховання має суспільний характер. На нашу думку, сім'я, формальні та неформальні об'єднання, громадські організації, засоби масової інформації тощо є виховними соціальними інститутами, які здійснюють вплив на учнівську молодь ПТНЗ. Отже, можна стверджувати, що однією з особливостей патріотичного виховання є роль соціальних інститутів у патріотично-виховному процесі учнівської молоді ПТНЗ. Процес патріотичного виховання нерозривно пов'язаний із навчальними закладами, нагадаємо, що в нашому випадку – це ПТНЗ. Мета ПТНЗ – виховання почуття патріотизму, національної гордості, розуміння учнями власних дій і життєвої позиції, осягнення сенсу життя та визначення свого місця у суспільстві, сприяння активній позиції, прагнення до милосердя, доброти, поваги, спонукання до самовиховання та самовдосконалення. Отже, у глобалізаційних умовах необхідно звернути ще більшу увагу на патріотичне виховання учнівської молоді ПТНЗ як пріоритетний напрям. Саме національно свідома, відповідальна за долю Батьківщини, вихована у душі поваги до українських традицій особистість здатна бути конкурентоспроможною, досягти високого рівня культури та активного включення в динамічну систему функціонування сучасного суспільства.

У цьому контексті вважаємо за доцільне розглянути молодь (учнів ПТНЗ) як суб'єкта впливу педагога. Молодь ПТНЗ як демографічна група займає чільне місце у структурі суспільства [92]. Важлива роль у процесі патріотичного виховання належить педагогу: від його здатності застосовувати свої професійні навички з метою формування патріотичного виховання у молоді, що навчається у ПТНЗ [283]. Потребу в переорієнтації освіти в ПТНЗ зумовлено появою нового типу особистості, яка відкрита до взаємодії, перебуває у процесі постійного творчого пошуку, самостійного структурування та вибудовування. У такій ситуації педагог виступає наставником, який допомагає у становленні та розвитку особистості. Сучасні

процеси, що відбуваються в освіті потребують як трансформації особистості педагога, так і модернізації освіти загалом [65, с. 2].

Варто зазначити, що молодь, у нашому випадку – це учні ПТНЗ віком від 17 до 19 років, які закінчили загальноосвітню школу та здобувають професійно-технічну освіту у ПТНЗ. Це – мобільна й активна частина населення, яка відкрита для ідеологічного й політичного впливу, удосконалення, здобуття нових знань та навичок, позаяк саме у старшому підлітковому віці відбувається становлення світогляду, соціальне та професійне самовизначення, здійснюється підготовка до самостійного життя, підвищується інтерес до морально-духовних цінностей, проявляється індивідуальність, розуміння громадянського обов'язку щодо захисту Батьківщини [193].

Особливостями анатомо-фізіологічного та психічного розвитку старшого підліткового віку є підвищення інтересів до певних видів діяльності; з'являється свідоме ставлення до праці, структурується абстрактне мислення, логічна пам'ять; чітко проглядається постійність інтересів; міцніє безкорислива дружба; виявляється критичність мислення, проникнення у сутність явищ та процесів; підвищується інтерес до світоглядних аспектів життєдіяльності; виявляється інтерес до вибору професійної діяльності; підвищується інтерес до морально-духовних цінностей [193, с. 116]. Необхідним є врахування зазначених особливостей у патріотично-виховній роботі, а саме: залучення учнівської молоді до позааудиторної виховної роботи; активізація до самостійної діяльності, залучення до різних видів творчої діяльності; оберігання від руйнівних впливів негативних чинників; формування критичності мислення, виховання толерантності мислення, демократичності спілкування; активне формування світогляду; систематичне і цілеспрямоване формування інтересу до моральних цінностей на засадах загальнолюдських цінностей як найвищого виховного ідеалу [193].

Актуальність проблем виховання учнівської молоді ПТНЗ пов'язано із глибокими та швидкоплинними соціальними змінами, зокрема із зміною ідеологічних орієнтирів у вихованні і посиленням дії стихійних чинників, що впливають на становлення сучасного учня як соціальної особистості.

Тому головна мета професійно-технічних навчальних закладів – створення педагогічних умов для розвитку особистості. Основними напрямками є підтримка, стимулювання учнівської молоді до розвитку їх загальнолюдських цінностей, бо саме у старшому підлітковому віці закладається базова філософія, ставлення до Батьківщини, держави, народу, сім'ї. Однак динамічні соціально-економічні зміни призводять до того, що в молодій людині знизилася почуття моральності, духовності, відбулося знецінення вищих цінностей, особистість стає духовно вбогою [2].

У свою чергу, навчально-виховний процес у ПТНЗ, за Концепцією розвитку професійно-технічної освіти в Україні, спрямований на підготовку кваліфікованого робітника відповідно до вимог технологічного розвитку, формування творчої, ініціативної особистості, високого рівня професійної компетентності, здатності до самоорганізації і самореалізації у професійній діяльності, готовності до вирішення як виробничих, так і соціально-економічних завдань. Процес навчання і виховання у ПТНЗ здійснюється на основі особистісно діяльнісної парадигми сучасної освіти та передбачає духовний розвиток особистості, формування національної свідомості, патріотизму, почуття професійної честі, гідності тощо [129, с. 4].

У зв'язку з розширенням професійно-технічних навчальних закладів (далі – ПТНЗ) є необхідність перегляду системи виховання учнівської молоді. Соціально-економічні зміни в Україні потребують проведення модернізації цієї ланки освіти адекватно щодо суспільних запитів. Розпочинається процес оновлення змісту професійно-технічної освіти та визначення державних вимог до її якості і обсягів з урахуванням вітчизняних і світових тенденцій.

Вивченню проблеми професійного виховання в системі професійної освіти присвячено праці В. Булавка, [27], Я. Гнутеля [52], Р. Гуревича [66],

А. Лігоцького [151], І. Лікарчука [152], М. Пузанова [236] та ін. Дослідженням аспектів оптимізації виховної системи в професійно-технічних училищах, удосконаленню форм і методів виховної роботи, способів формування стійкої професійної мотивації майбутніх фахівців присвячено дослідження Н. Ничкало (розроблення концепції розвитку професійно-технічної освіти, співавтор закону України «Про професійно-технічну освіту»), В. Олійник (теоретичні засади управління професійно-технічним навчальним закладом як соціально-педагогічною системою), Л. Полак (організація навчально-виховного процесу у закладах профтехосвіти) тощо. На теоретико-методологічному обґрунтуванні шляхів удосконалення навчально-виховного процесу в професійно-технічних навчальних закладах зосереджують увагу М. Андрєєва [64], Л. Комісарова [123], В. Петрович [209], Т. Петухова [211], Г. Писаревська [212] тощо.

В умовах сучасної соціально-економічної та духовної кризи зростає необхідність в соціально-педагогічній діяльності, спрямованій на допомогу та підтримку учнів ПТНЗ. «Соціально-педагогічна діяльність як складова соціальних перетворень у суспільстві є принциповою основою для виживання людини у період реконструювання суспільства та її інтеграції в суспільство» [260, с. 26].

У виховному процесі педагог виступає посередником між особистістю та учнями ПТНЗ, впливаючи на формування та розвиток психічно здорової, конкурентоспроможної, гармонійної особистості, та сприяє її становленню. Важливим є не тільки підготовка спеціаліста, але й, головне, – особистості, яка буде здатною до творчості, критичного сприйняття дійсності, високого духовного світовідчуття. За таких умов фахівець своєї справи та свідомий патріот своєї держави може забезпечити благополуччя та розвиток країни. Саме ПТНЗ може спрямувати патріотичне виховання особистості на розбудову суверенної, незалежної, демократичної, правової та соціальної держави, керуючись принципами гуманізму, демократії, свободи та злагоди. Варто зазначити, що «кінцевим результатом патріотичного виховання має

бути самодіяльність, самостійність у розв'язанні моральних проблем, моральна саморегуляція та моральна зрілість, які проявляються у формуванні людини-громадянина – суб'єкта діяльності, вірного сина українського народу, спроможного і здатного зробити свідомий моральний вибір» [318, с. 493]. Тому патріотичне виховання молоді як спеціально організована педагогічна діяльність, що включає розроблення програм, змісту, форм та методів впливу, умілу організацію виховного процесу з урахуванням умов певного суспільства, регіону, та сприятиме повноцінному становленню особистості.

Провідний філософ і педагог В. Кремень вважає, що виховати, зростити толерантну особистість можливо, передусім, в освітній системі. На його думку, однією з фундаментальних змін в освіті, її закладах є зміна стосунків у навчально-виховному процесі між вихователем, учителем, викладачем та дитиною, учнем, студентом. Як стверджує автор, замість авторитарної педагогіки потрібне суцільне впровадження педагогіки толерантності: якщо ми зможемо це запровадити, то отримаємо справді демократичне, стабільне, заможне громадянське суспільство, якщо ж не зможемо, то втратимо будь-які надії на кращу долю і сьогодні, і в майбутньому [159, с. 6]. ПТНЗ має створити всі необхідні умови для становлення та розвитку патріотичного виховання особистості. Виховна діяльність у ПТНЗ реалізується у формі трудової діяльності патріотичної спрямованості, живого діалогу та активній взаємодії учасників, тільки завдяки конструктивному діалогу та вільного вибору особистості можна буде досягти поставлених спільних цілей.

Проаналізувавши погляди В. Кременя, ми погоджуємося з основними положеннями концепції науковця, адже, справді, процес патріотичного виховання залежить від зміни стосунків у навчально-виховному процесі між учителями та вихованцями та від можливості застосовувати форму живого діалогу й активну взаємодію учасників з метою досягнення поставлених цілей.

Сучасний професійно-технічний навчальний заклад, на думку науковців Л. Сергєєвої та Н. Софій, слід розглядати як відкриту соціально-педагогічну систему, що взаємодіє з багатьма соціальними інститутами, але у той же час виступає як автономна підприємницька організація, головною метою котрої незалежно від рівня управління, де вона функціонує, є забезпечення процесу навчання, виховання та розвитку особистості [254, с. 6] Тобто, сучасна система ПТНЗ висуває потребу не лише в забезпеченні якісним складом кваліфікованих, конкурентоспроможних працівників, а також орієнтує на виховання високодуховних особистостей, активних членів суспільства, патріотично свідомих громадян.

Автори концепції цільового керування (цільове управління системою освіти за кінцевим стратегічними результатами) переконані, що для розвитку заможного, здорового, нормального суспільства необхідні всебічно розвинені, фізично здорові, високоінтелектуальні, високодуховні, підготовлені до фахової діяльності, творчі особистості [80, с. 69]. Тому соціальне замовлення суспільства полягає у підвищенні рівня освіченості, фізичного здоров'я, морального розвитку, патріотичності, творчого розвитку учнівської молоді ПТНЗ.

Ураховуючи той факт, що патріотичне виховання становить складову національного виховання, вважаємо за доцільне проаналізувати дефініцію «національне виховання», оскільки національно-виховна діяльність включає наступні напрями: патріотичне виховання, інтелектуально-духовне виховання, громадянсько-правове, моральне, екологічне, естетичне, трудове та фізичне [128].

Зокрема, В. Івашковський зазначає, що національне виховання має бути спрямоване на вивчення культури та духовності, а також шанобливого ставлення до національних святинь. При цьому головною складовою національного виховання вчений вважає патріотичне виховання, яке має здійснюватися на всіх етапах розвитку особистості та кінцевою метою якого в цілому має стати всенародне визнання цінності власної держави [104, с. 38].

Інші вчені акцентують увагу на тому, що національне виховання передбачає постійний пошук нових ефективних форм і методів впливу на майбутніх громадян України. У ньому зацікавлена держава, уряд, громадські організації, усі, хто прагне відстояти незалежність України, примножити національні надбання, гідно представляти державу за її межами» [215, с. 17].

Для нашого дослідження такі положення є засадничими, позаяк вважаємо, що громадянські риси можуть формуватися у професійно-технічних навчальних закладах, які виступають соціокультурним середовищем, котре формує особистість українського громадянина.

Принципи національного виховання називає І. Зайченко, серед них принцип гуманізації виховання, демократизації виховання, народності виховання, природовідповідності виховання, культуровідповідності виховання, безперервності виховання, етнізації виховання, диференціації та індивідуалізації, послідовності, систематичності, варіативності форм і методів виховання, інтегративності [86, с. 386]. Безперечно, усі перераховані принципи, застосовані у навчально-виховному процесі, сприятимуть вихованню національно свідомої, високоморальної та духовно багатой особистості.

У свій час Закон Української радянської соціалістичної республіки про народну освіту у статті 44-ма головними завданнями професійно-технічних навчальних закладів передбачав такі:

- підготовка для народного господарства всебічно розвинених, технічно освічених і культурних молодих кваліфікованих робітників, які володіють професійною майстерністю, відповідають вимогам сучасного виробництва, науково-технічного прогресу і перспективам їх розвитку;
- здійснення в середніх професійно-технічних училищах професійної і загальної середньої освіти молоді;
- формування в учнів марксистсько-ленінського світогляду, виховання в них високих моральних якостей, соціалістичного інтернаціоналізму, радянського патріотизму, комуністичного ставлення до

праці і суспільної власності, готовності берегти і примножувати революційні і трудові традиції робітничого класу;

- естетичне і фізичне виховання учнів, зміцнення їх здоров'я, підготовка до захисту соціалістичної Батьківщини [105, с. 504]. Отже, за радянських часів процес патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ наповнений політизовано-ідеологічним змістом, основну увагу зосереджено на комуністичних ідеалах. Патріотичне виховання учнівської молоді розглядалося як одне з пріоритетних завдань уряду та партії, у свою чергу, радянська ідеологія зобов'язувала любити Батьківщину, партію, вождя.

Як доводить І. Зайченко, на сучасному етапі в основі процесу виховання у професійно-технічних навчальних закладах, закладено наступні завдання:

- підготовка майбутнього кваліфікованого робітника до активної участі у трудовій діяльності, виховання потреби працювати;
- виховання учнів на трудових традиціях рідного народу, стимулювання потреби у набутті знань і професійної майстерності;
- створення умов для підвищення авторитету чесної, високопродуктивної праці, розвитку здібностей, самовизначення та громадського становлення;
- формування високої духовності, потреби постійного морального вдосконалення, оволодіння відповідними етичними знаннями, нормами поведінки, виховання поваги до людської гідності та честі, уміння встановлювати морально чисті, доброзичливі та гуманні відносини між статями, психологічна підготовка до сімейного життя;
- формування правосвідомості і громадської відповідальності, непримириме ставлення і готовність до боротьби з антигромадськими проявами та злочинністю, порушеннями правопорядку в суспільстві;
- прагнення до постійного фізичного та духовного самовдосконалення;
- виховання потреби культурного самовдосконалення;

- виховання дбайливого ставлення як до особистої, так і суспільної власності [86, с. 394]. Отже, ПТНЗ має реальний виховний вплив на становлення особистості учня.

Одним із напрямів національного виховання, за В. Ягуповим, є патріотичне виховання, яке становить основу духовного розвитку особистості та полягає у формуванні громадянина-патріота України, розумінні громадського обов'язку й готовності стати на захист Вітчизни [318]. Як стверджує автор, формування національної свідомості, самосвідомості та патріотизму у вихованців становить мету національного виховання, у нашому випадку – і патріотичного виховання. Національне виховання ґрунтується на засадах родинного виховання, ідеях і засобах народного виховання, ідеях і засобах народної педагогіки, наукової педагогічної думки, що уособлюють вищі зразки виховної мудрості українського народу – любов до рідної землі, до свого народу, його традицій, звичаїв, готовність до мирної та ратної праці в ім'я України, почуття гордості за Батьківщину, вірність Україні, власну відповідальність за її долю» [318, с. 490].

Проаналізувавши погляди В.Ягупова, ми визначили такі особливості патріотичного виховання:

- родинне виховання на ідеях і засобах народного виховання, народної педагогіки. Першим інститутом соціального виховання є сім'я, що виступає еталоном поведінки особистості в суспільстві як громадянина. Тому перші знання про патріотичне виховання індивід отримує, беручи участь у родинних святах, обрядах, звичаях;

- патріотичне виховання в початковій школі, яке стає першою ланкою при формуванні патріотичного виховання у ПТНЗ;

- патріотичне виховання на державному рівні – це розроблення концепцій та програм національно-патріотичного виховання, військово-патріотичного виховання, героїко-патріотичного виховання тощо.

Автор виокремлює ряд засобів національного виховання, а саме: рідну мову, родовід, рідну історію, краєзнавство, природу рідного краю, народну міфологію, фольклор, національне мистецтво, народний календар, національну символіку, народні прикмети і вірування, виховні традиції, національні традиції, звичаї та обряди [319, с. 490].

Однак, В. Ягупов вважає, що кінцевим результатом патріотичного виховання має бути самодіяльність, самостійність у розв'язанні моральних проблем, моральна саморегуляція та моральна зрілість, які проявляються у формуванні людини-громадянина – суб'єкта діяльності, вірного сина українського народу, спроможного і здатного зробити свідомий моральний вибір» [319, с. 493].

У свою чергу, В. Постовий зазначає, що українські національні пріоритети у сфері національного виховання полягають у спрямуванні науки на вітчизняне виробництво, упровадженні як власних, так і зарубіжних технологій в усі галузі виробничої й економічної діяльності, на поліпшення підготовки національних висококваліфікованих і конкурентоспроможних кадрів, випереджаючий характер теоретичних та прикладних досліджень. У галузі освіти й виховання це, передусім, упровадження нових національних технологій у навчання й виховання особистості учня – громадянина-патріота, здатного утверджувати себе й незалежність української держави у світовому просторі [221, с. 23]. Автор розглядає проблему національного виховання через призму економічних процесів, що впливають на освітній процес.

Н. Титаренко переконує в унікальності національного виховання, яке полягає не тільки у розвитку інтелектуальних здібностей, але і в активній громадянській позиції, «бо саме позиція зроби́ть із сьогоднішнього учня національно небайдужого члена суспільства» [286, с. 34]. Автор також наголошує на вихованні почуття власної гідності, людяності, прагненні до самовираження та самоствердженні особистості.

У той же час, О. Вишневський пов'язує розвиток національного виховання з проходженням трьох етапів розвитку суспільства:

- етап етнічного самоусвідомлення (формування у ранньому дитинстві культу рідної оселі, сім'ї, предків, рідного села, міста; педагогіка маминої пісні та казки);

- етап національно-політичного усвідомлення (усвідомлення себе у підлітковому віці як частини нації, відновлення історичної пам'яті та формування почуття національної гідності);

- етап громадсько-державного самоусвідомлення (передбачає формування правильного розуміння понять патріотизму й націоналізму, виховання поваги до національно-культурних цінностей інших народів, прищеплення почуття національної, расової, конфесійної толерантності) [198, с. 443].

На нашу думку, важливу особливість патріотичного виховання становлять його складові. Зокрема, З. Гасанов виокремлює наступні складові патріотичного виховання громадян, серед яких:

- любов до Вітчизни та її народу;
- патріотизм, який полягає у готовності служити Батьківщині, захищати її, поєднується з любов'ю до малої Батьківщини (рідна республіка, область, національний округ);
- поважне ставлення до всіх народностей країни, до їх історії, традицій, мови, культури, національної честі;
- любов до рідної мови, культури та історії свого народу;
- поважне ставлення до народу та розуміння його ролі в становленні та розвитку держави;
- повага до мови як важливого засобу міжнаціонального спілкування та взаємозближення;
- глибока повага до Конституції та інших законів;
- повага до прав і свобод людини незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, майнового та посадового положення, місця проживання й ставлення до релігії;

- глибока повага до загальних цінностей (злагода, безпека, можливість для кожного народу обирати свою долю, забезпечення прав та свобод особистості) тощо [48, с. 61].

Наступною особливістю і основою патріотичного виховання є його принципи. До принципів патріотичного виховання науковці відносять такі: укріплення єдності та цілісності держави; урахування у вихованні особливостей різних категорій населення; сприяння мирному розв'язанню міжетнічних конфліктів та суперечностей; забезпечення рівноправ'я народів та національних меншин країни; поєднання у вихованні національного, громадянсько-патріотичного та загальнолюдського; формування у кожного нового покоління національної свідомості, відкритості до сприйняття цінностей інших народів та інші. [48, с. 63].

Серед особливостей дослідник Й. Сележан виокремлює наступні напрямки патріотичного виховання, які спрямовані на формування патріотизму та розвиток духовності, серед них такі:

- утвердження в масовій свідомості високих моральних цінностей, спрямованих на засвоєння духовної спадщини;
- сприяння ствердженню соціального оптимізму у світогляді;
- забезпечення духовно-морального розвитку населення, виховання високої політичної культури;
- запобігання шкідливому впливу на свідомість громадян негативної інформації, яка вміщує в себе елементи жорстокості, насильства, девіантної та антисоціальної поведінки;
- упровадження у свідомість молоді переваг здорового способу життя, формування культу соціально активної, здорової та духовно багатой особистості;
- активізації культурно-просвітницької та виховної роботи серед населення [252, с. 122].

Аналізуюючи плюралістичність сучасних поглядів щодо явища «духовності», Й. Сележан робить висновок про те, що на формування

духовного світу особистості істотний вплив мають такі явища життя, як комп'ютеризація, роботизація, створення зброї масового знищення, явище «масової культури», жадова до речей тощо. У таких умовах зростає реальна необхідність удосконалювати суспільні відносини та розвивати духовність людей, адже існує загроза не тільки для особистості, а й для всього людства [252].

Влучно висловлюється науковець М. Пірен, що саме «бездуховність нації та її лідерів призводить до соціальних катаклізмів та трагедій особистого життя лідерів та мільйонів індивідів» [213, с. 219]. Автор переконана у тому, що бездуховність призводить до деградації всього суспільства. Відчутна потреба спостерігається у нинішньому українському суспільстві, яке потребує високо духовних особистостей.

У свою чергу, патріотичне виховання у ПТНЗ як складова духовного виховання покликана сформувати духовні цінності учнівської молоді. Духовні цінності учнів ПТНЗ мають бути покладені в основу їх патріотичного виховання. У цьому контексті М. Боришевський запропонував класифікацію, у якій виокремлено такі групи:

- моральні (доброта, справедливість, толерантність, щирість, взаємодопомога, власна гідність, відповідальність, принциповість та непримиренне ставлення до негативних явищ дійсності);
- громадянські (патріотизм, уболівання за долю Батьківщини та готовність практичними справами її зміцнювати, усвідомлена потреба віддавати свої сили служінню співвітчизникам, вірність громадянському обов'язку, громадянська дисциплінованість, повага до державної мови);
- професійні, або діяльнісні (усвідомлення учнем своїх обов'язків щодо активного і творчого навчання в ПТНЗ, що трактується як одна з найвищих моральних і патріотичних цінностей), котра є своєрідною квінтесенцією таких цінностей, як шанобливе ставлення до національно-історичних традицій і звичаїв українського народу, традицій свого навчального закладу; повага до ритуалів і символів ПТНЗ; творче ставлення

до обов'язків учнів; прагнення постійно вдосконалювати свої професійні знання, навички та вміння; готовність до усвідомленого виконання конституційного обов'язку щодо захисту України у лавах Збройних Сил; виявлення поваги до керівників і товаришів; намагання зміцнювати духовну єдність учнівських колективів тощо;

- світоглядні (національна ідея, ідеали та цінності українців тощо);
- інтелектуальні (здатність мислити критично й самокритично, спроможність плекати об'єктивні оцінки, погляди на різні явища, на саму людину, сенс її життя – як запорука здатності до самостійного вибору);
- естетичні (розвиненість естетичних смаків, відчуття прекрасного, вміння відрізнити справжню красу від імітацій, вульгарності);
- екологічні (глибоке усвідомлення неоціненого значення навколишнього природного середовища у життєдіяльності будь-якої людини й суспільства загалом, бережливе ставлення до природи тощо);
- валеологічні (відповідальне ставлення до свого фізичного і психічного здоров'я, здатність до фізичного і духовного самовдосконалення) [9, с. 20]. На думку вчених, саме ці духовні цінності учнів ПТНЗ є важливими педагогічними категоріями, які визначають зміст і спрямованість патріотичного виховання.

Привертає увагу те, що «основне завдання національної освіти полягає в удосконаленні формування національно-патріотичних рис особистості, що відповідали вимогам національного відродження, поглибленню гуманізації та демократизації суспільства» [194, с. 1]. Попри це, на думку М.Слюсаревського, українському менталітетові притаманні такі патріотичні риси, як глибокий емоційний зв'язок з краєм, хоробрість у справі захисту Вітчизни [216, с. 39].

Опертя нашого дослідження становлять погляди В. Гонського, котрий розглядає структуру патріотизму як систему якостей, що включає такі компоненти: патріотичні почуття (гордість, захоплення, тривога, відповідальність за долю Батьківщини); національну гідність людини,

потребу в задоволенні своїх національних інтересів, у національному самовиявленні; патріотичну свідомість (осмислення громадянської ролі); національний такт (повага до національної гідності людей інших націй); потребу у збереженні й передачі іншим людям вітчизняних духовно-культурних цінностей; потребу й готовність до діяльності патріотичного змісту, захисту Вітчизни [57, с. 13].

Важливим внеском у розвиток знань про патріотичне виховання є праці науковців, які виокремлюють значимі принципи роботи з виховання патріотичності:

- демократизації, який передбачає рівноправність, відкритість до сприймання громадських цінностей: щирості, доброти, справедливості, доброзичливості, співчутливості, милосердя тощо;

- самоактивності й саморегуляції, який формує здатність до самокритичності, прийняття самостійних рішень і формує громадянську позицію особистості, почуття відповідальності;

- гармонізації родинного і суспільного виховання, яка полягає в об'єднанні та координації виховних зусиль усіх суспільних інстанцій, організації педагогічного всеобучу батьків;

- єдності сім'ї та училища, наступності та спадкоємності поколінь [272, с. 37].

Означені принципи потребують зміни консервативних поглядів педагогів та вихователів, їхньої віри в учнів, а не авторитарного тиску, готовності бачити в кожному учневі справжню особистість, уможливлувати самореалізацію та вдосконалення. Отже, можна сказати, що процес патріотичного виховання має бути керованим та системним з урахуванням інтересів та уподобань учнів. Без сумніву, трансформація українського суспільства відображається на сучасній учнівській молоді ПТНЗ. Формування патріотичної позиції учнівської молоді впливатиме не тільки на їхнє власне майбутнє, а й майбутнє всієї країни. У свою чергу, сформовані патріотичні почуття та збережені культурні традиції передаватимуться з

покоління в покоління, що і становитиме основу міцної держави. Важливо у процесі патріотичного виховання відродити національне традиційне буття, моральність та культуру. Саме у процесі патріотичного виховання учнівська молодь буде здатною засвоїти духовні цінності і сформуватися як духовна зріла та патріотична особистість.

Патріотичне виховання учнів ПТНЗ ми розглядаємо як багатоаспектний процес, котрий повинен сформувати відповідальне ставлення до країни, популяризувати рідну, державну мову, пропагувати вітчизняне, сприяти активній громадській позиції, виховувати почуття гордості за приналежність до свого етносу. А духовні ж цінності мають бути покладені в основу патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ, які сприятимуть консолідації та відродженню української нації.

Аналіз вищевказаних наукових розвідок дав підстави стверджувати, що патріотична особистість має активну життєву позицію у суспільстві, її думки спрямовані на розбудову держави, оволодіння знаннями про історію рідного краю та дотримання українських традицій, готова на героїчні вчинки заради Батьківщини.

Відповідно до цього, у сучасному суспільстві до першочергових завдань формування громадянина України належить формування патріотизму як складової громадських цінностей. Патріотизм розуміється не лише як абстрактне почуття самовідданої любові до рідної землі, її народу, держави, а як любов до рідного слова, обожнювання своєї малої Батьківщини, щирий інтерес до вітчизняної історії, шанування героїв і видатних співвітчизників, які жертовно служили народові, збагачували його культуру та науку, збереження та примноження національних традицій, почуття національної гідності разом із повагою до всіх етносів, усвідомлення своєї нації і як носія неповторної своєрідності, і як органічної частини неповторної своєрідності, і як органічної частини загальнолюдської спільноти [71, с. 15].

Зважаючи на вищезазначене, слід підкреслити, що соціально-педагогічна діяльність в умовах ПТНЗ повинна спрямовуватися на створення педагогічних умов у соціумі для гуманізації відносин, духовного розвитку особистості та наданні їй психологічних, соціально-педагогічних, соціально-медичних, інформаційних та інших послуг з метою гармонізації та саморозвитку її життя. Соціальна взаємодія при цьому виконує важливу функцію активізації саморозвитку та самоактуалізації учнів ПТНЗ, бо саме вони відіграють важливу роль у розвитку суспільства, яке, у свою чергу, є умовою для соціального становлення особистості. Завдання педагога й полягає у створенні соціального середовища, яке б сприяло активній патріотичній позиції учнів ПТНЗ.

Таким чином, патріотично-вихованого учня ПТНЗ визначено як своєрідний еталон патріотично вихованого учня, особистість із широким світоглядом, обізнану з основними поняттями патріотизму, із низкою громадянсько-патріотичних якостей, з активною життєвою позицією, відповідальну, зацікавлену у зміцненні та захисті Батьківщини, як таку, що діє відповідно до моральних вимог суспільства, готову до саморозвитку, самопізнання, поінформовану щодо заходів патріотичного спрямування.

1.3. Патріотичне виховання учнівської молоді в умовах професійно-технічних навчальних закладів

Становлення учнівської молоді відбувається в умовах у ПТНЗ, який, у свою чергу, виступає соціальним середовищем життєдіяльності та функціонування особистості. Учнівська молодь стає суб'єктом впливу різних **чинників** у новому середовищі, які впливають на її становлення. Соціальне середовище, у нашому випадку – **ПТНЗ**, покликане створити педагогічні, психологічні, інформаційні, моральні умови для становлення особистості

учнів. ПТНЗ виступає не просто як соціальне, а як соціально-виховне середовище.

Поняття «соціальне середовище» розглянуто та проаналізовано рядом вчених. Акцентували на виховній ролі соціального середовища Н. Мойсеюк [177], Л. Новикова [189], В. Ягупов [318] тощо; наголошували на культурно-освітній функції соціального середовища – В. Докучаєва [73], В. Гатальський [49], Н. Ольхова [192], К. Приходченко [227], В. Стрельцова [271] та інші. Звертаються до соціального середовища як осередку формування духовно-моральних цінностей – А. Капська [108], О. Карпенко [109], Н. Селіванова [253] тощо.

Соціальне середовище повинне створити необхідні умови для становлення патріотично налаштованої учнівської молоді ПТНЗ через вплив чинників та умов, які формуватимуть майбутню поведінку та діяльність. ПТНЗ – це соціальне середовище, де не просто формується, а й розвивається, удосконалюється особистість. На нашу думку, ПТНЗ здатний створити всі необхідні умови для становлення особистості та впливу на цінності, потреби, інтереси учнівської молоді. Від соціального середовища, у нашому випадку – ПТНЗ, буде залежати формування в особистості патріотичної позиції в сучасному соціумі.

Доцільно розглянути ПТНЗ як соціальне середовище на макрорівні та мікрорівні. На макрорівні воно охоплює ПТНЗ як єдине ціле, цілісно функціональну систему. На мікрорівні – це безпосереднє найближче оточення учня ПТНЗ, неформальна група, членом якої він є.

Відзначимо, що відповідно до закону Верховної Ради України про професійно-технічну освіту, ст. 17 (зі змінами, внесеними згідно з наказом N 103/98-ВР від 10.02.1998), професійно-технічний навчальний заклад (далі – ПТНЗ) – це заклад освіти, що забезпечує реалізацію потреб громадян у професійно-технічній освіті, оволодінні робітничими професіями, спеціальностями, кваліфікацією відповідно до їх інтересів, здібностей, стану здоров'я [90].

Відповідно до статті 22 вищезгаданого закону визначаються основні повноваження та напрями діяльності професійно-технічного навчального закладу, серед яких такі:

- організація навчально-виховного процесу, вибір форм і методів навчання;
- навчально-виробнича, навчально-виховна, навчально-методична, фінансово-господарська та виробничо-комерційна діяльність;
- розроблення робочих навчальних планів за професіями та робочих навчальних програм із навчальних предметів на основі типових навчальних планів і типових навчальних програм, визначення регіонального компоненту змісту професійно-технічної освіти, які затверджуються в установленому порядку;
- розроблення правил прийому учнів до навчального закладу на основі типових правил прийому;
- формування разом з органами управління професійно-технічною освітою планів прийому учнів, слухачів з урахуванням державного замовлення, потреб ринку праці та потреб громадян у професійно-технічній освіті і замовлень підприємств, установ, організацій;
- організація харчування, матеріальне забезпечення та побутове обслуговування учнів;
- забезпечення заходів з охорони праці учнів, слухачів, працівників;
- матеріально-технічне забезпечення навчально-виховного процесу;
- забезпечення якості професійного навчання та виховання учнів [90].

У проекті Закону України «Про виховання дітей та молоді» зазначається, що виховна робота у професійно-технічному навчальному закладі спрямовується на виховання конкурентоспроможних в умовах ринкової економіки робітників і нерозривно пов'язується з навчально-виробничим процесом [283, с. 96].

Основні завдання виховної роботи у ПТНЗ полягають у такому:

- забезпеченні високого рівня освіченості й вихованості свідомого громадянина України, здатного до засвоєння досягнень культури з урахуванням загальнонаціональних, регіональних та етнічних особливостей, до участі у забезпеченні соціально-економічного розвитку України;
- утвердженні високих ідеалів гуманістичної культури і демократичних взаємовідносин людей, захист прав, гідності й честі своєї Батьківщини;
- створенні гуманістичного і демократичного виховного середовища;
- сприянні становленню особистості в усіх її демократичних, гуманістичних, інтелектуальних та культурних проявах;
- розвитку самосвідомості, навчанні проектуванню й реалізації особистісного життєвого вибору;
- організації свідомої, цілеспрямованої реалізації, формуванні демократичних та гуманістичних життєвих принципів і пріоритетів;
- вихованні патріотизму й національної самосвідомості, любові до свого народу, до України, що виявляється в турботі про благо народу, у сприянні становленню та утвердженню України як незалежної, правової, демократичної, суверенної держави [283, с. 93].

Концепція розвитку професійно-технічної освіти в Україні наголошує на тому, що процес виховання має базуватися на основі особистісно-діяльнісної парадигми та передбачати духовний розвиток, високий рівень національної свідомості, патріотизму, почуття професійної честі, гідності робітника, його вміння плідно працювати у виробничому колективі [129].

Виховна функція педагогічного процесу у ПТНЗ полягає у формуванні гуманістичного світогляду, високоморальних якостей, національної свідомості, виховання поваги до обраної професії, до праці, самореалізації особистості тощо [283].

Патріотичне виховання є невід'ємною частиною становлення учнівської молоді, ПТНЗ виступає соціальним середовищем, яке здатне задовольнити потреби особистості на соціальному рівні. Одним із основних завдань педагогів у ПТНЗ на сучасному етапі є виховання самостійних,

компетентних, патріотично налаштованих, мобільних учнів, здатних успішно вирішувати щоденні життєві завдання.

У нашому дослідження проаналізовано організацію патріотичної виховної роботи у ЧПЛЗТ, яку відображено у журналах планування та обліку виховної роботи. Можна відмітити проведення таких заходів виховної роботи: постійне інформування про події в Україні та світі, проведенні виховних годин «Історія і традиції ЧПЛЗТ», «Рідна мова калинова», «Захищати Батьківщину мій особистий і громадянський обов'язок», «Ми все пам'ятаємо» (до 75-річчя вшанування пам'яті жертв голодомору), «9 травня – День перемоги», «Моє місто і його герої», «День соборності України», «Справжній захисник», екскурсії місцями бойової слави.

Щодо ДЦППРКТС, то спостерігається проведення таких виховних заходів, як «Дніпропетровськ – екскурсія в минуле», «Мій рідний край, земле моя», святкування Дня соборності України, Дня захисника Вітчизни, проведення конкурсів «Українському роду – нема переводу», «Україна – це моя країна», вікторин «Відкрий для себе рідне місто», «Моя Батьківщина».

Варто зазначити, що у ЧПЛЗТ та ДЦППРКТС процес патріотичного виховання відбувається, але він має несистематичний характер. Контент-аналіз журналів планування та обліку виховної роботи дозволив установити, що заходи патріотичного виховання відбуваються у ПТНЗ, мають спонтанний характер. Окрім того, педагоги не досить активно застосовують інноваційні форми та методи патріотичного виховання. Зафіксовано певні недоліки у процесі патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ: виховна робота має епізодичний, несистематичний характер; форми й методи роботи застарілі, відтак малоефективні; хаотичне використання форм і методів роботи; не простежується взаємодія ПТНЗ з іншими соціальними партнерами (громадські організації, ВНЗ, волонтерські організації, соціальні служби, ветеранські організації, територіальні центри та ін.).

Нами було проведено пілотний етап дослідження, який дозволив виявити різноманітність чинників, що впливають на процес патріотичного виховання.

При цьому було використано методи збору інформації, зокрема такі, як бесіда та анкетування, котрі представлено в додатку А. У пілотному дослідженні брали участь 50 респондентів Чернігівського професійного ліцею залізничного транспорту (далі – ЧПЛЗТ) та 80 респондентів Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу (далі – ДЦППРКТС). Метою даного етапу було вивчення стану проблеми патріотичного виховання учнівської молоді у професійно-технічних навчальних закладах. Упродовж 2011-2012 р. нами було задіяно учнівську молодь віком від 17 до 19 років, які навчаються у професійно-технічних навчальних закладах, виявили бажання й зацікавленість брати участь у дослідженні (учнівська молодь 2 курсу ЧПЛЗТ та ДЦППРКТС).

Перед початком дослідження було проведено роз'яснювальну роботу з учнями професійно-технічних навчальних закладів, у процесі якої ми ознайомили їх з метою дослідження та поняттям «анкетування», проінформували про соціально-педагогічний експеримент, що застосовують для отримання інформації, про типовість того чи іншого явища у великій групі досліджуваних.

Метою анкетування (додаток А) було виявлення найбільш значимих чинників, що впливають на учнів; опитування учнів стосувалося українських традицій, звичаїв та свят; проблем рідної Батьківщини; визначення героїв-патріотів України; аналіз соціального середовища, в якому відбувається формування патріотизму. Нами було проведено опосередковану бесіду (отримання інформації відбувалося шляхом постановки запитань та вислуховування відповідей з учнями ПТНЗ).

Дані, отримані нами під час бесіди, вважаємо достовірними, але вони мають суб'єктивний характер. За допомогою методів анкетування та бесіди було отримано дані про чинники, які впливають на процес патріотичного виховання; про готовність стати на захист Вітчизни; про дотримання українських традицій та звичаїв; про святкування державних свят;

обізнаність про визначних українців сьогодення; про заходи патріотичного спрямування, які там проводяться; про заходи, які, на думку учнів ПТНЗ, мають відбуватися в державі для формування патріотичної особистості.

За результатами анкетування й опитування нами визначено та представлено у таблиці 1.1. чинники, які переважно впливають на учнів ПТНЗ у процесі патріотичного виховання.

Так, з'ясовано, що при вступі до ПТНЗ учень стає суб'єктом, на який впливають різні чинники. Вибір цих чинників і визначає подальшу патріотичну позицію у житті, на скільки патріотично налаштована особистість, сформована патріотична позиція учнівської молоді після закінчення ПТНЗ.

За допомогою бесіди нами виявлено погіршений стан проблеми патріотичності, притаманний учням другого року навчання у ЧПЛЗТ та ДЦППРКТС. Окрім того, з'ясовано, що для учнів другого року навчання у ЧПЛЗТ характерні такі риси: незнання та недотримання українських народних традицій, звичаїв, свят; бажання працювати за кордоном; незацікавленість подіями сьогодення: відсутність уявлення про героїв-патріотів, визначних українців як минулого, так і сучасного; відсутність інтересу до минулих історичних подій тощо.

Під час аналізу даних дослідження респондентів Чернігівського професійного ліцею залізничного транспорту та Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу виявлено, що відповіді на питання анкет не дуже відрізняються, однак відмінності є і вони, на нашу думку, обумовлені історичними умовами буття регіону. Дані відсоткового співвідношення чинників, які впливають на процес патріотичного виховання у ПТНЗ різних регіонів наведено у таблиці 1.1.

Чинники патріотичного виховання учнів у ПТНЗ (у %)

Чинники	Чернігівський професійний ліцей залізничного транспорту (50 осіб)		Дніпропетровський центр підготовки та перепідготовки і робітничих кадрів туристичного сервісу (80 осіб)	
	Відсоткове співвідношення чинників, які впливають на процес патріотичного виховання			
	Кількість респондентів	%	Кількість респондентів	%
1	2	3	4	5
Розмовляють українською мовою в ПТНЗ	38	76%	8	10
Дотримуються українських традицій та звичаїв	16	32%	14	17,5
Цікавляться історією своєї Батьківщини	30	60%	26	32,5
Планують працювати в Україні після закінчення ПТНЗ	13	26%	34	42,5
Готові стати на захист своєї Батьківщини	30	60%	36	45
Вважають Конституцію України гарантом прав людини	31	62%	48	60
Святкування державних свят				
а) День незалежності	47	94%	76	95
б) День Конституції	36	72%	78	97,5
в) День Соборності	5	10%	10	12,5
Народні свята відзначають	31	62%	20	25
Відвідують історично-меморіальні музеї	7	14%	16	20
Планують служити у Збройних Силах України	36	72%	52	65
Продемонстрували знання Гімну України	45	90%	74	92,5
Вважають себе патріотами України однозначно	29	58%	40	50

Продовження таблиці 1.1

1	2	3	4	5
Гордість, радість за Батьківщину відчують	43	86%	70	87,5
Беруть участь у виховних формах патріотичного спрямування	23	45%	46	57,5

Для виявлення особливостей патріотичності нами використано метод анкетування, опосередкованої бесіди, який представлено в додатку А. На нашу думку, відповіді на поставлені запитання зумовлено впливом глобалізаційного суспільства, яке змінює цінності, погляди, позиції молоді, руйнуючи набуті роками українські зв'язки, традиційні вірування. Сучасна соціально-економічна ситуація в країні призводить до безробіття молоді, нестабільності, невпевності у завтрашньому дні, нереалізованості у професійному плані тощо. Отже, можемо визначити, що важливим зовнішнім чинником виступає саме соціальне середовище, в якому знаходиться учень ПТНЗ.

Проаналізувавши ситуацію патріотичності, яка існує в ПТНЗ, можна стверджувати, що рівень патріотичної вихованості учнівської молоді є низьким. Цю тезу підтверджують відповіді учнівської молоді Чернігівського професійного ліцею залізничного транспорту. Так, на питання «Чи розмовляєте ви українською мовою?», 10% учнів відповіли, що розмовляють вдома; 76% учнів у ПТНЗ, 14% учнів із друзями. На думку відомого соціолога М. Пірен, мова є головним компонентом прояву національної культури, оберегом та ретранслятором духовних цінностей. Саме мова «виступає скарбницею історичної пам'яті народу, його ідеалів, моралі й етики, його історичної долі, засобом створення оригінальної національної літератури, науки, мистецтва, у яких втілюється національна самосвідомість, специфіка способу життя народу, його мислення» [213, с. 291].

Вільне володіння українською мовою є важливим моментом формування репутації та іміджу країни у світі. К. Паустовський зазначав, що людина, яка «байдужа до рідної мови – дикун. Вона шкідлива самою своєю

суттю, бо її байдужість до мови породжується цілковитою байдужістю цієї людини до минулого, сучасного і майбутнього свого народу» [219, с. 87].

Публіцист, автор історичних праць Л. Костенко у статті «Україна як жертва і чинник глобалізації катастроф» виокремлює і характеризує комунікативну катастрофу, яка полягає у тому, що українська мова стає фактором відчуження, причиною різних конфліктів і навіть моральних травм. Як зазначає автор, значна частина українців, які втратили свою національну ідентичність та не стали органічно людьми російської культури, репрезентують конгломерат нечіткої національної належності та продукують найпримітивніший засіб спілкування – суржик. Ці факти, події Л. Костенко називає хронічною хворобою нації [70, с. 464].

Як зазначалося, до 76 % учнів ПТНЗ відповіли, що розмовляють українською мовою у ПТНЗ і це є непоганим показником щодо володіння українською мовою. У нашому випадку, ПТНЗ виступає тим соціальним середовищем, де розмовляють українською мовою більше порівняно з сімейним та неформальним спілкуванням (друзями). Отже, ПТНЗ є тим макросередовищем, яке формує патріотичну особистість.

На запитання «Чи дотримуєтеся українських традицій та звичаїв?» 32 % респондентів відповідають, що «так», не дотримується 20 % респондентів, дотримується «інколи» 48 % респондентів. На відкрите питання, яких саме традицій дотримуються, учні ПТНЗ відповіли, що додержуються традицій на весіллі, під час релігійних свят, зокрема таких, як Різдво Христове, Великдень. Однак частина респондентів (68 %) не відповідає, яких саме традицій дотримується, а переважна більшість відповідає, що не знає українських традицій. У процесі становлення патріотичності особистості важливу роль відіграють українські традиції та звичаї, які ознайомлюватимуть з українським менталітетом, історичними надбаннями тощо.

В Україні існує ціла низка українських традицій та звичаїв, які вироблялися впродовж багатьох століть. На думку вченого О. Воропая,

звичаї – це не просто відокремлене явище народу, а втілені в рухи і дію світосприймання та взаємозв'язки між людьми. Саме ці взаємини і впливають на духовний розвиток особистості. За звичаями ми можемо розрізнити народ, націю, етнос. Звичаї є міцним елементом, який об'єднує різних людей в один народ. Науковець-етнограф та фольклорист О. Воропай наводить повір'я про те, що забувши звичаї пращурів, будемо покарані людьми та Богом і будемо блукати по світу, не знаходячи собі притулку та затишку та будемо просто втрачені для свого народу [40, с. 5].

Дослідник проблем етнопедагогіки В. Ликов у межах деонтології переконаний, що необхідно бути вірним народним звичаям, традиціям, обрядам; знати та наслідувати заповіді предків; дотримуватися законів життя наших пращурів для збагачення духовної сторони життя [193, с. 42].

Ефективність патріотичного виховання значно зростатиме, якщо буде спиратися на українські традиції, обряди, звичаї, які вміщують високі моральні ідеї, погляди, норми, правила, знання, збагачені тисячолітнім досвідом мудрості минулих поколінь, несуть моральний потенціал, спрямований на виховання патріота-особистості України [319].

У результаті дослідження нами було з'ясовано, що цікавиться історією своєї Батьківщини 65,5 % респондентів, не цікавляться – 12,5 % респондентів, «інколи» – 27,5 % респондентів. Так, значний відсоток респондентів відповідає, що цікавиться історією своєї Батьківщини, однак майже чверть цікавляться «інколи» (27,5 % респондентів). Однак будувати майбутнє без знання історичного минулого неймовірно складно.

Психолог М. Боришевський розробив модель зрілої особистості, сутність якої виражається через такі прояви духовності, серед яких: «інтерес до минулого рідного краю, прагнення збагнути величні, героїчні моменти в його історії, так і причини трагічних занепадів, страждань народу. Шана до видатних людей, героїв нації, які жертвовно служили народові, збагачували його культуру, науку, примножуючи внесок Вітчизни у скарбницю світової цивілізації» [233, с. 374]. На думку автора, активна участь молоді у

збереженні та примноженні традицій народу, збагаченні його культури, мистецтва, науки забезпечить розвиток зрілої особистості. Отож, набуття соціальної зрілості особистості відбувається через інтерес до минулих історичних подій, політичну активність та суспільну діяльність.

За результатами пілотного етапу констатувального експерименту було з'ясовано, що після закінчення ПТНЗ планують працювати в Україні 26 % респондентів, а за кордоном 74 % респондентів. Учні ПТНЗ із задоволенням виїхали б за кордон (74%) за умови надання їм такої можливості. Така ситуація свідчить про те, що в учнів відсутнє відчуття причетності та впливу на події, які відбуваються в країні, власній родині, найближчому оточенні. У майбутньому втрачене молоде покоління може стати серйозною загрозою для розвитку українського суспільства. Так, визначено залежність від економічного циклу, що спонукає замислитися про людей, які належатимуть до «когорти незатребуваних і таких, що втратили надію молодих людей, змушених вести маргінальне існування на ринку праці» [281]. Мова йде про зіткнення з появою такого специфічного феномена, як інтелектуальна міграція. Інтелектуальна міграція може трактуватися як виїзд із країни спеціалістів, котрі займаються кваліфікованою, творчою або інтелектуальною працею, а також потенційних спеціалістів – учнів ПТНЗ, студентів. Звичайно, виїзд громадян за кордон приносить збитки та витрати держави на виховання, навчання емігрантів, суттєві соціально-демографічні витрати, і що важливо, порушується процес не тільки соціального відтворення, а й спадкоємності майбутніх поколінь [169]. У таких умовах вкрай необхідно формувати патріотичну свідомість та позицію особистості.

У процесі дослідження з'ясовано, що на захист своєї Батьківщини готові стати лише 60 % учнів, не готові – 40 % учнів, хоча на сьогодні всі розуміють, що «народ України повинен бути готовий для будь-якого розвитку міжнародних подій, у тому й числі й до збройного захисту своєї свободи та незалежності» [75, с. 6].

Як стверджує В. Дроговоз, патріотично-військове виховання сприятиме збереженню історичної пам'яті народу, роблячи актуальними бойові традиції української армії, застосовуючи їх як прийом формування патріотичних цінностей, почуттів, готовності до патріотичних вчинків, поведінки та життєдіяльності [75]. На запитання про те, чи є Конституція України гарантом прав людини, 62 % респондентів відповіли «так», 28 % респондентів – «ні», 10% респондентів – «інколи». Відповіді учнів ПТНЗ указують на відсутність знань про забезпечення конституційних свобод, гарантій та прав молодого покоління. Це явище пояснюється тим, що в державі існують закони, які захищають молоду людину, її гарантії, свободи та права, проте в реальній ситуації даний механізм лише частково реалізується. Відтак, це відображається на відсутності патріотичних якостей, патріотичної позиції у молодого покоління. На думку А. Кордонської, патріот – це той, хто в сьогоденні умовах недосконалого правового поля сприяє розбудові демократичної соціальної держави правовими методами [130, с. 19]. Вирішуючи питання правового захисту молоді, дехто з науковців, зокрема В. Ягупов, виступає за соціально-правове виховання молодого покоління, завдання якого полягають у систематичному інформуванні вихованців з актуальними правовими питаннями, формуванні правової свідомості, доведення до вихованців законів, нормативних актів України та їх усвідомлення, виробленні у вихованців навичок і вмінь правової поведінки тощо [319].

На думку С. Пальчевського, існує кілька видів патріотизму: конституційний, пов'язаний з дотриманням конституційних вимог держави та етнонаціональний, який базується на бажанні утвердити власну самоцінність як представника держави [198, с. 434]. Обидва види взаємодоповнюють один одного та є важливими для формування патріотичної особистості. Ми погоджуємося з поглядами науковця і вважаємо, що конституційний та етнонаціональний патріотизм є важливим складником патріотичного виховання молоді, у нашому випадку – учнів ПТНЗ.

Виховання правосвідомості учнів ПТНЗ передбачає засвоєння знань із різних галузей права: сімейного, адміністративного, цивільного, кримінального, трудового, фінансового тощо. Основою для формування правової свідомості особистості учнів може слугувати Конституція України як основний закон держави [126], який гарантує здійснення соціальної політики щодо захисту, допомоги та підтримки молоді. Конституція України проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю [126]. Важливим є Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» [№ 1613-III від 23.03.2000], Закон України «Про освіту» [№ 1060-XII, із змінами від 11 червня 2008], Закон України «Про професійно-технічну освіту» [№ 103/98-ВР, із змінами від 19 грудня 2006 р.], знання міжнародних документів з прав людини: Загальна декларація прав людини, Конвенція про права дитини; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права; Європейська конвенція про захист прав людини й основних свобод та інші [94]. Орієнтування в міжнародних документах, урахування національних особливостей сприятиме позитивним змінам у суспільстві. Дотримання канонів права, демократії і гуманізму, здобуття самодостатності внутрішнього становища, стабільного як політичного, економічного, так і соціального розвитку – усе сприятиме тому, що Україна зможе стати сучасною модернізованою та конкурентоспроможною державою, яка здатна виховувати патріотичних особистостей.

Щодо святкування державних свят, то учні ПТНЗ вважають, що найбільше святкують День незалежності України (94 % респондентів), лише 6 % респондентів не святкують; день Конституції – 72 % респондентів, не святкують – 28 % респондентів; День Соборності святкують найменш порівняно з Днем незалежності та Конституції, а саме відзначають 10 % респондентів, не відзначають 90 % респондентів. Отже, можна зробити висновок, що святкування державних свят не є показником патріотичності частини молоді, а швидше приводом для відпочинку (надання вихідних днів).

Вагомим внеском у патріотичне виховання є дотримання народного календаря свят. За М. Фіцулою, народний календар – це «система історичних дат, подій, спостережень за навколишньою дійсністю, народних свят, інших урочистостей, які відзначають протягом року; це енциклопедія знань про життя людей, їх побут, спосіб життя, виховну мудрість» [301, с. 253].

За даними анкетування, спостерігаємо тенденцію, що святкування Дня незалежності є найбільш значимим, менш знаменним є День Конституції, однак найменше відсотків становлять учні ПТНЗ, які святкують День Соборності України. Це пов'язано з низьким рівнем обізнаності молоді в питаннях історії своєї держави.

Результати анкетування показали, що народні свята відзначають 62 % респондентів (Різдво Христове, Водохрещення, Івана Купала, Зелена Неділя). Запитання, які стосувалися народних та календарних свят, викликають труднощі в учнів ПТНЗ. Дані проблеми пов'язані з тим, що молодь ПТНЗ не розмежовує державні та народні свята. Варто зазначити, що одним з основних принципів виховання особистості є принцип народності, який передбачає вияв загальнолюдського через виховання любові до звичаїв і традицій рідного народу, прищеплення шанобливого ставлення до культури і спадщини, саме на основі цього і формуватиметься самосвідомість українців [198].

Так, історично-меморіальні музеї відвідують 14 % респондентів, відвідують «інколи» – 38 % респондентів, не відвідують – 48 % учнів ПТНЗ. Зважаючи на переконливість поглядів М. Пірен, вважаємо, що чим міцніші зв'язки людини з історично-культурним, тим вищим є рівень розвитку громадянських якостей особистості, тим більш виразними є її патріотичні почуття та почуття громадянськості, відповідальності перед народом за своє покликання, місію в суспільстві» [213, с. 293].

Таким чином, інтерес до культурно-історичних надбань формуватиме національну ідентичність особистості, патріотичну позицію, єдність та ототожнення з етносом, нацією, культурою українців.

Планують служити у Збройних Силах України – 72 % учнів ПТНЗ, однак 28 % учнів відповіли, що не планують. Отримані дані свідчать про присутність в учнів ПТНЗ почуття громадського обов'язку перед Вітчизною.

На запитання про знання гімну України, 90 % учнів відповіли, що «так», однак зазначили, що не знають – 10 % учнів. Ми вважаємо, що обізнаність та знання про державну символіку створюють підґрунтя для формування патріотичної особистості.

На запитання про заходи патріотичного спрямування, які проводяться у навчальному закладі, 65 % учнів ПТНЗ згадували про урок Захисту Батьківщини, Допризовну підготовку юнаків, інформування про події в Україні та світі на класних годинах, святкування 9-го травня, а решта – 35 % учнів не знають та не цікавляться. Однак беруть участь у заходах патріотичного виховання 34 % респондентів, не беруть – 66% респондентів.

Гордість, радість за Батьківщину відчувають 86 % респондентів, не відчувають – 14% респондентів. Перемоги у національних, міжнародних конкурсах, змаганнях свідчить про формування гордості, любові, пошани до рідної Батьківщини.

До визначних українців сьогодення учні ПТНЗ відносять В.Кличка, А. Шевченка, В. Вірастюка, Я. Клочкову, 4 3% – не знають видатних співвітчизників. Видатними українцями сьогодення виявилися відомі спортсмени України. Однак обґрунтувати свою думку учні ПТНЗ не змогли, що свідчить про недостатню обізнаність та інформованість учнівської молоді про сучасні події та визначних героїв України. На запитання про заходи, які мають проводитися в державі для формування патріотичної особистості, учні ПТНЗ не змогли відповісти.

У той же час, нами виявлено, що героями-патріотами України учні вважають Г. Сковороду, Т. Шевченка, М. Грушевського, Л. Українку, Л. Каденюка (41 % респондентів), не можуть відповісти на питання 59 % респондентів. Як зразок героїв-патріотів учні ПТНЗ називають відомих письменників, визначних істориків, передових космонавтів. Значний

відсоток, а саме 59 % респондентів – не знають героїв-патріотів власної держави, що свідчить про високий рівень необізнаності учнівської молоді щодо героїчного минулого рідного краю.

При цьому 58 % учнів ПТНЗ вважають себе патріотами України; 13% – швидше так, ніж ні, 17 % – швидше ні, ніж так; 12% – не вважають себе патріотами.

Отже, на основі результатів проведеного пілотного етапу дослідження можна зробити висновок про необхідність підвищення рівня патріотизму, а саме про необхідність оптимізації процесу патріотичного виховання учнівської молоді в умовах ПТНЗ, що сприятиме формуванню у молодого покоління патріотичних якостей, які проявлятимуться у реальному *вболіванні за країну, її захисті, виявленні громадського обов'язку перед Батьківщиною, відповідальному ставленні як за сучасне, так і майбутнє держави*, що і варто вважати основними ознаками зрілої, патріотично сформованої особистості.

У процесі пілотного етапу дослідження нами було визначено внутрішні і зовнішні чинники, які сприяють формуванню патріотичної особистості. Таким чином, зовнішні чинники, до яких відносимо політику держави, освітньої сфери, виховної системи у ПТНЗ; внутрішні чинники – мікрогрупа (члени колективу), неформальні об'єднання, референтні групи.

Це дозволяє стверджувати, що під час організації соціально-виховної роботи у ПТНЗ, важливо враховувати принципи патріотичного виховання. Слід погодитися з В. Омелянком та А. Кузьмінським, які зазначають, що принципи патріотичного виховання мають спиратися на принципи народності, демократичності, природовідповідності, гуманності, неперервності, індивідуальності, диференційованості, єдності виховання й життєдіяльності, етнічності, систематичності та послідовності, культуровідповідності, поєднання педагогічного керівництва з ініціативою та самодіяльністю вихованців, опори на позитивне в людині, оптимальності виховного процесу [193, с. 180].

Сказане свідчить, що національно-історичну спадщину минулих поколінь важливо враховувати при організації виховної роботи у ПТНЗ, оскільки це дасть можливість більш ефективно організовувати соціально-педагогічний процес. На думку відомого політолога І. Побочого, становлення особистості не може відбуватися без звернення до історичного досвіду, до глибин народного духу, того, що становить цілісну картину національного українського менталітету. Виховання патріотичної особистості сприятиме консолідації української нації та формуватиме загальноукраїнську ідентичність [216].

У своєму дослідженні з метою розгортання формувального експерименту взято за основу «Програму патріотичного виховання молоді», авторами якої є І. Бех та К. Чорна, які поділяють патріотичне виховання на макро- та мікрорівень. Так, на особистісному рівні або на мікрорівні, патріотизм є пріоритетною стійкою характеристикою людини, яка проявляється в її свідомості, моральних ідеалах та цінностях, в реальній поведінці та вчинках. Це звичайний моральний стан життя людини. Він проявляється не лише в незвичайних ситуаціях, а в повсякденному виконанні особистістю своєї роботи, яка приносить користь як людині, так і суспільству [17].

На макрорівні патріотизм характеризується як істотна частина суспільної свідомості, яка проявляється в колективних настроях, почуттях, ціннісному ставленні до свого народу, його способу життя, національних здобутків і достоїнств, культури, традицій, героїчного минулого і сьогоденної розбудови держави як єдиної нації, до безмежних просторів Батьківщини, її природних багатств [17].

Ми погоджуємося з думкою Н. Максимовської, яка переконана, що завдяки спрямованій соціально-педагогічній діяльності у ПТНЗ стає можливим розвиток соціальності індивіда задля його ефективного соціального становлення та активного перетворення на суб'єкта соціального розвитку як себе, так і соціуму [277, с. 27]. Тобто, ПТНЗ здатний створити усі

необхідні умови для становлення інтелектуальної, культурно-освіченої, патріотичної особистості.

Аналіз даних дозволив нам констатувати, що проблема патріотичного виховання має бути у центрі уваги педагогів. Тому необхідно сприяти формуванню патріотичної особистості. У ході дослідження виявлено незнання, байдужість, незацікавленість до українських традицій, звичаїв, видатних героїв-патріотів, визначних українців сьогодення, історії рідного краю, історичних здобутків та надбань культури. Це спонукає звернути більшу увагу на заходи патріотичного виховання (спрямування) у ПТНЗ та активно залучати до них учнів. ПТНЗ виступає джерелом не тільки знань, а й зміни стилю свідомості, поведінки та мислення сучасного молодого покоління. Важливо не просто виховати особистість, яка матиме певні знання, уміння та навички, необхідні для майбутньої професійної діяльності, але й сформувати патріотично налаштовану особистість, яка здатна активно діяти у суспільстві.

Національна доповідь «Новий курс: реформи в Україні. 2010-2015» [187] спрямована на новий курс перетворень, які необхідні для сучасної України. У доповіді мовиться про тотальну кризу суспільної духовності та моралі сьогодення. Автори доповіді наголошують, що існує неабияка необхідність виховання відповідальної, порядної, культурної особистості. Важливою ланкою є залучення категорії молоді у суспільне життя, для чого пропонується масове поширення успішних соціальних практик, взірців поведінки та життєвих стратегій. На думку фахівців, залучення молоді необхідне для ефективного економічного, соціального та культурного розвитку. Одним із першочергових завдань є «утворення в масовій свідомості переконливого, привабливого та надихаючого образу майбутньої України» [187, с. 17]. Затребуваність у професії, причетність до соціально-політичних подій, видимість кар'єрного зростання, певна соціально-економічна стабільність – основні умови для успішного становлення патріотично налаштованої молоді та розвитку країни загалом. [187].

У свою чергу, держава повинна підтримувати патріотичні ініціативи молодого покоління, сприяти як залученню у суспільному житті країни, так і зміцненню та згуртуванню громадян навколо національно-патріотичних ідей, досягнень та задумів [187, с. 51]

Отже, можна стверджувати, що трансформація українського суспільства відображається на становищі сучасної учнівської молоді ПТНЗ. Формування патріотичної позиції учнівської молоді впливатиме не тільки на їх власне майбутнє, а й майбутнє всієї країни. У свою чергу, сформовані патріотичні почуття та збережені культурні традиції будуть передаватися з покоління в покоління, що і слугуватиме основою міцної держави. І при цьому важливо у процесі патріотичного виховання відродити національне традиційне буття, моральність та культуру.

Висновки до першого розділу

Сучасне українське суспільство, яке переживає зміни в соціальній, економічній, політичній, культурній сфері відносин, неабияк потребує освічених, відповідальних, самостійних, креативних професіоналів, які б могли достойно представляти країну на світовому рівні. Відтак, зростає роль та необхідність виховання патріотичної позиції учнівської молоді, у нашому випадку, учнів ПТНЗ.

Вивчення наукової літератури, ознайомлення з фаховими працями з даної теми переконують у необхідності дослідження проблеми патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ. Аналіз даної проблеми свідчить про те, що науковці недостатньо приділяли уваги питанням патріотичного виховання молоді у професійно-технічних навчальних закладах освіти, тому існує необхідність у систематизації знань як в теоретичному, так і практичному аспектах.

У процесі дослідження нами проаналізовано дефініції «патріотизм», «патріотичне виховання», оскільки ці терміни не є усталеними, хоча і зустрічаються у педагогічній науці. Під час аналізу теоретичних джерел нами зроблено висновок про те, що «патріотизм» – це важлива моральна якість, яка проявляється у небайдужій, відповідальній, шанобливій позиції до своєї Батьківщини, котру необхідно формувати у процесі виховання молодого покоління. Узагальнюючи існуючі тлумачення дослідників, ми визначаємо «патріотичне виховання» як цілеспрямований, планомірний, систематичний, педагогічний вплив на особистість з метою формування якостей свідомого патріота, а саме: духовно-етичних якостей (гордості та любові до Батьківщини, поваги до українських звичаїв, традицій, обрядів); історико-пізнавальних якостей (зацікавленості історією своєї країни, свого генеалогічного коріння, знання національних символів, законів України); професійно-діяльнісних якостей (розуміння національних інтересів, сумлінне виконання своїх професійних обов'язків); психологічних якостей (готовність

до психологічних та фізичних випробувань заради процвітання країни); громадянсько-діяльнісних якостей (відданість своєму народові, служіння інтересам держави, дотримання Конституції та законів у повсякденному житті).

Нами проаналізовано категорію учнівської молоді ПТНЗ та виокремлено її основні вікові періоди. У нашому випадку, це учні від 17 до 19 років, які закінчили загальноосвітню школу та здобувають професійно-технічну освіту у ПТНЗ. Виявлено особливості старшого підліткового віку, у якому відбувається становлення світогляду, соціальне та професійне самовизначення, здійснюється підготовка до самостійного життя, підвищується інтерес до морально-духовних цінностей, проявляється індивідуальність, розуміння громадського обов'язку щодо захисту Батьківщини. Установлено особливості анатомо-фізіологічного та психічного розвитку старшого підліткового віку такі, як підвищення інтересу до певних видів діяльності; критичність мислення; проникнення у сутність явищ та процесів, підвищення інтересу до світоглядних аспектів життєдіяльності та морально-духовних цінностей. Вікові особливості учнівської молоді ПТНЗ зумовлюють зосередження уваги на вивченні процесу патріотичного виховання.

Установлено, що важливими інститутами, які здійснюють вплив на учнівську молодь у процесі патріотичного виховання є: сім'я, формальні та неформальні об'єднання, громадські організації, засоби масової інформації тощо. Проаналізувавши погляди науковців, ми виокремили такі особливості, як родинне виховання, виховання в початковій школі, патріотичне виховання на державному рівні. Також особливостями патріотичного виховання є завдання, принципи, структура з виховання патріотичності учнів. Обґрунтовано, що особливістю виховання патріотично-налаштованого учня ПТНЗ є формування широкого кола світогляду, активної життєвої позиції, зацікавленості у розбудові держави, високої духовно-моральної культури. В

основу ж має бути покладено культурні та історичні цінності українського народу.

Аналіз теоретико-методологічних праць із проблеми дослідження сприяв визначенню того, що ПТНЗ виступає як середовище формування соціально-мобільної та патріотичної особистості. ПТНЗ може впливати на виховання патріотичності, національної гордості, власної життєвої позиції, відповідальності, соціальної активності та здатний створити необхідні умови для становлення та розвитку патріотичної особистості. Для ефективного процесу виховання патріотичної особистості необхідно уміло організовувати педагогічну діяльність з урахуванням специфічних умов. Уміла соціально-педагогічна організація процесу патріотичного виховання сприятиме активній патріотичній позиції учнівської молоді ПТНЗ.

З'ясовано, що патріотичне виховання учнів ПТНЗ необхідно розглядати як багатоаспектний процес, який має на меті сформувані відповідальне ставлення до країни, сприяти популяризації державної мови, пропагуванню вітчизняного, активній громадській позиції, почуттю гордості за приналежність до свого етносу.

Результати пілотного дослідження уможливили виокремлення зовнішніх та внутрішніх чинників, що впливають на процес патріотичного виховання учнів ПТНЗ. Можна виокремити такі чинники: зовнішні чинники, до яких відносимо політику держави, освітньої сфери, виховної системи у ПТНЗ; внутрішні чинники – мікрогрупа (члени колективу), неформальні об'єднання, референтні групи.

Вищезазначене спонукало нас до аналізу організації виховної роботи з учнівською молоддю з метою оптимізації процесу патріотичного виховання у ПТНЗ. Для цього необхідно створити такі педагогічні умови, які б сприяли успішному становленню патріотичної особистості учнів, а також оновленню змісту, організаційно-методичного забезпечення процесу патріотичного виховання.

РОЗДІЛ 2

ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНО- ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

2.1. Діагностика сформованості патріотичного виховання учнівської молоді професійно-технічних навчальних закладів

Процес патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ потребує розгляду його структурних компонентів, зокрема змістової структури, яку можна репрезентувати взаємопов'язаними й взаємозумовлюючими компонентами: *когнітивним, мотиваційним, поведінковим, інформаційним*. Процес патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ передбачає обґрунтування показників та критеріїв.

Зокрема, когнітивний компонент патріотичної вихованості учнівської молоді ПТНЗ характеризує співвідношення рівня розвитку знань, обізнаність учнів ПТНЗ щодо основних понять «патріотизм», «Батьківщина»; патріотичні якості, притаманні громадянину-патріоту; ерудицію з питань історії України, традицій і культури Батьківщини; віддзеркалює рівень правових, політичних, історичних знань учнівської молоді про країну.

Показниками когнітивного компонента нами визначаються такі:

-розуміння сутності понять «патріот», «патріотизм», «Батьківщина», «патріотичне виховання особистості»;

-знання історичних дат і подій, широка обізнаність щодо героїчних подвигів минулого, патріотичних вчинків, видатних патріотів як минулого, так і сьогодення країни;

-володіння системою знань щодо відомих науковців, культурних діячів, спортсменів;

- наявність широкого спектру громадянсько-патріотичних якостей, таких як відповідальність, громадянська обізнаність, обов'язковість, готовність до захисту Вітчизни, турбота про благо держави, дисциплінованість, громадянська активність, відданість.

Критерієм розвитку когнітивного компонента є повнота, глибина осмислення, міцність знань про патріотизм та усвідомлення доцільності оволодіння ними.

Мотиваційний компонент включає поведінку, вчинки, цілі, потреби особистості та передбачає прояв у поведінці особистості активності, обов'язку перед державою, рішучості, наполегливості, саморегулювання поведінки особистості, морально-етичної відповідальності, самостійності у прийнятті рішень, готовності до захисту Батьківщини; виявлення настанов особистості в мотиваційно-потребовій сфері.

Показниками мотиваційного компонента нами визначено такі:

- прояв морально-етичної відповідальності, морально-етичних цінностей;
- самостійність учнівської молоді у прийнятті рішень і діяльності;
- наявність вольової організації особистості;
- прояв у поведінці активності (інтенсивність взаємодії учнів з соціальним середовищем).

Критерієм його визначення є спрямованість, стійкість, дієвість мотивів. Він характеризує розвиток мотиваційно-потребової сфери та визначення настанов особистості.

Поведінковий компонент патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ репрезентує соціальну активність учнів ПТНЗ брати участь у соціальних проектах, громадській роботі, готовність до саморозвитку, самопізнання, самовдосконалення, прийняття обґрунтованих самостійних рішень.

Показники поведінкового компонента патріотичного виховання виокремлюють наступні:

- здатність до прийняття самостійних адекватних рішень і їхню реалізацію;

- вибір пріоритетних моральних цінностей;
- дії відповідно до моральних вимог суспільства;
- соціальна активність (самореалізація особистості).

Поведінковий критерій спонукає учнів до зусиль, спрямованих на самопізнання, самореалізацію ними власних можливостей, до саморозвитку, самовдосконалення.

Інформаційний компонент включає поінформованість учнівської молоді щодо святкування заходів патріотичного спрямування, які проводяться в країні, місті, навчальному закладі.

Показниками інформаційного компонента ми визначили такі:

- наявність інформації про суть і особливості патріотичного виховання;
- доступ до бази заходів патріотичного спрямування.

Критерієм інформаційного компоненту є ступінь участі учнівської молоді у заходах патріотичного спрямування.

У визначенні рівнів патріотичної вихованості учнівської молоді ПТНЗ ми враховували розвиток усіх структурних компонентів:

Показники стали основою для виявлення чотирьох груп учнів, які відповідають високому, достатньому, середньому та низькому рівням патріотичної вихованості відповідно до аналізу компонентів (когнітивний, мотиваційний, поведінковий, інформаційний), оскільки вони цілісно відображають сутність означеної проблеми. При цьому передбачено параметри розвитку кожного з компонентів у своїй єдності, які й становлять визначеність *рівнів патріотичної вихованості учнівської молоді ПТНЗ*. Зокрема виокремлюємо наступні рівні патріотичної вихованості.

Високий рівень патріотичної вихованості притаманний учням, які мають високий рівень знань щодо патріотичної обізнаності; прояв широкого спектру громадянсько-патріотичних якостей (відповідальність, обов'язковість, готовність до захисту Вітчизни, громадянська активність,

турбота про благо своєї держави, дисциплінованість, відданість, громадянська обізнаність, гідність). Простежується високий рівень вольової організації; морально-етичної відповідальності; самостійності у прийнятті рішень. Учні з високим рівнем беруть активну участь у соціальних проектах, громадській роботі. Учням цього рівня притаманна висока поінформованість щодо заходів патріотичного спрямування, які проводяться у навчальному закладі, місті, країні.

Достатній рівень патріотичної вихованості властивий учням, які виявляють достатній рівень знань щодо патріотичної обізнаності; прояв більшості громадянсько-патріотичних якостей (відповідальність, обов'язковість, готовність до захисту Вітчизни, громадянська активність, турбота про благо своєї держави, дисциплінованість, відданість, самостійність, гідність). Вони мають розвинені вольові якості, проявляють майже повну самостійність у прийнятті рішень, хоча існує прагнення залучитися підтримкою інших. У таких учнів спостерігається помірна поінформованість щодо заходів патріотичного спрямування.

Середній рівень патріотичної вихованості характерний для учнів, які виявляють поверхневі знання щодо патріотичної обізнаності; прояв деяких громадянсько-патріотичних якостей (дисциплінованість, відданість, громадянська гідність, самостійність). У них недостатньо розвинені вольові якості, не проявляється активність, відмічається потреба в порадах та настановах із боку оточуючих. Учні виявляють неготовність до прийняття самостійних рішень. У них спостерігається потреба у залученні допомоги з боку інших та недостатня поінформованість щодо заходів патріотичного спрямування.

Низький рівень патріотичної вихованості притаманний учням, у яких відсутні елементарні знання щодо сутності елементарних понять патріотизму та громадянсько-патріотичні якості. Притаманна низька мотивація у діяльності, морально-етична відповідальність, не розвинені вольові якості, відсутня активність та самостійність у прийнятті власних рішень. Вони не

здатні до прийняття самостійних рішень; їм притаманна байдужість, безініціативність, вони не проявляють бажання до соціальної активності. Таким учням властива низька поінформованість щодо заходів патріотичного спрямування.

З метою дослідження рівнів патріотичної вихованості учнівської молоді ПТНЗ нами було проведено констатувальний експеримент. У процесі експериментально-дослідної роботи було охоплено 163 учні ПТНЗ, які навчаються у Чернігівському професійному ліцеї залізничного транспорту, 170 осіб – Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу та 143 учні Професійно-технічного училища № 14 м. Городища. В експериментальну роботу залучалися учні віком від 17 до 19 років, які навчаються у ПТНЗ та мають як бажання, так і зацікавленість брати участь у дослідженні.

Експериментальна робота щодо патріотичного виховання учнів ПТНЗ проводилася упродовж трьох етапів. Перший етап передбачав проведення пілотного дослідження, у процесі якого було з'ясовано сучасний стан патріотичного виховання учнів ПТНЗ.

Завдання другого етапу констатувального експерименту полягало у з'ясуванні реального стану патріотичного виховання, визначення компонентів та рівнів патріотичної вихованості, які б сприяли успішному процесу патріотичного виховання та створенню структурно-функціональної моделі процесу патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ. Метою констатувального етапу було вирішення наступних завдань, зокрема: виокремити компоненти та показники патріотичного виховання учнів ПТНЗ; визначити рівні патріотичної вихованості учнів ПТНЗ.

Третій етап дослідження – проведення формувального етапу, мета якого полягала в перевірці ефективності впровадження структурно-функціональної моделі процесу патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ. Формувальний етап передбачав активне залучення учнівської молоді ПТНЗ у різноманітні форми виховної роботи.

На етапі констатувального експерименту нами використано низку психологічних та педагогічних методик, які дозволили виявити рівні патріотичної вихованості учнівської молоді ПТНЗ та реальний стан проблеми патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ.

Для виявлення обізнаності учнями щодо засадничих понять патріотизму та дослідження когнітивного компоненту використано анкетування, зокрема «Обізнаність учнями ПТНЗ щодо сутності понять патріотизму» (додаток Б), де пропонувалося дати визначення таким категоріям, як «патріот», «Батьківщина», «громадянський обов'язок», «розбудова держави».

Більшість учнів поняття «патріот» розглядала як любов до Вітчизни, відданість своєму народові, готовність на жертви і подвиги в ім'я своєї Батьківщини. Сутність поняття «Батьківщина» учні ПТНЗ визначають як: Україна; місце народження, зростання, виховання; рідний дім; подарована пращурами земля. Деякі труднощі викликало розкриття поняття «громадський обов'язок», яке не зовсім розкривають учні та пов'язують переважно з дотриманням правового кодексу, відповідальністю перед державою. На жаль, учні не змогли розкрити сутність поняття «розбудова держави» та обмежують його тлумачення, асоціюючи лише з певними реформами, створенням нових технологій.

Анкета дозволила виявити рівень знань учнів про відомих науковців, культурних діячів, героїв-патріотів минулого і сьогодення, спортсменів, що дало змогу перевірити правову, історичну, політичну обізнаність учнів щодо основних категорій патріотизму. Виявлено низький рівень знань учнів щодо відомих українців як минулого, так і сьогодення: 67,49% – ЧПЛЗТ; 39,42% – ДЦППРКТС; 30,77% – ПТУ №14 м. Городища;

Також нами було застосовано анкету на «Визначення патріотичних якостей громадянина-патріота» (додаток В), яка дозволила з'ясувати наявність громадянсько-патріотичних якостей. Анкета виявила якості, які, на думку учнівської молоді, притаманні громадянину-патріоту. Серед якостей,

притаманних патріоту, запропоновано такі: відповідальність, громадянська обізнаність, обов'язковість, готовність до захисту Вітчизни, турбота про благо своєї держави, дисциплінованість, громадянська активність, відданість, громадянська гідність, самостійність. За результатами обраних даних, серед запропонованих якостей, притаманних патріоту, учнями ПТНЗ не обрані такі: громадянська гідність, обов'язковість, відданість, дисциплінованість. Виявилось, що відсутні громадянсько-патріотичні якості: 19,63% – ЧПЛЗТ; 13,53% – ДЦППРКТС; 59,44% – ПТУ №14 м. Городища.

Зважаючи на узагальнення результатів когнітивного компоненту патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ, високий рівень патріотичної вихованості спостегігається лише в ЕГ – 14,17%, у КГ – 13,98% респондентів; достатній рівень виявився у 17,5% – ЕГ та 17,37% – КГ учнівської молоді ПТНЗ; середній рівень патріотичної вихованості притаманний 27,92% – ЕГ та 27,97% – КГ респондентів; у свою чергу, ми констатуємо значний відсоток респондентів з низьким рівнем патріотичної вихованості, який охоплює 40,42% – ЕГ та 40,68% – КГ. Ці дані свідчать про недостатній рівень обізнаності учнівської молоді ПТНЗ щодо сутності понять «патріотизм», «Батьківщина», поверхневий рівень знань про відомих українських науковців, культурних діячів, спортсменів; наявність лише деяких громадянсько-патріотичних якостей учнів. Високі показники низького та середнього рівнів патріотичної вихованості учнівської молоді за когнітивним критерієм зумовлюють потребу у розширенні знань із проблеми патріотичного виховання.

Для визначення мотиваційного компоненту нами було використано та адаптовано методику авторів Ю. Орлова, В. Шкуркіна і Л. Орлова «Шкала оцінки потреби в досягненні» (додаток Д) [315, с. 41], яка дозволила виявити рівень мотивації досягнення учнів, а саме прагнення покращити власні результати, проявити стійкість у досягненні поставлених цілей, досягати мети, не зважаючи на обставини. Саме особистості з високою мотивацією готові взяти на себе відповідальність, рішучі в невизначених ситуаціях, стійкі

в досягненні цілей, показують наполегливість під час зіткнення з невдачами. Результати обробки даних свідчать про низькі показники мотивації учнівської молоді ПТНЗ, зокрема спостерігається недостатня мотивованість у діяльності учнівської молоді 26,99% – ЧПЛЗТ; 15,88% – ДЦППРКТС; 36,37% – ПТУ №14 м. Городища.

З метою оцінки індивідуального рівня розвитку морально-етичної відповідальності учнів, у ході експериментальної роботи було застосовано методику діагностики рівня морально-етичної відповідальності особистості за І. Тимошуком (додаток Ж) [285, с. 40]. Її було адаптовано до учнівської молоді ПТНЗ, що дозволило оцінити рівень відповідальності, альтруїзму, морально-етичних цінностей. Нами продіагностовано низький рівень морально-етичної відповідальності учнів: 41,72% – ЧПЛЗТ; 27,65% – ДЦППРКТС; 32,17% – ПТУ №14 м. Городища.

Для виявлення рівня вираженості соціально-психологічних настанов учнів на процес, результат, альтруїзм, егоїзм, працю, гроші, свободу, владу, нами було впроваджено методику діагностики соціально-психологічних настанов особистості в мотиваційно-потребовій сфері О. Потьомкіної (додаток З) [225, с. 641]. Методика уможливила виявлення основних орієнтацій учнівської молоді на сучасному етапі. На основі результатів відповідей з'ясовано, що значна частина учнів складає групу з дизгармонійними орієнтаціями, де провідними та яскраво вираженими є орієнтації на гроші, владу, тоді як орієнтації на альтруїзм, працю зустрічаються рідко. Дизгармонійні орієнтації притаманні 39,27% – ЧПЛЗТ; 38,24% – ДЦППРКТС; 12,58% – ПТУ №14 м. Городища.

Застосовувався опитувальник САН (додаток К) [235, с. 78] для діагностики категорії «активності», зокрема життєвої позиції учнівської молоді: активності–пасивності, бездіяльності–дієвості, безініціативності–захопленості, байдужості–зацікавленості. Опитувальник дозволив виявити інтенсивність взаємодії учнів з соціальним середовищем. Низький рівень активності притаманний 37,42% учням ЧПЛЗТ; 29,41% – учням ДЦППРКТС;

34,27% учням – ПТУ №14 м. Городища. Активна та систематична взаємодія з навколишнім соціальним середовищем у процесі пізнання, діяльності, спілкування сприятиме розвитку особистості.

Використано методику діагностики вольової організації особистості А. Хохлова (додаток Л) [235, с. 137], яка дозволила виявити здатність учнівської молоді до прийняття рішення, усвідомлення професійної мети, способів та шляхів її досягнення. Мета включала такі складові: ціннісно-сміслова організація (рівень організованості життя, відповідність поведінки ціннісним та розумовим орієнтирам); рішучість (здатність до швидкого перегляду варіантів, вибору з них оптимального), наполегливість (стійкість прийнятою особистістю поведінки), самовладання (контроль над своїми діями та вчинками в критичних ситуаціях), самостійність (незалежність особистості від сторонніх впливів). За аналізами даних, в учнівській молоді ПТНЗ вольові якості не розвинені: 47,86% – ЧПЛЗТ; 35,88% – ДЦППРКТС; 22,38% – ПТУ №14 м. Городища.

За аналізом результатів даних із урахуванням мотиваційного компонента, високий рівень патріотичної вихованості притаманний лише 15% – ЕГ та 14,83% – КГ. Незначний відсоток належить до достатнього рівня 17,92% ЕГ і 18,22% КГ. Значна частина учнівської молоді мають середній рівень патріотичної вихованості, який становить 35% – ЕГ, 35,17% – КГ. Щодо низького рівня патріотичної вихованості, то він становить 32,08% – ЕГ, 31,78% – КГ. Результати зазначених даних свідчать про необхідність підвищення мотивації учнівської молоді; морально-етичної відповідальності та альтруїзму, потреби у формуванні активної життєвої позиції, вольової організації учнів ПТНЗ шляхом комплексного виховного підходу та взаємодії.

З метою визначення *поведінкового компоненту* було використано методику щодо готовності до саморозвитку В. Павлова (Н) [224], яка дозволила дослідити готовність до саморозвитку, самопізнання, самоудосконалення. Методика дозволила з'ясувати стан учнівської молоді

щодо бажання змінюватися, пізнавати себе, удосконалювати себе. У відповідях респондентів не виявлено достатнього прагнення до участі у соціальних проектах та громадянській роботі учнів; простежується незацікавленість у саморозвитку, самопізнанні та самоудосконаленні: 64,42% – ЧПЛЗТ; 15,3% – ДЦППРКТС; 9,09% – ПТУ №14 м. Городища.

Авторська анкета на поріг активності учнівської молоді у громадській роботі суспільства (додаток П) дала можливість виявити ступінь участі учнівської молоді у культурно-масових заходах міста, ПТНЗ (фестивалі, концерти, виставки), громадсько-політичній роботі (участь у громадсько-патріотичних організаціях, виборах органів самоврядування навчального закладу, міського голови, Президента), науковій діяльності закладу (конференції, круглі столи, предметні олімпіади, соціально-патріотичні проекти), волонтерській діяльності (благодійні вечори), взаємодії із засобами масової інформації (телевізійні програми, інтерактивні опитування, інтернет-проекти), присвячених патріотичній тематиці. Установлено низький поріг активності учнівської молоді у громадській роботі суспільства, зокрема низький ступінь участі учнівської молоді у культурно-масових заходах міста, ПТНЗ, громадсько-політичній роботі, науковій діяльності закладу, присвячених патріотичній тематиці: 42,94% – ЧПЛЗТ; 6,47% – ДЦППРКТС; 41,25% – ПТУ №14 м. Городища.

Результати за поведінковим компонентом високого рівня патріотичної вихованості спостерігаються у 15,42% у ЕГ і 15,68% у КГ учнівської молоді ПТНЗ; достатній рівень характерний для 23,33% у ЕГ і 23,31% у КГ; значна частина належить до середнього рівня патріотичної вихованості 31,67% у ЕГ та 31,36% у КГ; досить значний відсоток становить учнівська молодь, яка має низький рівень патріотичної вихованості, зокрема 29,58% учнів ЕГ та 29,66% учнів КГ. Аналіз результатів свідчить про необхідність залучення учнівської молоді у культурно-масові патріотичні заходи як міста, так і ПТНЗ та сприяння у самовдосконаленні, самопізнанні та розвитку учнівської молоді через участь у виховній роботі.

Визначення *інформаційного компонента* здійснювалося за результатами авторської анкети «Поінформованість щодо заходів патріотичного спрямування» (додаток Р), яку було спрямовано на поінформованість учнівської молоді щодо заходів патріотичного характеру, які проводяться в країні, місті, навчальному закладі. Анкета дозволила виявити ті заходи, які відвідує учнівська молодь, ступінь їхньої участі, місця їх проведення, джерела інформування, причини, через які учні не відвідують заходи патріотичного спрямування. Результати вивчення відповідей указують на низьку поінформованість учнівського колективу щодо заходів патріотичного спрямування, які проводяться в країні, місті, навчальному закладі: 62,58% – ЧПЛЗТ; 45,3% – ДЦШРКТС; 32,87% – ПТУ №14 м. Городища; виявлено необхідність оптимізації організаційно-виховного процесу ПТНЗ .

Високий рівень патріотичної вихованості за інформаційним компонентом показали 12,08% у ЕГ і 11,44% у КГ; достатній рівень фіксується у 10,83% учнів ЕГ і 11,02% учнів КГ; середній рівень притаманний 29,58% респондентів ЕГ та 30,51% респондентів КГ; низький рівень спостерігається у 47,5% учнів в ЕГ та 47,03% учнів у КГ. Високі показники середнього та низького рівня патріотичної вихованості учнівської молоді за інформаційним критерієм демонструють низьку поінформованість учнів, що виявляє необхідність в поінформованості учнів щодо відзначення заходів, які відбуваються в країні, місті; залучення учнівської молоді до роботи у соціальній мережі «ВКонтакті».

На основі теоретичного аналізу досліджуваної проблеми і проектування процесу патріотичного виховання нами визначено компоненти та показники патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ, які детально наведені у табл. 2.1. До них відносимо такі:

Таблиця 2.1

Компоненти, показники та рівні патріотичної вихованості учнівської молоді ПТНЗ

Компоненти	Показники	Рівні	Методики
1	2	3	4
Когнітивний	Глибока, стійка обізнаність щодо понять «патріотизм», «Батьківщина», високий рівень знань історичних дат і подій, володіння ґрунтовними знаннями щодо відомих українських науковців, культурних діячів, спортсменів; широка обізнаність щодо героїчних подвигів минулого, патріотичних вчинків, видатних патріотів як минулого, так і сьогодення власної країни; наявність широкого спектру громадянсько-патріотичних якостей, таких як відповідальність, громадянська обізнаність, обов'язковість, готовність до захисту Вітчизни, турбота про благо своєї держави, дисциплінованість, громадянська активність, відданість тощо.	Високий	а) анкета на «обізнаність учнями ПТНЗ щодо сутності понять патріотичності або патріотизму б) анкета на «визначення патріотичних якостей громадянина-патріота»
	Необхідний рівень знань щодо сутності понять «патріотизм», «Батьківщина», помірний рівень знань основних історичних дат і подій, володіння достатніми знаннями щодо відомих українських науковців, культурних діячів, спортсменів; висока обізнаність щодо героїчних подвигів минулого, патріотичних вчинків, видатних патріотів країни; наявність більшості громадянсько-патріотичних якостей, таких як відповідальність, громадянська обізнаність, обов'язковість, готовність до захисту Вітчизни, турбота про благо своєї держави, дисциплінованість, громадянська активність, відданість тощо.	Достатній	

Продовження таблиці 2.1

1	2	3	4
	Недостатній рівень обізнаності щодо сутності понять «патріотизм», «Батьківщина», недостатній рівень знань основних історичних дат і подій, володіння поверхневими знаннями щодо відомих українських науковців, культурних діячів, спортсменів; обмежена поінформованість щодо героїчних подвигів минулого, патріотичних вчинків, видатних патріотів країни; наявність деяких громадянсько-патріотичних якостей, таких як готовність до захисту Вітчизни, турбота про благо своєї держави, дисциплінованість, відданість тощо.	Середній	
	Відсутність розуміння понять «патріотизм», «Батьківщина», відсутність обізнаності щодо елементарних історичних подій, обмежене володіння інформацією про відомих українських діячів, відсутні громадянсько-патріотичні якості.	Низький	
Мотиваційний	Чітко виражений прояв активності, обов'язку перед державою; притаманний високий рівень вольової організації особистості, рішучості, автономності у прийнятті рішень; наявність морально-етичної відповідальності і самостійності у прийнятті рішень, високий поріг готовності до захисту Батьківщини.	Високий	а) шкала оцінки потреби в досягненні б) методика діагностики рівня морально-етичної відповідальності особистості (І. Г. Тимошук) в) методика
	Помірний рівень мотивації у діяльності, досить розвинені вольові якості особистості, прояв активності, майже повної самостійності у прийнятті рішень; усвідомлюється свій обов'язок перед державою, уміння контролювати свою поведінку.	Достатній	

1	2	3	4
	Недостатній рівень мотивації у діяльності, не достатньо розвинені вольові якості особистості, майже не проявляється активність, наявність потреби в порадах та настановах із боку оточуючих, орієнтація на них.	Середній	«Діагностика соціально-психологічних настанов особистості в мотиваційно-потребовій сфері» (О. Ф. Потьомкіна) г) опитувальник САН д) методика діагностики вольової організації особистості (А. Хохлов)
	Слабка мотивація у діяльності, не проявляється морально-етична відповідальність, не розвинені вольові якості особистості, відсутня активність та самостійність.	Низький	ж) опитувальник «Автономність – залежність особистості у навчальній діяльності» (Г. Пригніна)
Поведінковий	Яскраво виражене бажання особистості брати участь у соціальних проектах, громадській роботі, висока здатність до саморозвитку, самопізнання, самовдосконалення, прийняття самостійних рішень, готовність до соціальної активності.	Високий	а) тест готовності до саморозвитку (В. Павлова) б) анкета щодо активної участі учнівської молоді у громадській роботі суспільства
	Помірно виражена мотивація особистості брати участь у соціальних проектах, громадській роботі, зазвичай досить схильна до саморозвитку, самопізнання, готова до прийняття самостійних рішень, хоча прагне залучатися підтримкою інших, соціально активна.	Достатній	

1	2	3	4
	Не достатнє прагнення до участі у соціальних проектах, громадянській роботі; підвищення рівня самоосвіти, самовдосконалення можливе під наглядом та впливом оточуючих, проявляється неготовність до прийняття самостійних рішень, спостерігається потреба у сторонній допомозі, особистість не є соціально активною.	Середній	
	Відсутнє бажання особистості брати участь у соціальних проектах, громадській роботі, незацікавленість у саморозвитку та самопізнанні, проявляється нездатність до прийняття самостійних рішень, байдужість та безініціативність, не виявляються бажання до соціальної активності.	Низький	
Інформаційний	Чітка, точна поінформованість щодо заходів патріотичного спрямування, які проводяться в крані, місті, навчальному закладі.	Високий	а) анкета на поінформованість щодо проведення заходів патріотичного спрямування.
	Помірна поінформованість щодо заходів патріотичного спрямування, які проводяться в крані, місті, навчальному закладі.	Достатній	
	Не достатня поінформованість щодо заходів патріотичного спрямування, які проводяться в крані, місті, навчальному закладі.	Середній	
	Низька поінформованість щодо заходів патріотичного спрямування, які проводяться в крані, місті, навчальному закладі.	Низький	

Отже, учнівську молодь ПТНЗ, яка брала участь у констатувальному експерименті ми розподілили за рівнями патріотичної вихованості. Використані діагностичні методики дали змогу виокремити чотири рівні патріотичної вихованості відповідно до визначених компонентів та показників: високий, достатній, середній, низький. Результати експерименту представлено в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Результати вивчення процесу патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ на констатувальному етапі

№ методики	Методики	Рівні	Чернігівський професійний ліцей залізничного транспорту (Абс. 163/100%)		Дніпропетровський центр підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу (Абс. 170/100%)		Професійно-технічне училище № 14 м. Городища (Абс. 143/100%)	
			К-ть осіб	%	К-ть осіб	%	К-ть осіб	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
М1	Обізнаність учнів ПТНЗ з сутністю понять патріотизму	Високий	13	7,98	28	16,47	11	7,69
		Достатній	22	13,49	39	22,94	5	3,50
		Середній	18	11,04	36	21,17	83	58,04
		Низький	110	67,49	67	39,42	44	30,77
М2	Визначення патріотичних якостей громадянина-патріота	Високий	26	15,95	38	22,35	15	10,49
		Достатній	68	41,72	75	44,12	20	13,98
		Середній	37	22,70	34	20	23	16,09
		Низький	32	19,63	23	13,53	85	59,44
М3	Шкала оцінки потреби в досягненні	Високий	26	15,95	21	12,35	15	10,49
		Достатній	34	20,86	40	23,53	12	8,39
		Середній	59	36,20	82	48,24	64	44,75
		Низький	44	26,99	27	15,88	52	36,37

Продовження таблиці 2.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9
М4	Методика діагностики рівня морально-етичної відповідальності (І. Тимощук)	Високий	23	14,11	30	17,64	15	10,49
		Достатній	26	15,95	18	10,59	29	20,28
		Середній	46	28,22	75	44,12	53	37,06
		Низький	68	41,72	47	27,65	46	32,17
М5	Методика «Діагностика соціально-психологічних настанов особистості в мотиваційно-потребовій сфері» (О. Потьомкіна)	Високий	26	15,95	30	17,65	30	20,98
		Достатній	29	17,79	16	9,41	61	42,66
		Середній	44	26,99	59	34,7	34	23,78
		Низький	64	39,27	65	38,24	18	12,58
М6	Опитувальник САН	Високий	25	15,34	39	22,94	22	15,38
		Достатній	18	11,04	36	21,18	39	27,27
		Середній	59	36,20	45	26,47	33	23,08
		Низький	61	37,42	50	29,41	49	34,27
М7	Методика діагностики вольової організації особистості (А. Хохлов)	Високий	15	9,20	21	12,35	23	16,09
		Достатній	30	18,40	47	27,65	38	26,57
		Середній	40	24,54	41	24,12	50	34,96
		Низький	78	47,86	61	35,88	32	22,38
М8	Опитувальник «Автономність – залежність особистості у навчальній діяльності» (Г. Пригніна)	Високий	14	8,59	30	17,64	13	9,09
		Достатній	19	11,66	22	12,94	14	9,79
		Середній	58	35,58	77	45,30	86	60,14
		Низький	72	44,17	41	24,12	30	20,98
М9	Тест готовності до саморозвитку (В. Павлова)	Високий	15	9,20	45	26,47	38	26,57
		Достатній	22	13,50	59	34,70	75	52,45
		Середній	20	12,88	40	23,53	17	11,89
		Низький	106	64,42	26	15,30	13	9,09

Продовження таблиці 2.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9
М10	Активна участь у громадській роботі	Високий	22	13,50	11	6,47	17	11,89
		Достатній	26	15,95	16	9,41	22	15,39
		Середній	45	27,61	132	77,65	45	31,47
		Низький	70	42,94	11	6,47	59	41,25
М11	Поінформованість щодо проведення заходів патріотичного спрямування	Високий	9	5,52	23	13,53	25	17,48
		Достатній	19	11,65	11	6,47	22	15,39
		Середній	33	20,25	59	34,7	49	34,26
		Низький	102	62,58	77	45,3	47	32,87

У таблиці 2.3 наведено середні значення показників патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ, які розраховувалися за формулою:

для когнітивного критерію - $\frac{M_1 + M_2}{K}$;

К

для мотиваційного критерію - $\frac{M_3 + M_4 + M_5 + M_6 + M_7 + M_8}{K}$;

.....К

для поведінкового критерію – $\frac{M_9 + M_{10}}{K}$;

К

для інформаційного критерію – $\frac{M_{11}}{K}$

К

М – методика дослідження;

К – кількість методик.

Таблиця 2.3

Рівні патріотичної вихованості учнівської молоді ПТНЗ (за результатами констатувального експерименту)

Чернігівський професійний ліцей залізничного транспорту (Абс. 163/100%)								
Показники	Рівні патріотичної вихованості							
	високий		достатній		середній		низький	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Когнітивний	19	11,65	45	27,61	27	16,57	72	44,17
Мотиваційний	22	13,5	25	15,33	51	31,29	65	39,88
Поведінковий	19	11,65	24	14,73	33	20,24	87	53,38
Інформаційний	9	5,52	19	11,65	33	20,25	102	62,58
Дніпропетровський центр підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу (Абс. 170/100%)								
	високий		достатній		середній		низький	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Когнітивний	35	20,59	26	15,29	52	30,59	57	33,53
Мотиваційний	29	17,06	29	17,06	63	37,05	49	28,83
Поведінковий	28	16,47	38	22,35	86	50,59	18	10,59
Інформаційний	23	13,53	11	6,47	59	34,7	77	45,3
Професійно-технічне училище № 14 м. Городища (Абс. 143/100%)								
	високий		достатній		середній		низький	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Когнітивний	13	9,09	12	8,39	53	37,06	65	45,46
Мотиваційний	20	13,99	32	22,38	53	37,06	38	26,57
Поведінковий	27	18,88	49	34,26	31	21,68	36	25,18
Інформаційний	25	17,48	22	15,39	50	34,96	46	32,17

Наведемо середні показники рівнів патріотичної вихованості учнівської молоді ПТНЗ у Чернігівському професійному ліцеї залізничного транспорту, Дніпропетровському центрі підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу та Професійно-технічному училищі № 14 м. Городища на констатувальному етапі експерименту, результати представлено у табл. 2.4.

Таблиця 2.4

**Середні показники патріотичної вихованості
у Чернігівському професійному ліцеї залізничного транспорту, Дніпропетровському центрі підготовки та
перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу та Професійно-технічному училищі № 14 м. Городища
на етапі констатувального експерименту (в абсолютному значенні та у %)**

Критерії	Рівні															
	Високий, %		Абс. к-ть		Достатній, %		Абс. к-ть		Середній, %		Абс. к-ть		Низький, %		Абс. к-ть	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Когнітивний	13,98	14,17	33	34	17,37	17,50	41	42	27,97	27,92	66	67	40,68	40,42	96	97
Мотиваційний	14,83	15,00	35	36	18,22	17,92	43	43	35,17	35,00	83	84	31,78	32,08	75	77
Поведінковий	15,68	15,42	37	37	23,31	23,33	55	56	31,36	31,67	74	76	29,66	29,58	70	71
Інформаційний	11,44	12,08	27	29	11,02	10,83	26	26	30,51	29,58	72	71	47,03	47,50	111	114
Середнє значення	13,98	14,17			17,48	17,40			31,25	31,04			37,29	37,40		

Визначаючи контрольну та експериментальну групи учнівської молоді ПТНЗ перед формувальним етапом нашого дослідження та враховуючи майже однакові показники констатувального зрізу, вважаємо за доцільне розподілити кожен ПТНЗ приблизно порівну на однакові академічні групи.

Так, до ЕГ ми включили 83 учні (ЧПЛЗТ), 84 учні (ДЦППРКТС), 73 учні (ПТУ № 14 м. Городища) – 240 учнів; до контрольної групи – 80 учнів (ЧПЛЗТ), 86 учні (ДЦППРКТС), 70 учнів (ПТУ № 14 м. Городища) – 236 учнів. Узагальнені результати стану патріотичної вихованості учнівської молоді ПТНЗ за визначеними чотирма рівнями представлено на рис. 1.1.

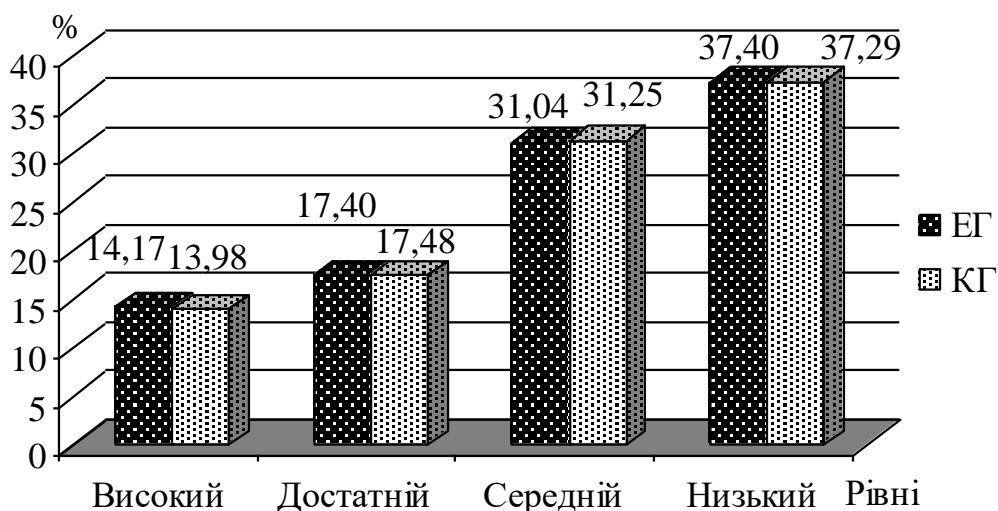

Рис. 2.1. Загальний стан патріотичної вихованості учнівської молоді ПТНЗ за чотирма рівнями

Аналіз реального стану патріотичної вихованості та результати констатувального експерименту дозволили спроектувати *педагогічні умови*, які впливають на процес патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ:

1) забезпечення поінформованості щодо сутності понять «патріотизму» (авторська анкета на «Обізнаність учнями ПТНЗ сутності понять патріотизму») – низька обізнаність виявилася у 67,49 % учнів ЧПЛЗТ, 39,42 % ДЦППРКТС та 30,77% ПТУ № 14 м. Городища;

2) формування патріотичних якостей громадянина-патріота (авторська анкета «Визначення патріотичних якостей громадянина-патріота») – не можуть сформувати якості, які притаманні громадянину-патріоту 19,63 % учнів ЧПЛЗТ, 13,53 % учнів ДЦППРКТ та 59,44 % ПТУ № 14 м. Городища;

3) підвищення рівня мотивації особистості (шкала оцінки потреби в досягненні) – потреба у підвищенні мотивації відчувається у 26,99 % учнів ЧПЛЗТ, 15,88 % учнів ДЦППРКТС та 36,37 % ПТУ № 14 м. Городища;

4) формування морально-етичної відповідальності та альтруїзму особистості (методика діагностики рівня морально-етичної відповідальності особистості (І. Тимощука)) – фігурує потреба у підвищенні морально-етичної відповідальності та альтруїзму у 41,72 % учнів ЧПЛЗТ, 27,65 % учнів ДЦППРКТС та 32,17 % ПТУ № 14 м. Городища;

5) формування активної позиції шляхом залучення учнівської молоді ПТНЗ (опитувальник САН) – пасивність психоемоційного стану відмічається у 37,42 % учнів ЧПЛЗТ, 29,41 % учнів ДЦППРКТС та 34,27 % учнів ПТУ № 14 м. Городища;

6) сприяти саморозвитку та самопізнанню особистості (тест готовності до саморозвитку (В. Павлова)) – необхідність у саморозвитку відчувають 64,42 % учнів ЧПЛЗТ, 15,3 % учнів ДЦППРКТС та 9,09 % ПТУ № 14 м. Городища;

7) залучення учнівської молоді до різних форм патріотичного спрямування (анкета щодо активної участі учнівської молоді у громадській роботі суспільства) – не беруть участь у заходах патріотичного спрямування 42,94 % учнів ЧПЛЗТ, 6,47 % учнів ДЦППРКТС та 41,25 % ПТУ № 14 м. Городища; інформування учнівської молоді ПТНЗ щодо проведення патріотичних заходів (анкета на поінформованість щодо проведення заходів патріотичного спрямування) – не інформовані про проведення патріотичних заходів 62,58 % учнів ЧПЛЗТ, 45,3 % учнів ДЦППРКТС та 32,87 % ПТУ № 14 м. Городища.

2.2. Проектування змісту виховного процесу як оптимальної умови патріотичного виховання учнівської молоді в професійно-технічних навчальних закладах

Як вважає Т. Батієвська, проектування навчально-виховного процесу є одним із шляхів реалізації сучасної парадигми педагогічної освіти та важливим засобом забезпечення єдності теорії і практики. Реалізація ж компонентів системи проектування може забезпечити оптимальну організацію взаємодії учасників навчально-виховного процесу та зробити його більш регульованим та конкретизованим [14, с. 68].

У нашому випадку, педагогічне проектування патріотичного виховання є діяльністю, яка здійснюється в умовах освітнього процесу ПТНЗ та спрямовується на забезпечення ефективного функціонування виховного процесу, а також уможлиблює його розвиток.

Під час проектування структурно-функціональної моделі процесу патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ вважаємо за необхідне дотримуватися таких завдань: урахувати специфіку сучасного українського суспільства; орієнтувати на полікультурність середовища; орієнтувати на відродження національного традиційного буття; спрямовувати на належне ставлення до рідної мови, державної символіки, історії, культури; забезпечувати умови для формування духовно зрілої та патріотичної особистості.

Для розгортання процесу формування патріотизму в учнівській молоді ПТНЗ було обрано позаурочну діяльність, яка надає можливість забезпечити необхідні умови для її патріотичного виховання. Метою позаурочної виховної роботи у ПТНЗ є виховання соціально активної, високоморальної, мобільної, патріотично та гуманістично спрямованої особистості. У такому контексті найбільш переконливим вважаємо визначення Р. Гуревича: позаурочна робота – це система занять, заходів, організованого навчання учнів, які проводяться в ПТНЗ, а також поза ними

під керівництвом адміністрації, інженерно-педагогічних працівників, громадськості, органів учнівського самоврядування тощо [66, с. 37].

З метою визначення педагогічних умов, які можуть сприяти патріотичному вихованню учнівської молоді ПТНЗ, вважаємо за необхідне виокремити сутність поняття «умова». У Тлумачному словнику української мови запропоновано таке визначення поняття «умова»: «необхідна обставина, яка уможливорює здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь» [32, с. 1295].

У Філософському словнику визначено поняття «умова» як «філософську категорію, в якій відображено універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає й існує» [300]. У Соціологічному словникові сформульовано таке визначення «умови» - це «те, від чого залежить існуючий компонент комплексу об'єктів, з наявності якого за необхідністю випливає це явище [263]. Тобто, розглянувши поняття «умова» з різних точок зору, можна зробити висновок, що від певних обставин залежить певний процес, у нашому випадку, процес патріотичного виховання.

Зокрема, дефініцію «педагогічні умови» досліджували такі вітчизняні вчені, як В. Андрєєв [5], В. Борисов [23], С. Борисова [23], М. Зверєва [95], В. Івашковський [104], Є. Ільєнков [180], Є. Марчук [166], О. Моляко [178] та інші.

Так, дослідник Є. Ільєнков пов'язує розвиток особистості саме з умовами, в яких ця особистість перебуває та розвивається. У нашому випадку, розвиток учнівської молоді пов'язано зі створенням умов, в яких особистість набуває здатності самостійно мислити, що сприятиме процесу патріотичного виховання. У свою чергу, педагогічне мистецтво полягає у створенні сприятливих ситуацій, які б сприяли вихованню духовно розвиненої особистості [180, с. 234].

Вітчизняний соціальний педагог М.Зверєва розглядає зв'язок педагогічних умов із конструюванням педагогічної системи, стверджуючи,

що компонентами педагогічної системи виступають зміст, форми, засоби та характер взаємовідносин між учнями та вчителями навчально-виховного процесу [95].

На думку В. Андрєєва, педагогічні умови – це «обставини процесу навчання, які є результатом ціленаправленого відбору, конструювання та застосування елементів змісту, методів, а також організаційних форм навчання для досягнення певних дидактичних цілей» [5, с. 556].

Як стверджує Є. Марчук, у педагогіці поняття «педагогічні умови» розглядаються як «фактори, обставини, сукупність заходів, від яких залежить ефективність формування педагогічної системи» [166].

Вітчизняні науковці В. Борисов та С. Борисова під педагогічними умовами розвитку громадянської культури особистості розуміють «сукупність зовнішніх і внутрішніх обставин освітнього процесу, які дозволяють забезпечити високий рівень засвоєння особистістю загальнолюдських, національних цінностей і адаптації до громадянського виховання особистості» [23, с. 17].

Досліджуючи педагогічні умови у вищих навчальних закладах, науковці роблять висновок, що підвищити ефективність громадянського виховання можливо за допомогою реалізації таких завдань:

- по-перше, формування та розвитку індивідуальних внутрішніх регуляторів соціальної поведінки індивіда;
- по-друге, надання широкої інформації з історії, культури, побуту, особливостей національного характеру;
- по-третє, формування демократичних стереотипів мислення й поведінки, комунікативні навички, толерантність у взаємодії з іншими тощо [23, с. 17].

На думку вчених, створення цих умов сприятиме становленню громадянського суспільства в майбутньому.

О. Моляко визначає педагогічні умови, які необхідні для полікультурного виховання, виокремлюючи серед них такі: створення

позитивної педагогічної атмосфери в навчальному закладі; організація і здійснення процесу навчання на основі поліцентричного підходу в загальній освіті; стимулювання формування і розвитку культурологічних знань міжетнічної і міжкультурної взаємодії, ціннісних орієнтацій та особистісних якостей у процесі позаурочної роботи [178, с. 12]. Як переконана О. Моляко, у навчальному закладі необхідно створити такі умови, які б сприяли формуванню особистості, виробленню власної життєвої позиції та моральних переконань, до того ж урахувуючи етнокультурні особливості, соціокультурну ситуацію, яка відбувається в країні та світі [178, с. 12].

Основні проблеми педагогіки сучасності науковець В. Івашковський вбачає у створенні таких психолого-педагогічних умов, які б сприяли підвищенню ефективності навчально-виховного процесу. На думку вченого, створення сприятливих умов залежить від взаємин між суб'єктами та об'єктами навчально-педагогічного процесу, а для цього необхідним є узгодженість інтересів, мотивів, прагнень, намірів тощо [104, с. 37].

У монографії «Громадянське самовизначення учнівської робітничої молоді» І. Сахневич визначає педагогічні умови громадянського самовизначення учнівської молоді ПТНЗ, серед яких такі:

- методичні умови – використання педагогічних технологій, форм та методів навчально-виховної роботи; методичне співробітництво педагогічного колективу та батьків;

- психологічні умови – урахування особливостей юнацького віку; особистісно-зорієнтований підхід, що ґрунтується на врахуванні індивідуальності людини; створення сприятливого емоційно-психологічного клімату в учнівському колективі; стимулювання процесу саморозвитку, самовизначення та самореалізації;

- організаційні умови – організація громадсько-організаторської діяльності та забезпечення громадської активності учня; розширення видів творчої діяльності для задоволення інтересів та потреб особистості в її

професійному, особистісному, громадянському самовизначенні та самореалізації [251, с. 83, 88, 90].

Як переконує В. Дроговоз, організаційно-педагогічна система патріотично-військового виховання буде ефективною у разі створення певних умов в освітньо-виховному просторі університету, зокрема таких:

- позааудиторну роботу буде спрямовано на збереження і примноження традицій патріотично-військового виховання;
- упровадження в університетське життя ідеології ствердження реальності української національної державності, символів її державності, любові до великої і малої Батьківщини, через різноманітні форми та засоби формувати почуття честі, національної гідності;
- систематичне проведення акцій з догляду та впорядкування меморіальних комплексів, могил загиблих воїнів, систематичної краєзнавчо-туристичної роботи [75, с. 11].

Узагальнюючи погляди науковців щодо суті умов для розвитку особистості, можна зробити висновок, що під педагогічними умовами варто розуміти ті соціально-педагогічні обставини, які сприяють процесу патріотичного виховання учнівської молоді у ПТНЗ. Створення певних педагогічних умов у соціальному середовищі, у нашому випадку – ПТНЗ, сприятиме ефективному патріотичному вихованню учнівської молоді. Аналіз поняття «педагогічні умови» дав підстави зробити висновок, що педагогічні умови загалом характеризуються дослідниками як «сприятливі обставини», у котрих особистість здатна гармонійно розвиватися.

На основі зазначених підходів можна гіпотетично спрогнозувати, що процес патріотичного виховання у ПТНЗ буде ефективнішим у випадку реалізації певних педагогічних умов, до яких ми відносимо такі:

- створення цілісної системи патріотичного виховання ПТНЗ (система патріотичного виховання має визначатися як цілісне утворення компонентів, які взаємодіють між собою та підпорядковуються загальному,

створення, зміцнення і коригування зв'язків між компонентами системи повинні забезпечувати цілісність системи);

- безперервний вплив на особистість учня ПТНЗ (вплив на особистість учня ПТНЗ має здійснюватися постійно);

- комплексний виховний вплив на особистість учня ПТНЗ (ідея цілісності виховного процесу має реалізуватися шляхом комплексного підходу, комплексність патріотичного виховання полягає у єдності цілей, завдань, форм та методів виховного впливу та взаємодії);

- організаційно-методичне забезпечення процесу патріотичного виховання (поліпшити, урізноманітнити та удосконалити організаційно-методичне забезпечення процесу патріотичного виховання у ПТНЗ з метою формування патріотичної особистості);

- взаємодія ПТНЗ з іншими установами (процес патріотичного виховання учнівської молоді має проходити у спільній діяльності з молодіжними організаціями, студентськими соціальними службами, органами виконавчої влади, ветеранськими організаціями, органами місцевого самоуправління тощо).

На нашу думку, перелічені взаємопов'язані педагогічні умови сприятимуть більш ефективному процесу патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ. Це, у свою чергу, позитивно вплине на проектування процесу патріотичного виховання, у якому педагоги мають зважати на різноманітні аспекти забезпечення оптимальних умов для розвитку особистості. Використання таких принципів, як демократичність, гуманність, неперервність, етнічність, культуровідповідність, толерантність, традиційність у процесі патріотичного виховання є необхідною умовою для ефективного навчально-виховного процесу та, зокрема, формування патріотизму учнівської молоді ПТНЗ. Застосовуючи наведені принципи патріотичного виховання, можна виховати культурну, духовну, високоморальну, творчу та гармонійну особистість учня ПТНЗ. Система принципів патріотичного виховання має бути взаємопов'язаною, щоб при

застосуванні у виховному процесі отримати позитивний результат, позаяк кожен із принципів має вагомий вплив на виховний процес формування патріотичної особистості учня ПТНЗ.

Істотним недоліком при організації процесу патріотичного виховання можна вважати байдужість педагогічного колективу щодо патріотичного виховання молодого покоління. У свою чергу, завдяки саме діяльності педагога реалізується державна політика, яка полягає у створенні інтелектуального, духовного потенціалу нації, розвитку, збереженні та примноженні культурної спадщини, формуванні особистості нового типу [283, с. 275]. Сучасність вимагає від педагога не тільки професійно виконувати свою роботу, але й, на думку І. Пальшкової, бути упевненим у собі, оптимістично сприймати світ, відчувати сучасність в педагогічній реальності, мати широке світобачення, ряд важливих моральних якостей, зокрема: відповідальність, почуття обов'язку, вимогливість, справедливість, гідність тощо. Водночас, бути готовим опановувати нові форми, методи, технології виховання, для педагога має бути характерна висока загальна і професійна культура [283, с. 276].

Узагальнюючи концептуальні підходи науковців щодо створення умов для розвитку особистості, ми зробили висновок, що під педагогічними умовами варто розуміти ті соціально-педагогічні обставини, які сприяють процесові патріотичного виховання учнівської молоді у ПТНЗ. Створення певних педагогічних умов у соціальному середовищі, у нашому випадку – ПТНЗ, сприятиме ефективному процесу патріотичного виховання учнівської молоді.

Отже, патріотичне виховання учнівської молоді ПТНЗ у сучасних умовах покликане сформувати самостійну у розв'язанні повсякденних проблем, морально зрілу особистість, здатну зробити свідомий вибір. Процес патріотичного виховання має бути керований та системний з урахуванням інтересів та уподобань учнівської молоді, а також із наданням можливості для їх самореалізації та самовдосконалення.

На сьогодні все більше дослідників приділяють уваги проблемі проектування виховного процесу в освітньому середовищі. Зокрема, теоретико-методологічні підходи до педагогічного проектування розглянуто у працях Т. Батієвської [14], В. Докучаєвої [73], О. Коберника [117], В. Стрельцової [271] та ін. Соціально-педагогічний аспект розглядають Т. Гуменюк [65], О. Павлова [197], Д. Пузіков [291], Л. Тюття [292] та ін.

У Словнику професійної освіти проектування тлумачиться як створення проекту-прототипу, прообразу передбачуваного або можливого об'єкта (стану) [229]. У науково-педагогічній науці термін «проектування» розглядають як різновид усвідомленої інноваційної діяльності, процес конструювання та впровадження нововведення [292, с. 258.]. Також поняття «проектування» трактується як технологія випереджаючого відображення дійсності, засіб визначення науково обґрунтованих варіантів планового розвитку певних процесів та явищ [146].

На нашу думку, педагогічне проектування виступає як специфічний різновид соціального проектування, свого роду механізм педагогічної діяльності, який надає можливість педагогам не просто планово розвиватися, а й випереджати, передбачати та враховувати зміни, які відбуваються в соціокультурному та освітньому середовищі [291].

На думку дослідника О. Коберника, систему проектування навчально-виховного процесу характеризують наступні ознаки:

- цілісність – відсутність зведення системи до суми частин, які її утворюють, сприймання і розгляд її як єдиного цілого;
- структурність – зв'язки і відношення елементів системи упорядковуються в деяку структуру, яка визначає функціонування системи; взаємозв'язок системи з середовищем;
- ієрархічність – кожний компонент може розглядатися як система, до якої входить інша;
- багатоваріантність описування – кожна система, що становить складний об'єкт, у принципі не може бути зведена лише до якоїсь однієї

картини, одного відображення, а може бути описана багатьма способами [117, с. 29].

Важливу позицію відображено у Національній доктрині розвитку освіти [181], де зазначається, що держава повинна забезпечити виховання особистості, яка усвідомлюватиме свою належність до Українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтуватиметься в реаліях та перспективах соціокультурної динаміки, буде підготовленою до життя та праці у світі, котра змінюється; а також усвідомлюватиме необхідність збереження й збагачення українських культурно-історичних традицій, виховання шанобливого ставлення до національних святинь, української мови до історії та культури всіх корінних народів і національних меншин, які проживають в Україні, формування культури міжетнічних та міжособистісних відносин; виховання людини демократичного світогляду, яка дотримуватиметься громадянських прав і свобод, з повагою ставитиметься до інших народів та їх традицій, культури, віросповідання, мови спілкування тощо [181].

Стосовно патріотичної свідомості, то сучасній учнівській молоді ПТНЗ притаманні такі якості, як емоційність, розгубленість перед дійсністю, нестійкість, розбалансованість пріоритетів, цінностей, політична неграмотність, яку досить уміло використовують сучасні політичні лідери в боротьбі за владу. У межах політичних кампаній широко використовують новітні піар-технології, які мають багато методів впливу на свідомість особистості. Практично всі програми політичних діячів мають патріотичний зміст, і при цьому носять суто формальний характер. Усе складнішими для молодого покоління стають можливість об'єктивно розібратися у процесах, які відбуваються у сучасному українському суспільстві, та вироблення власної позиції. У процесі дослідження нами спроектовано структурно-функціональну модель процесу патріотичного виховання учнівської молоді професійно-технічних навчальних закладів у позааудиторній діяльності, яку представлено на рис. 2.2.

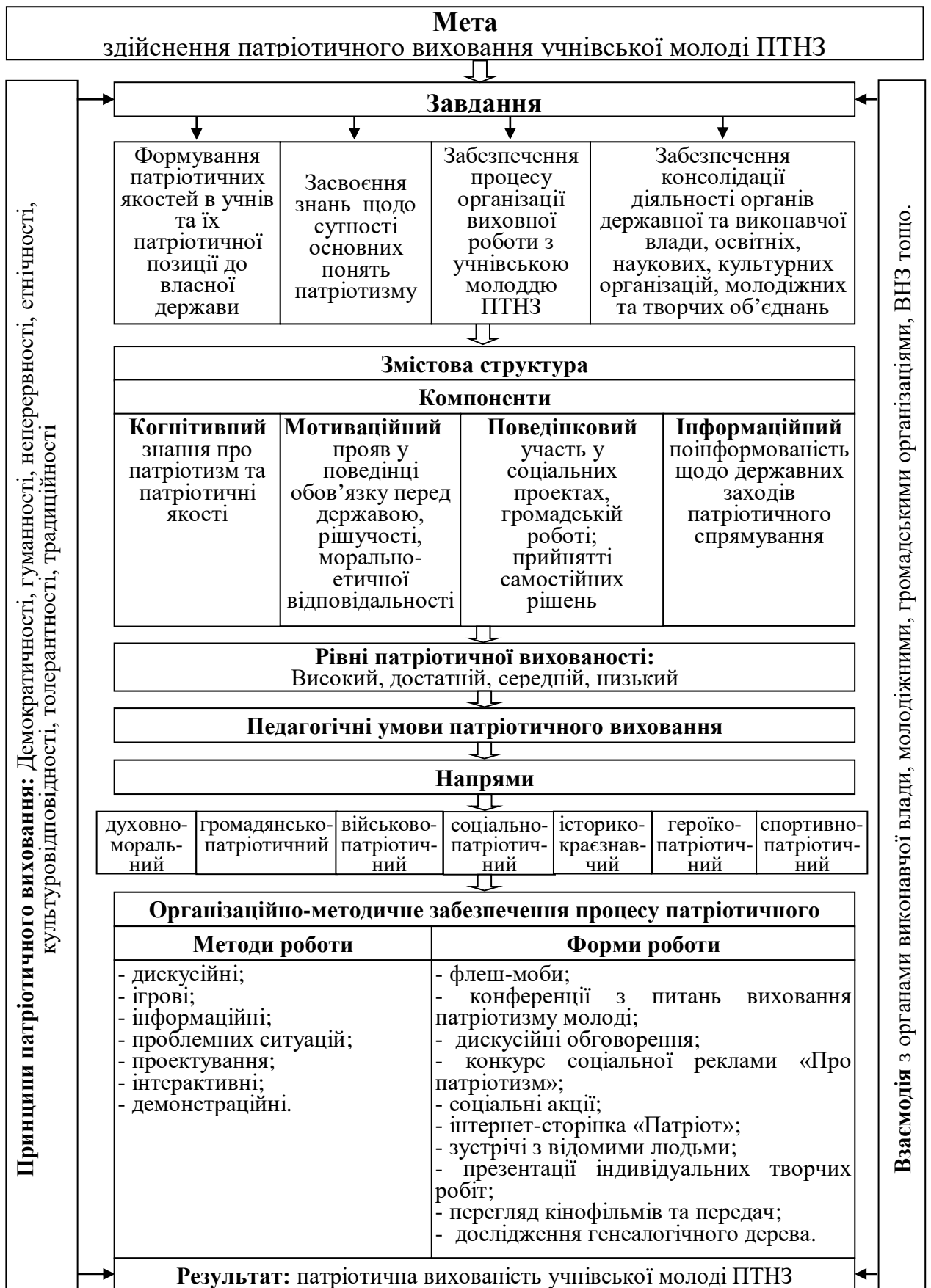

Рис. 2.2 Структурно-функціональна модель процесу патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ у позааудиторній діяльності

Передусім, вважаємо необхідним зазначити, що вимоги до позаурочної роботи в ПТНЗ розроблено Р. Гуревичем. Основні з них становлять такі:

- залучення до позаурочної діяльності всіх учнів із урахуванням їхніх інтересів і здібностей;
- органічна єдність навчальної і пізнавальної діяльності;
- цілеспрямованість, суспільно корисна значимість позаурочної роботи;
- цікавість усіх позанавчальних занять, що сприяє зростанню пізнавального інтересу до дисциплін, які вивчаються;
- підвищення ролі самих учнів, органів учнівського самоврядування;
- взаємодія училища з позаучилищними закладами, суспільними і державними організаціями, батьками і т. ін.;
- доступність навчального матеріалу, відповідність його вікові учнів, рівневі їхнього розвитку;
- зв'язок різних форм позаурочної роботи: індивідуальних, групових і масових;
- поєднання добровільної участі учнів у позаурочній роботі з обов'язковістю її виконання [66, с. 40].

Під спроектованою нами структурно-функціональною моделлю процесу патріотичного виховання учнівської молоді професійно-технічних навчальних закладів у позааудиторній діяльності розглядаємо програму, яка має певну структуру, а також шляхи вирішення поставлених завдань.

Основними елементами розробленої структурно-функціональної моделі процесу патріотичного виховання є такі: мета, завдання, зміст, компоненти, рівні патріотичної вихованості, педагогічні умови патріотичного виховання, напрями та організаційно-методичне забезпечення процесу патріотичного виховання, результат.

Мету структурно-функціональної моделі визначено нами як здійснення патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ. У свою чергу,

мета структурно-функціональної моделі визначає завдання, зміст, принципи патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ.

Для забезпечення мети необхідне розв'язання наступних завдань, серед яких такі:

1. Формування патріотичних якостей в учнів та їх патріотичної позиції щодо власної держави, які необхідні для справжнього громадянина-патріота.

2. Засвоєння знань щодо сутності основних понять патріотизму, що полягає в отриманні інформації про власну країну, традиції, культуру Батьківщини.

3. Забезпечення процесу організації соціально-виховної роботи з учнівською молоддю ПТНЗ, який полягає у поліщенні, урізноманітненні та удосконаленні процесу патріотичного виховання з використанням як інноваційних, так і традиційних методів та форм роботи.

4. Забезпечення консолідації діяльності органів державної та виконавчої влади, освітніх, наукових, культурних організацій, молодіжних та творчих об'єднань з метою взаємодії ПТНЗ з іншими установами для ефективності процесу патріотичного виховання.

У ПТНЗ навчаються переважно вже сформовані особистості, тому процес патріотичного виховання зосереджено не тільки на формуванні високопатріотичних, духовних якостей особистостей, але й на підготовці учнівської молоді до активної суспільної діяльності для добробуту своєї країни.

Завдання процесу патріотичного виховання визначають його зміст, який становить важливий елемент, будучи представлений взаємопов'язаними компонентами: *когнітивним*, який характеризується наданням широкої інформації та засвоєнням знань учнівській молоді про основні поняття патріотизму, патріотичності, патріотичних якостей громадянина-патріота, вивчення історії, традицій, культури країни тощо, бо саме отримання правових, політичних, історичних знань учнівської молоді

про свою країну сприятимуть формуванню патріотично-налаштованої особистості; *мотиваційним*, що полягає у стимулюванні у поведінці особистості учня активності, обов'язку перед державою, рішучості, наполегливості, саморегулювання поведінки особистості, морально-етичної відповідальності, самостійності у прийнятті рішень, готовності до захисту Батьківщини. Сприяння виявленню настанов особистості в мотиваційно-потребовій сфері; *поведінковий*, який характеризується залученням учнівської молоді до участі у соціальних проектах, громадській роботі, а також агітування учнів до саморозвитку, самопізнання, самовдосконалення, прийняття самостійних рішень, вияву соціальної активності, свідомого вибору, вияву власної думки у суспільстві; *інформаційний*, що визначається поінформованістю учнівської молоді щодо відзначення заходів патріотичного спрямування, які проводяться в країні, місті, навчальному закладі, залучення до роботи у відкритій групі соціальної мережі.

Зміст процесу патріотичного виховання полягає у реалізації завдань:

- розширення знань про патріотизм та патріотичні якості (орієнтування в історії власного народу, його традицій, культури; розвиток таких патріотичних якостей, як відповідальність, обов'язковість, дисциплінованість, цілеспрямованість, альтруїзм, толерантність, рішучість);
- формування переконань учнів щодо патріотичної позиції (активне виконання громадського обов'язку перед державою; дотримання поваги до Конституції, Законів України; готовність діяти на благо країни);
- розвиток світоглядних уявлень учнів про власну Батьківщину (орієнтування в реальній сучасній ситуації в українському суспільстві; розвиток патріотичної свідомості);
- формування патріотичної культури особистості (розвиток, збереження та примноження української культурної спадщини);
- самовизначення особистості в інформаційному суспільстві (уміння приймати рішення та бути відповідальним, розвиток потреби у

самовизначенні, самовдосконаленні, самопізнанні, вияві соціальної активності);

- залучення до національної культури (успадкування кращих досягнень від попередніх поколінь, виховання на кращих традиціях української культури).

Процес патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ має враховувати принципи, зокрема такі: демократичності, гуманності, неперервності, етнічності, культуровідповідності, толерантності, традиційності. Проектуючи процес патріотичного виховання, педагоги мають зважати на різноманітні аспекти використання зазначених нами принципів патріотичного виховання, які становлять необхідну умову для оптимізації процесу патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ. Указані принципи патріотичного виховання спрямовано на розвиток і становлення культурної, високоморальної, творчої та гармонійної особистості учня. Принципи патріотичного виховання впливають на усі напрями виховання, відображаючись у них, та є пріоритетними течіями реформування виховання. При цьому принципи взаємопов'язані між собою, що під час застосування цілісно дає позитивний результат.

Рівні патріотичної вихованості (високий, достатній, середній та низький) було покладено в основу структурно-функціональної моделі процесу патріотичного виховання, що дозволило визначити чотири групи серед учнівської молоді ПТНЗ із різними ступенями патріотичної вихованості.

Серед педагогічних умов патріотичного виховання нами виокремлено такі: 1) безперервний вплив на особистість учня ПТНЗ; 2) активізація і розширення комплексного виховного впливу на особистість учня ПТНЗ у спосіб створення цілісної структурно-функціональної моделі процесу патріотичного виховання ПТНЗ; 3) здійснення організаційно-методичного забезпечення процесу патріотичного виховання у ПТНЗ; 4) налагодження взаємодії ПТНЗ з іншими установами.

Уважаємо, що патріотично-виховна робота з учнівською молоддю ПТНЗ повинна здійснюватися за такими основними напрямками, як: духовно-моральний, громадянсько-патріотичний, воєнно-патріотичний, соціально-патріотичний, духовно-моральний, історико-краєзнавчий, героїко-патріотичний, спортивно-патріотичний. Зазначені напрями патріотично-виховної роботи у ПТНЗ передбачають формування та розвиток позитивних якостей учнівської молоді.

За результатами встановленого достатньо незадовільного стану патріотичного виховання (п.п. 1.3.) нами виявлено потребу в пошуку нових інноваційних підходів до процесу організації патріотичного виховання у ПТНЗ у зв'язку з динамічним характером змін у суспільстві, на ринку праці та виробленням нових вимог до особистості майбутнього кваліфікованого фахівця. Таким чином, перелічені напрями патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ (духовно-моральний, громадянсько-патріотичний, воєнно-патріотичний, соціально-патріотичний, історико-краєзнавчий, героїко-патріотичний, спортивно-патріотичний) потребують включення ефективних форм і методів роботи.

У зв'язку з тим, що метод виховання А. Макаренка порівнював з «інструментом дотику до особистості» [177, с. 446], варто узагальнити, що організація процесу патріотичного виховання учнівської молоді у ПТНЗ вимагає сучасних, ефективних, удосконалених методів виховання.

Н. Мойсеюк розглядає метод виховання як спосіб спільної діяльності вихователя і вихованців, котрий використовується для вироблення в них соціально цінних якостей і властивостей [177, с. 446]. Для вибору методів виховання потрібно зважати на фактори, які Н. Мойсеюк визначає так: мета і завдання виховання; зміст виховання; виховні особливості дітей; індивідуальні особливості вихованців; умови виховання; засоби виховання; рівень педагогічної кваліфікації; очікувані наслідки [177, с. 472].

А. Кузьмінський та В. Омеляненко визначають метод виховання як спосіб впливу вихователя на свідомість, волю і поведінку вихованця з

метою формування у нього стійких переконань і певних норм поведінки [144, с. 226]. Автори вказують на педагогічні умови, з урахуванням яких використовуються методи виховання, зокрема: залежність методів від мети і завдань виховання; урахування вікових особливостей вихованців; урахування індивідуальних особливостей фізичного, психічного і соціального розвитку особистості; урахування соціального середовища, в якому розвивається особистість; наявність і дієвість засобів виховного впливу; рівень сформованості професіоналізму педагога тощо [144, с. 227].

Під методами виховання варто розуміти сукупність способів впливу на свідомість, волю, почуття, поведінку вихованців з метою вироблення патріотичних якостей. Під час вибору методів у процесі патріотичного виховання враховано такі чинники: вік вихованців; мету і завдання процесу патріотичного виховання; індивідуальні особливості розвитку учнівської молоді; умови ПТНЗ як середовища становлення особистості.

Методами роботи нами обрано такі, як-от: дискусійні, ігрові, інтерактивні, інформаційні, проектування, проблемні ситуації. Вони взаємодоповнюють один одного й забезпечують цілісність процесу патріотичного виховання. Процес виховання учнівської молоді ПТНЗ покликано сформувати духовно зрілу, соціально активну, відповідальну особистість. Різні методи позаурочної роботи спрямовано на розвиток мотивації та активізацію учнівської молоді, виховання свідомих громадян, вдячних нащадків української історії, культури.

У процесі формування патріотизму учнівської молоді визначено такі форми роботи, як: створення гуртка патріотичного виховання, проведення конференції з питань виховання патріотизму молоді, дискусійні обговорення, конкурс на соціальну рекламу «Про патріотизм», краєзнавчо-музейна робота, проведення соціальних акцій, відвідування театрів, тематичних виставок («Це моя країна – рідна Україна», «Українська культура: історія та сьогодення», «Вічна пам'ять», «Галерея видатних українців»), створення інтернет-сторінки «Патріот», зустрічі з відомими

людьми України сьогодення, презентації індивідуальних творчих робіт, тематичні інформації, просвітницькі класні години, виховні бесіди, перегляд фільмів на патріотичну тематику, екскурсії до етнографічних музеїв, проведення державних та національних свят, фестивалів, конкурсів, вікторин, виставок, зустрічі з ветеранами Великої Вітчизняної війни, походи до місць козацької слави, проведення самостійно учнями історичних екскурсій у музеях ПТНЗ тощо.

Використання різноаспектних форм роботи, безперечно, сприятиме утвердженню такої моральної якості, як патріотизм, що, у свою чергу, викличе позитивні зміни у житті суспільства загалом. Зазначені форми роботи з врахуванням сучасних тенденцій суспільного розвитку сприятимуть залученню кожного учня до колективного життя ПТНЗ, розкриватимуть їх індивідуальність, ознайомлюватимуть із досягненнями української культури, допомагатимуть самовизначитися у майбутньому.

У процесі патріотичного виховання необхідно звернути увагу на формування толерантної особистості учнів ПТНЗ. На жаль, у сучасному полікультурному українському суспільстві досі не розроблено цілісної концепції виховання толерантності особистості, хоча дедалі відчутніми стають прояви конфліктності, ворожості, ксенофобії, націоналізму, шовінізму, нетерпимості. Існує необхідність у спонуканні учнівської молоді до виявлення толерантності в суспільстві, до визнання кожної культури, національної групи, національної меншини та унікальності окремо взятої особистості у процесі патріотичного виховання, який має значний виховний вплив на особистість учня.

Науковець О. Грива, аналізуючи ґрунтовно проблему толерантності освіти в полікультурному українському суспільстві, виокремлює наступні завдання, поставлені перед системою освіти на сучасному етапі для оптимізації процесу формування свідомості молоді в Україні: допомога у становленні культурної ідентифікації особистості й адаптації її в умовах сучасного кризового полікультурного суспільства; виховання культури

толерантних взаємовідносин у суспільстві у спосіб виховання толерантної особистості, формування її толерантної свідомості; створення умов для реалізації толерантних взаємин між людьми; запобігання негативним явищам, пов'язаних зі специфікою полікультурного суспільства (зокрема таким: соціальна відчуженість, культурна маргінальність, соціальна конфліктність, порушення прав людини, прав меншин, тероризм на етноконфесійному ґрунті) [62, с.7]. Умовою розвиненого українського суспільства є підготовка освічених, кваліфікованих, високодуховних, соціальноактивних особистостей, які усвідомлюють громадянську відповідальність за майбутнє своєї країни та здатні до полікультурної взаємодії, що й передбачає статус громадянина-патріота.

Важливим моментом у процесі патріотичного виховання відіграє врахування етики пам'яті – уявлення про модель поведінки під час обговорення спірних питань історії, ушануванні пам'яті предків, відзначенні важливих дат, відвідання меморіальних місць тощо. Це певна сукупність моральних норм, що перешкоджають плюндруванню історичних цінностей, захищають культурне надбання народу, матеріальні та духовні пам'ятки. У сучасному українському суспільстві спостерігаємо часті випадки понівечених пам'ятників, зруйнованих цвинтарів, забутих традицій, що свідчить про втрату ідентичності, зміну ціннісних орієнтацій [296, с. 356].

Виховний процес у ПТНЗ передбачає взаємодію не тільки викладачів та учнів, але й інших суб'єктів формування патріотизму. Передусім, із громадськими та молодіжними організаціями, ВНЗ, органами місцевої влади, ЦСССДМ, органами виконавчої влади (рис. 2.3).

Для налагодження взаємодії з соціальними партнерами проведено методичний семінар «Оптимізація процесу патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ» із залученням педагогів, класних керівників, майстрів виробничого навчання ПТНЗ. Педагогічних працівників було ознайомлено з діагностичним інструментарієм, формами, методами роботи патріотично-виховного процесу. Також у ході семінару-практикуму

відбувся обмін думками, було обговорено результати констатувального експерименту, надано методичні рекомендації, визначено шляхи співпраці з соціальними партнерами.

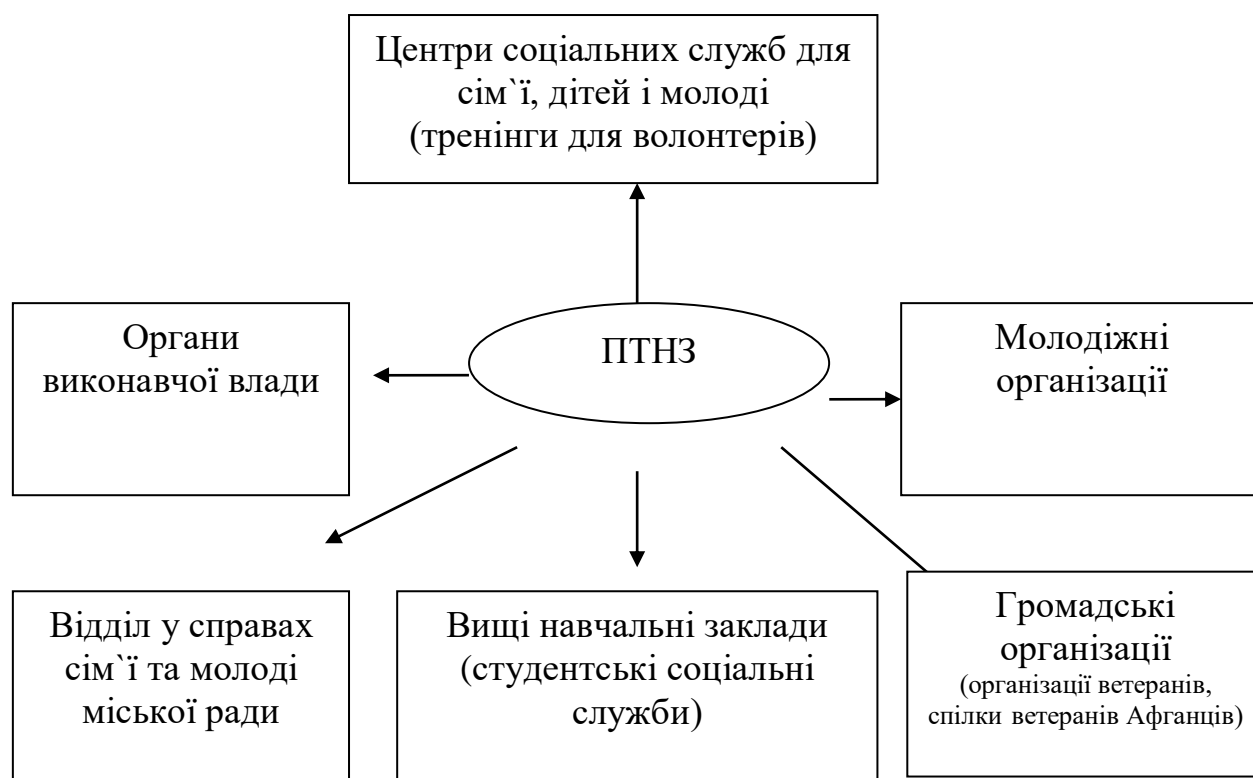

Рис.2.3 Структура взаємодії ПТНЗ із соціальними партнерами

Уважаємо, що саме завдяки взаємодії ПТНЗ з громадськими та молодіжними організаціями, ВНЗ, органами місцевої влади, ЦСССДМ, органами виконавчої влади підсилюється ефективність процесу патріотичного виховання, а також відбувається взаємний розвиток суб'єктів виховного процесу. Формування патріотів передбачає консолідацію діяльності органів державної та виконавчої влади, освітніх, наукових, культурних організацій, молодіжних та творчих об'єднань на основі дії системних методів і програм, а також постійної координації.

Ефективна організація процесу патріотичного виховання передбачає взаємодію між ПТНЗ й іншими зазначеними організаціями та повинна спиратися на одну систему організаційних принципів.

По-перше, це принцип системності, який полягає у систематичності заходів патріотичного спрямування. Процес патріотичного виховання має бути системним, а не епізодичним.

По-друге, принцип організованості, що передбачає єдність і погодженість цілей, дій, намірів щодо процесу патріотичного виховання молодого покоління.

По-третє, принцип плановості, який полягає у чіткій організованій роботі, позаяк виховна робота має здійснюватися за визначеним плануванням. Планування патріотично-виховної роботи повинно мати як поточний, так і перспективний плани

По-четверте, принцип перспективності, який полягає у визначенні пріоритетних напрямів роботи упродовж окремого відрізка часу з метою досягнення результату.

Реалізація зазначених принципів можлива з дотриманням однієї з умов, якою є узгодженість діяльності, єдності цілей, завдань, форм, методів ПТНЗ і різних соціальних інституцій. Цілісність та єдність процесу патріотичного виховання у ПТНЗ цілком забезпечує узгоджена взаємодія та скоординованість дій. Саме завдяки зазначеним принципам, які використовуватимуться в роботі ПТНЗ та інших організацій у процесі взаємодії, відбуватиметься подальше вдосконалення процесу патріотичного виховання, основну мету котрого становить формування гідного громадянина, патріота своєї держави, а також буде подолано формалізм та однобічність у виховній роботі.

Через постійну взаємодію з соціальними партнерами встановлено перелік патріотичних організацій та розміщено в соціальній мережі «ВК» у відкритій групі «Патріот». Учнівську молодь ПТНЗ у взаємодії з соціальними партнерами залучено до участі в таких формах роботи: зустрічі з ветеранами (спільно з ветеранськими організаціями); благодійні вечори відпочинку (спільно з Центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді); соціальні акції «Ушанування ветеранів», «Від серця до серця»,

флешмоби «Україна – єдина», «Український тризуб» (спільно з соціальними службами ВНЗ); зустрічі з відомими українцями сьогодення (спільно з ВНЗ).

Взаємодія між суб'єктами (органи виконавчої влади, громадські організації, ВНЗ тощо) та об'єктами (учнівська молодь ПТНЗ) у процесі патріотичного виховання у ПТНЗ спрямовується не тільки на планомірний вплив та активність, але й на взаємодоповнення одне з одним, що є механізмом формування патріотизму в учнівської молоді. Систематичне включення та залучення учнівської молоді у виховний процес не тільки ПТНЗ, але й у діяльність інших установ і організацій сприяють формуванню патріотичних якостей та урізноманітнюють процес патріотичного виховання.

Як доводить О. Будник, важливе місце в системі виховання учнівської молоді ПТНЗ належить самостійній пошуково-етнографічній діяльності, серед якої дослідження особливостей української вишивки свого краю; записи легенд та повір'їв, пов'язаних із народними ремеслами та промислами; збирання колекції старовинних господарсько-побутових речей (посуд, рідкісні знаряддя праці, побутове приладдя, декоративні вироби) та здійснення їх історико-краєзнавчого аналізу; вивчення маловідомих українських звичаїв та обрядів; систематизація народної гумористичної творчості (пісні, вірші, анекдоти, приказки) та аналіз їхніх виховних можливостей [26]. Таким чином, залучення учнів ПТНЗ до самостійної роботи за допомогою різних методів сприятимуть формуванню такої якості, як патріотизм.

Необхідно відзначити, що ПТНЗ покликаний сформувати активну, творчу особистість-патріота, попри це нами виявлено невміння педагогів застосовувати сучасні різноманітні дидактичні методи і засоби. Як наслідок, у такій ситуації процес патріотичного виховання не стимулює активності та самостійності учнівської молоді. Усі вищезазначені компоненти та шляхи їхньої реалізації передбачають залучення учнівської молоді ПТНЗ до

взаємодії, яка виступатиме важливою запорукою процесу формування патріотизму.

Отже, у процесі створення структурно-функціональної моделі процесу патріотичного виховання в учнівської молоді необхідно реалізувати наступні положення:

- організувати позааудиторну роботу учнівської молоді ПТНЗ шляхом включення в гурток патріотичного виховання, який об'єднує учнів, ознайомлює з різними досягненнями культури, розвиває духовність, колективну взаємодію, допомагає розвивати внутрішній потенціал;

- розробити організаційно-методичне забезпечення процесу патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ для створення атмосфери зацікавленості, удосконалення рівня організації патріотично-виховної роботи педагогів із використанням нестандартних, інноваційних підходів, урахуванням індивідуальних особливостей та можливостей учнів;

- скоординувати роботу ПТНЗ з різними громадськими, молодіжними організаціями, органами виконавчої влади, студентськими соціальними службами ВНЗ тощо для тісної співпраці та взаємодії у процесі виховання патріотично свідомої молоді.

Результатом проектування виховного процесу ПТНЗ є патріотична вихованість учнівської молоді, що передбачає врахування сутності зазначених компонентів загалом. Застосування педагогами під час організації патріотичного виховання у ПТНЗ зазначених різноманітних напрямів роботи, інноваційних методів, форм роботи, створення особливих відповідних педагогічних умов сприятимуть оптимізації процесу патріотичного виховання учнівської молоді в умовах ПТНЗ.

Зазначимо, що спроектовану нами структурно-функціональну модель процесу патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ становить програма для організації та проведення формувального етапу дослідження, під час якого буде перевірено її ефективність. У процесі впровадження структурно-функціональної моделі процесу патріотичного

виховання учні ПТНЗ матимуть змогу ознайомлюватися з історично-культурними надбаннями, орієнтуватися на сучасні соціально-політичні події, аналізуючи їх, небайдуже ставитися до своєї країни, розвиватися духовно, ототожнювати себе з країною, із повагою ставитися до інших народів, удосконалюватися та самовизначатися.

Зважаючи на важливу інтегральну особливість патріотизму, виникає реальна потреба у проведенні різноманітних форм роботи з формування патріотичної позиції щодо власної держави, які здатні підвищити ефективність патріотичного виховання учнів ПТНЗ. Тому ми вважаємо за необхідне розкрити зміст виховної роботи з учнівською молоддю, урахувавши кожний компонент, та простежити реалізацію соціально-педагогічних умов.

На етапі когнітивного компонента патріотичного виховання було задіяно учнівську молодь у роботі гуртка «Віче». Когнітивний компонент передбачає наявність в учнів певного рівня патріотичних знань, які стануть основою для виникнення патріотичних почуттів, якостей та патріотичної свідомості. У свою чергу, гурток передбачав засвоєння учнями знань про героїчні подвиги минулого, патріотичні вчинки відомих людей, про відомих українських діячів у сфері культури, мистецтва, освіти тощо.

У роботі гуртка з формування патріотизму в учнівської молоді було використано відповідні форми роботи, як-от: просвітницькі виховні години «Ми – українці», «Пам'ятаємо і пишаємося» «Герої-ліквідатори Чорнобильської трагедії», «Мій рідний край – земле моя», проведення тематичних політінформацій про події в Україні та світі, виховні бесіди, вивчення українських традиційних календарних свят (народні свята, релігійні свята, вивчення українських обрядів, народні вірування та знання), вивчення українських традицій (традиції української вишиванки, сімейні українські традиції та виховання дітей), перегляд фільмів на патріотичну тематику («Україна в огні», «Тарас Бульба», «Галичина», «Нескорений», «Уроки патріотизму» «Остання висота» тощо), перегляд телепередач про

визначних і відомих українських особистостей, серед яких – актори, спортсмени, політики, релігійні діячі, музиканти, художники, учені та подальше обговорення з учнівською аудиторією (цикл передач «Портрети з Сергієм Дорофєєвим», «Великі українці»), проведення конференції з питань виховання патріотизму в молоді, вивчення та обговорення літератури на історико-патріотичну, героїчну (Ю. Горліс-Горський «Холодний яр», Д. Корчинський «Революція Від Кутюр», «Війна у натовпі», Т. Бундюченко «Аркас Микола Миколайович. Шануємо пам'ять патріота України», О. Косуха «Вільний спосіб життя», «Історія Русів», Д. Яворницький «Історія Запорізьких козаків» тощо), патріотично-виховну тематику («Азбука моральних заповідей» В. Сухомлинського, «Виховний ідеал» Г. Ващенко тощо), вивчення свого генеалогічного дерева (ушанування пам'яті про пращурів шляхом створення сімейного дерева, дослідження історії родини, надання деяких рекомендацій щодо самостійного пошуку генеалогічного коріння), обговорення телевізійних передач на патріотичну тематику (серед яких цикл передач «Великі українці»), ознайомлення з організаціями патріотичного спрямування в місті, організація зустрічей із ветеранами Великої Вітчизняної війни, тематичні виставки («Це моя країна – рідна Україна»; «Українська культура: історія та сьогодення» – до Дня пам'яті історії та культури; «Забуттю не підлягають» до визволення міста від німецько-фашистських загарбників, «Вічна пам'ять» – до 65-річчя Перемоги, «Галерея видатних українців»).

Етап мотиваційного компонента передбачає широке застосування дискусійного спілкування для формування духовно-моральних якостей, установок та переконань особистості. Використані такі форми роботи, як дискусії на теми: «Патріотом народжуються або стають?», «Патріотизм: минуле і сучасне», «Патріотизм є націоналізм?», «Політика і патріотизм». Під час організації дискусійного спілкування в учнів ПТНЗ простежується поживлення, спостерігається бажання відстоювати свою точку зору, передавати аргументовані думки. Упровадження проблемних ситуацій дало

учням ПТНЗ змогу співвіднести варіанти поведінки зі своєю власною поведінкою, проаналізувати її та поміркувати над власними вчинками. Самоаналіз сприяв більш глибокому обмірковуванню проведених занять, більш чіткому окресленню власної точки зору та позиції.

На етапі поведінкового компонента патріотичного виховання в учнів ПТНЗ нами застосовувалися такі форми роботи: написання сценаріїв до українських свят, проведення вечорів, спортивно-патріотичних ігор («Сокіл-Джура»), соціальних акцій («Ушанування ветеранів», «Українська вишиванка»), вікторин («Історія мого рідного краю»), організація Тижня України, активна участь у роботі Музею українознавства, зустрічі з відомими людьми сьогодення, відвідування театру (українські вистави «Нація» за М. Матіос, патріотична модерна вистава «Чорна рілля»), конкурс соціальної реклами «Про патріотизм», проведення тижня, присвяченого особистості відомого українця, фестивалю вишиванок, прес-конференції, брейн-ринги «Сторінками української історії», «Хто є хто в історії України?», ярмарки, участь в українських літературних вечорах (літературні читання), випуски газет, екскурсії, вебінари, патріотичні флешмоби, презентації індивідуальних творчих робіт.

На етапі інформаційного компонента з метою залучення до виховного процесу учнівської молоді нами використовувалася інтернет-сторінка патріотичного спрямування (створення відкритої групи «Патріот» у соціальній мережі інтернету). За результатами соціологічного дослідження «Сучасна молодь України», здійсненим Інститутом Горшеніна, для більшості молодого покоління Інтернет становить одне з основних джерел інформації. Опитування було проведено з 01 по 20 березня 2013 Інститутом Горшеніна. Усього опитано 2000 респондентів у віці від 15 до 21 років. За результатами опитування, більшість української молоді (71,9 %) користується Інтернетом щодня. Кожен п'ятий (19,3 %) опитуваний виходить в Інтернет кілька разів на тиждень, 3,9 % – кілька разів на місяць, 0,9 % – епізодично, але не рідше одного разу на півріччя. Не користуються

Інтернетом лише 2,9 % респондентів, а 1,1 % – складно відповісти на це питання. Для більшості молодих українців (65,8 %) Інтернет необхідний для пошуку інформації. Для роботи та навчання використовують всевітню мережу 58,7 % опитаних, для спілкування в чатах, на форумах, у соціальних мережах – 47,6 %, для прослуховування музики, перегляду фільмів, читання книг – 41,1 %. Використовується Інтернет для того, щоб бути в курсі подій в країні і світі, – 39,6 % респондентів; користуються електронною поштою – 33,1 %; грають в ігри он-лайн – 24,6 %; шукають в Інтернеті нових друзів, людей, близьких за інтересами – 23,4 %. Більше половини українських юнаків і дівчат (62,4 %) щодня користуються соціальними мережами. Майже третина опитаних (28,6 %) виходять у соціальні мережі декілька разів на тиждень; 7,3 % – кілька разів на місяць; 1,3 % – епізодично, але не рідше одного разу за півроку. Вагалися з відповіддю на дане питання 0,4 % респондентів [321]. Таким чином, соціологічне опитування відображає те, що молодь є досить активним користувачем мережі Інтернет.

Отже, існує необхідність у залученні молоді до аналізу соціально-політичних подій, які відбуваються в Україні та світі, висловлювання своїх думок, переконань із приводу різноманітних питань. Дослідниця О. Острійчук акцентує на широких можливостях віртуального простору, зокрема: участі у різних форумах, організації відповідних заходах, перегляді архівних спогадів очевидців історичних подій тощо [296, с. 355].

При цьому, учнівська молодь за допомогою новітніх інформаційних технологій матиме змогу більш активно брати участь у громадському житті країни, залучатися до історичних надбань свого народу та формуватиме власні оцінки історичних подій, моральні, політичні переконання.

Відповідно до завдань дослідження та з метою оптимізації процесу патріотичного виховання учнівської молоді в ПТНЗ нам необхідно було визначити найбільш ефективні напрями патріотично-виховної роботи. Звідси погоджуємося з думкою авторитетних науковців та вважаємо, що

патріотично-виховна робота з учнівською молоддю ПТНЗ має проводитися за такими основними напрямками, як:

- духовно-моральний, який полягає у пізнанні особистістю вищих цінностей, ідеалів та орієнтирів, соціально значимих процесів та явищ реального життя, схильності керуватися ними в якості визначних принципів, позицій в практичній діяльності та поведінці. Духовно-моральний напрям включає такі риси, як любов та відданість своїй Вітчизні, гордість за приналежність до великого народу, повага до його звершень, шанування національних святинь та символів, готовність до гідного та самовідданого служіння суспільству й державі тощо;

- історико-краєзнавчий – пізнання історико-культурного коріння на рівні чуттєвого досвіду причетності до минулого, усвідомлення неповторності Батьківщини, її долі, нерозривності з нею, гордості за діяння предків і сучасників, історичної відповідальності за те, що відбувалося в суспільстві та державі;

- громадянсько-патріотичний – це виховання правової культури, законослухняності, високої моральності, загальної культури, чіткої громадянської позиції, постійної готовності до безкорисного, добровільного служіння своєму народові, виконання свого конституційного обов'язку. У громадянсько-патріотичному напрямі важливим є формування почуття власного достоїнства, моральних ідеалів, правової культури, дисциплінованості, активної соціальної позиції, готовності до виконання свого конституційного обов'язку;

- соціально-патріотичний напрям спрямовано на активізацію міжпоколінної, духовно-моральної, культурно-історичної спадкоємності, формування активної життєвої позиції, виявлення почуття благородства й співчуття, виявлення піклування про людей похилого віку;

- військово-патріотичний напрям – це одна зі складових патріотичного виховання, яка орієнтована на формування у молоді високого патріотичного

пізнання, ідей служіння Вітчизні, здатність й готовність до захисту Батьківщини тощо.

- героїко-патріотичний напрям, у свою чергу, зорієнтовано на пропаганду героїчних професій та визначних історичних дат історії, виховання гордості за причетність до дій предків та їх традицій;
- спортивно-патріотичний напрям, спрямований на формування конкурентоздатності на ринку праці, розвиток сили, витривалості, виховання волі до досягнення перемоги, самоствердження, необхідності ведення здорового способу життя, блокування негативних та шкідливих звичок [43, с. 134].

Таким чином, напрями патріотично-виховної роботи у ПТНЗ передбачають формування та розвиток позитивних якостей учнівської молоді. Зазначені напрямки патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ повинні включати ефективні форми, спеціальні програми та методи для результативної організації процесу.

Організаційні форми процесу патріотичного виховання за основними напрямами нами представлено у табл. 2.5.

Аналіз різних напрямів і форм виховної роботи дав можливість згрупувати їх у певну систему.

У процесі патріотичного виховання учнівської молоді нами використано кілька методів: демонстраційні, дискусійні, ігрові, інформаційні, проєктивні, інтерактивні, проблемних ситуацій. Зазначимо, що включення учнівської молоді у систему заходів сприяли розвитку духовності та формуванню патріотичної особистості.

Таблиця 2.5

Організаційні форми процесу патріотичного виховання

		Основні види
Напрями патріотично-виховної роботи	Духовно-моральний	виховні бесіди, вивчення українських традиційних календарних свят, українських традицій, зустрічі з відомими людьми сьогодення; проведення тижня, присвяченого особистості відомого українця; тематичні виставки («Це моя країна – рідна Україна»; «Забуттю не підлягають»; «Українська культура: історія та сьогодення»; «Вічна пам'ять», «Галерея видатних українців»); відвідання виставок українського живопису; інформаційні та просвітницькі години
	Громадянсько-патріотичний	розроблення та представлення учнівською молоддю проектів «Мій шлях до успіху в Україні», «Я – патріот України», «Я – громадянин України»; рольові ігри («Я – мер міста», «Я – народний депутат», «Інформаційний пошук»); перегляд та обговорення циклу передач про відомих українців
	Воєнно-патріотичний	військово-патріотичні фестивалі, лицарські турніри, історичні ігри-мандрівки, зустрічі з ветеранами радянсько-німецької війни, екскурсії до меморіальних комплексів (Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945)
	Соціально-патріотичний	соціальні акції «Ушанування ветеранів», «Георгіївська стрічка», «Запали свічку пам'яті» (вшанування пам'яті жертв Голодомору), «Вдягни українську вишиванку»; флешмоби «Україна – єдина», «Український тризуб»
	Історико-краєзнавчий	екскурсії до визначних історичних пам'яток, створення та активна участь у роботі музею українознавства, краєзнавчі експедиції «Історія мого міста»; дослідження свого генеалогічного дерева
	Героїко-патріотичний	вивчення та обговорення літератури на героїчно-патріотичну тематику (Ю. Горліс-Горський «Холодний яр», Д. Корчинський «Революція від Кутюр», «Війна у натовпі», О. Косуха «Вільний спосіб життя», «Історія Русів», Д. Яворницький «Історія Запорізьких козаків» тощо); демонстрація та обговорення фільмів на героїчно-патріотичну тематику («Тарас Бульба», «Уроки патріотизму», «Нескорений», «Той, хто пройшов крізь вогонь», «Толока», «Мамай» тощо)
	Спортивно-патріотичний	спортивно-патріотична гра «Сокіл-Джура», «Козацькі забави»

З метою показу сили українського духу, безсмертності української нації нами було використано метод демонстрації у спосіб перегляду кінофільмів для учнівської молоді на патріотичну тематику, серед яких такі: «Україна в огні» (реж. Олександра Довженка); «Тарас Бульба» (реж. Володимира Бортко); «Галичина» (реж. Тараса Химича); «Нескорений» (реж. Олеся Янчука); «Уроки патріотизму» (реж. Олександра Муратова); «Атентат. Осіннє вбивство у Мюнхені» (реж. Олеся Янчука); «Йшов трамвай дев'ятий номер» (реж. Сергія Ковалюка); «Мамай» (реж. Олеся Саніна); «Той, хто пройшов крізь вогонь» (реж. Михайла Ілленка); «Остання висота» (реж. Олександра Зархі); «Перехрестя долі» (реж. Андрія Соколовського); «Тіні незабутих предків» (реж. Любомира Левицького); «Голод-33» (реж. Олеся Янчука); «Афганістан. 80-та розвідрота. 20 років поспіль» (ТРК ЗС Російської Федерації «Зірка»); «Як гартувалася сталь» (реж. Миколи Мащенко); «А зорі тут тихі» (реж. Станіслава Ростоцького); «У бій ідуть самі «старі»» (реж. Леоніда Бикова); «Земля» (реж. Олександра Довженка); «У червні 41-го» (реж. Олександра Франкевича-Лайє); «Козаки йдуть» (реж. Сергія Омельчука); «Толока» (реж. Михайла Ілленка); «Іван Сила» (реж. Віктора Андрієнка); «Поводир, або квіти мають очі» (реж. Олеся Саніна); «Срібна Земля. Хроніка Карпатської України 1919–1939» (реж. Тараса Химича); «Один – в полі воїн» (реж. Геннадія Вірсти, Олега Мосійчука); «Тарас Шевченко. Заповіт» (реж. Станіслава Клименка).

Застосування методу демонстрації фільмів на патріотичну тематику зумовлено досить високим ефектом їх впливу на учнівську молодь ПТНЗ, адже він сприяє розвитку патріотичних почуттів, а також надає можливість отримувати знання про українську історію, культуру, мистецтво.

Використання інтерактивних методів дозволяє активізувати учнівську аудиторію, дає можливість обговорювати важливі питання сьогодення, дивитися на ситуацію під різним кутом зору, розкриває внутрішній потенціал учнів, вчить критично мислити, допомагає створювати ситуацію

співробітництва та взаємодії між учнівською молоддю та представниками педагогічного колективу ПТНЗ, іншими громадськими організаціями. Доцільно відзначити особисту взаємодію, невимушеність, позитивну взаємозалежність, розкутість учнівської молоді під час застосування інтерактивних методів виховання.

Застосовування інтерактивних методів у роботі з учнівською молоддю ПТНЗ у процесі патріотичного виховання дозволило їм висловлювати власне бачення, аналізувати, давати певну оцінку, вислуховувати інші думки, змінювати свої погляди тощо. При цьому було використано такі форми роботи: флешмоби, групові заняття з елементами тренінгу, вебінари, соціальні акції, пошуково-краєзнавча робота.

Нами використано таку форму роботи, як групові заняття з елементами тренінгу «Мій шлях до успіху в Україні», де учнівська молодь мала змогу підготувати презентації про відомих та успішних українців, їх шлях до успіху. Така форма роботи надала можливість визначитися зі своїми прагненнями, цілями, продемонструвати та презентувати власне бачення реалізації на Батьківщині, становлення себе у колективі, навчальній, професійній діяльності, способи досягати поставлених цілей.

Для формування якостей свідомого патріота, стимулювання громадянської соціальної активності, привернення уваги до соціальних проблем українського суспільства та шляхів їх розв'язання серед учнівської молоді проведено таку форму роботи, як конкурс соціальної реклами «Про патріотизм». Через соціальну рекламу, зокрема плакати, малюнки, відео, буклети, листівки, учнівська молодь мала змогу виявити ставлення до Батьківщини, свою громадянську обізнаність та позицію. У роботах учнівської молоді було відображено кращі зразки українських патріотів – науковців, спортсменів, акторів, письменників, культурних діячів. Після презентації власної соціальної реклами учні мали нагоду обговорити спірні питання, обмінятися думками, виявити своє ставлення до порушеної проблеми.

Ще один напрям патріотично-виховної роботи в ПТНЗ передбачав організацію волонтерської діяльності учнівської молоді ПТНЗ, яку безпосередньо було пов'язано партнерськими взаєминами зі студентськими соціальними службами вищих навчальних закладів, організаціями ветеранів, соціальними службами для сім'ї, дітей і молоді, громадськими організаціями тощо. Учнівська молодь ПТНЗ безпосередньо брала участь у заходах патріотичного спрямування, серед яких акції, благодійні вечори, концерти, фестивалі, соціальні тренінги, зустрічі з відомими людьми тощо. Участь у волонтерській діяльності розкриває здібності учнівської молоді, допомагає опанувати новими навичками, налагоджувати нові зв'язки, взаємодіяти.

З метою формування патріотичних якостей, громадянської активності відбувається залучення учнівської молоді до роботи музеїв при ПТНЗ, що реалізувалося у процесі збирання, вивчення, оброблення, оформлення культурно-історичних матеріалів, доповнення музейних експозицій, проведення тематичних виставок, екскурсій.

Сучасною інформаційно-телекомунікаційною формою, яка здатна забезпечити інтерактивну взаємодію між учнівською молоддю, є вебінар (від англ. «web-based seminar») – онлайн-семінар, лекція, презентація тощо, організована за допомогою веб-технологій у режимі прямої трансляції [282]. Вебінар має ряд переваг, серед яких такі: висока міра інтерактивності – учасники вебінару мають можливість більш активно взаємодіяти з ведучим-медіатором (виконувати завдання, брати участь в опитуваннях, ставити свої запитання тощо); використання найсучасніших інформаційно-комунікаційних технологій; кількість учасників виховного процесу не обмежена межами аудиторії. Після завершення заходу залишається запис, який можна використовувати повторно; технологія полегшує запрошення в якості консультантів у віртуальну кімнату цікавих співрозмовників [282]. Використання вебінарів як сучасної, доступної, зручної форми забезпечить інтерактивну взаємодію учасників у процесі патріотичного виховання.

Особливий інтерес в учнівській молоді ПТНЗ викликали патріотичні флеш-моби. Мовиться про масові акції, під час яких учасники в зазначений час починають оперативно збиратися у громадському місці та впродовж кількох хвилин виконувати заздалегідь спланований сценарій. Зокрема, учні з блакитно-жовтими прапорами вибудувалися в літери, які склали вислів «Україна – єдина»; ще одним варіантом стало зібрання учнів і вишикування учнів у формі українського тризуба з вигукуванням патріотичних закликів. Організацію флеш-мобів може бути здійснено через інтернет (групи у соціальних мережах), інші засоби масової інформації.

Також використано рольові методи у процесі патріотичного виховання: «Інформаційний пошук», «Я – мер міста», «Я – Президент України», «Я – народний депутат». Сутність рольової гри «Інформаційний пошук» полягає у тому, що учнівська молодь підбирає літературу на патріотичну тематику, переглядає та обмінюється думками з приводу зазначеної книги або статті. Наступним кроком було складання анотації, а підсумком стали виступи з повідомленнями, після чого відбулося обговорення. Під час рольової гри учнів поділено на групи, у кожній з яких визначено бібліографа, котрий мав змогу добирати потрібну тематичну літературу, а також співробітників, що аналізували літературу, висловлювали думки з приводу порушених проблем. Згодом, після обговорення, у групі було обрано інформатора, який зробив невелике загальне повідомлення з приводу обраної книги або статті. Підсумком рольової гри «Інформаційний пошук» стало групове обговорення, у ході якого внесено доповнення, розглянуто альтернативні шляхи та подальші перспективи. Було проведено рольові ігри «Я – мер міста», «Я – народний депутат», «Я – Президент України». Методика рольової гри розгортається в кілька етапів: інформаційна частина, представлення проектів та їх обговорення, підведення підсумків.

Під час рольової гри учні мали змогу висловити своє ставлення до порушених проблем, що сприяло виробленню критичного мислення.

Проведення рольової гри сприяло створенню емоційно-піднесеної атмосфери серед учнівської молоді, надало можливість активізувати її діяльність, формувати інші моделі поведінки та проявляти гнучкість поведінки у процесі міжособистісної взаємодії.

Для з'ясування поглядів на сучасне поняття «патріотизм» нами було використано дискусійні методи у процесі патріотичного виховання. Запропоновано такі теми для дискусійного обговорення «Чи можна виховати патріота?», «Патріотом народжуються або стають?», «Політика і патріотизм», «Патріотизм є націоналізм?» тощо. Метод дискусії передбачає вільний, невимушений обмін думками, колективне обговорення питань, що хвилюють. За допомогою дискусійних методів учнівська молодь мала змогу висловити та відстояти власну позицію, вислуховувати інших, розглядати ситуацію з різних точок зору, наводити аргументи, усвідомити істину думок, отримати нові знання, шукати суперечності тощо. Дискусійні методи впливу формували в учнівської молоді здатність до прийняття самостійних рішень, власний погляд, поступово виробляючи громадянську позицію, розвивали навички комунікації, відповідальне ставлення у прийнятті рішень щодо власних дій. У ході дискусії спостерігалася конструктивна атмосфера серед учнівської молоді, проявлявся зворотний зв'язок.

Використання методу проблемних ситуацій застосувався з метою розвитку уміння критично та самостійно мислити, зокрема формулювати власні судження та думки, для активізації аудиторії учнівської молоді. Для самостійного розв'язання учням пропонувалися сформульовані проблемні ситуації. Під час обговорення проблемних ситуацій з учнями неабиякого значення надавалося розвиткові уміння аналізувати, з'ясовувати мету, передбачати поведінку, визначати можливі способи та варіанти дотримання моральних норм, приймати відповідальні рішення.

Учні розглядали таку ситуацію: «Ваш знайомий, учень ПТНЗ, планує виїхати за кордон, пояснюючи це тим, що там більш високий рівень життя». Учасникам було запропоновано наступні запитання: «Чи патріотично це?

Що Ви йому порадите? Які аргументи підберете? Чи можливо досягти успіху в своїй країні?». В обговоренні необхідно зазначити про те, що почуття Батьківщини не успадковується генетично, а формується впродовж життя. Емоційне почуття любові до Батьківщини відображається у понятті «патріотизм». Висококваліфіковані українські фахівці неодноразово доводили свою творчу спроможність, тому важливим на сьогоднішньому етапі є переборення труднощів, відстоювання держави, праця на її благо, бо саме від молодого покоління залежатиме її майбутнє.

У формувальному експерименті використовувалися проблемні ситуації, які спрямовували учнівську молодь ПТНЗ на пошук можливих шляхів вирішення різних завдань: «Батьки переховують свого сина призовного віку та шукають шляхи, щоб уникнути його служби у Збройних Силах України». Учням надійшли наступні питання: «Чому сучасна молодь ухиляється від служби в армії? Чи правильний їх вибір? До чого готує служба у Збройних Силах України? У чому полягає обов'язок перед Вітчизною?». Захист Батьківщини є обов'язком її громадян. У ході обговорення обмірковувалося поняття «патріотична особистість», для якої характерним є висока духовно-моральна культура, широке коло світогляду, активна громадська позиція, зацікавленість у розбудові власної держави, здатність стати на її захист, критично сприймати дійсність, приймати самостійні рішення.

Позитивним моментом використання проблемних ситуацій є активізація мисленнєвих процесів, формування життєвих установок, громадянських позицій. Для прикладу реалізації даного методу нами використано низку проблемних ситуацій. Наприклад, було запропоновано таку ситуацію: «Останнім часом столицю накрила хвиля вандалізму, від рук хуліганів постраждали лави у парку, ліфти, вікна житлових будинків. Вандали посягнули на справжній історичний спадок, вони поруйнували столичні пам'ятники. Від рук хуліганів лише за літо 2013 року в Києві постраждало аж п'ять споруд:

1. Меморіальна дошка Столипіну – 17 липня з фасаду будинку на вулиці Олесея Гончара, 33 зникла пам'ятка проросійського прем'єра початку 1920-х років Петра Столипіна. Металеву дошку обережно зняли зі стіни й декілька тижнів замість неї на будівлі світила дірка. За фактом справи розпочато кримінальне провадження, викрадачів дошки Столипіна досі не знайшли.

2. Пам'ятник «Їжачку в тумані» – 21 серпня невідомі вандали понівечили скульптуру Костянтина Скригуцького «Коник» (якого ще називають «Їжачок»). У тваринки вкрали вузлик із варенням, розкололи мордочку і відірвали багато голок. Пам'ятник персонажу з мультфільму «Їжачок в тумані» встановили у Києві на перехресті вулиць Золотоворітської, Рейтерської та Георгієвського провулку в 2009 році.

3. Пам'ятник дерибану – на початку серпня із Десятинного провулку хулігани вночі викрали пам'ятник дерибану – кулак, який тримає виделку. Споруда не простояла навіть два дні після встановлення, на її місці лишився штир.

4. Меморіальна дошка Жукова – також 21 серпня стало відомо, що у Києві на проспекті Маршала Жукова, 13/15 вандали розбили меморіальну дошку, присвячену Герою Радянського Союзу і маршалу Георгію Жукову. Пам'ятник було розташовано на фасаді дев'ятиповерхового будинку. Подобиці події ще невідомі.

5. Пам'ятник «Типовій бабусі» – того ж 21 серпня у ЗМІ з'явилася інформація, що ще одна пам'ятка постраждала від рук вандалів. Услід за «Їжачком у тумані» хулігани понівечили «Типову бабусю», що у парку імені Т. Г. Шевченка. Скульптурі відрізували обидві ноги». Запитання для учнівської аудиторії були наступні: «Як уникнути випадків вандалізму? Які методи застосовувати для попередження вандалізму? Які мотиви руйнівних дій вандалів? Графіті – вандалізм чи мистецтво? Вандалізм є варварством?»

Наступна проблемна ситуація: «У процесі мобілізації військовозобов'язаний уникає призову та переховується». Для розв'язання

цієї досить типової проблемної ситуації було поставлено наступні запитання: «Чому? Чи правильно діє? Чому не виконує свій обов'язок перед Вітчизною? Чи можливо переконати юнака не уникати призову?». У процесі колективного обговорення акцентувалася увага на патріотичному обов'язку перед державою.

Запропоновані нами проблемні ситуації мали спільну тематику – патріотичне виховання учнівської молоді в українському сучасному суспільстві. Під час розв'язання проблемних ситуацій учні мали змогу критично мислити, відстоювати власну позицію, розширювати світогляд, аргументувати свої відповіді, вчитися знаходити самостійні рішення.

Застосовано також ігрові методи у процесі патріотичного виховання учнівської молоді, серед яких такі: військово-спортивна патріотична гра «Сокіл» («Джура»), військово-патріотичні фестивалі, лицарські турніри, історичні ігри-мандрівки, «Козацькі забави». Зазначені спортивно-патріотичні ігри надали змогу учнівській молоді проявити самостійність, виявити морально-вольові якості, перевірити власні сили, розкрити лідерські схильності. Організація спортивно-патріотичних ігор сприяла формуванню в учнівської молоді моральних якостей, які відіграватимуть важливу роль у становленні патріотичної особистості.

Окрім того, процес патріотичного виховання передбачав використання проєктивних методів, зокрема проведення, розроблення та представлення учнівською молоддю проєктів «Мій родовід», «Самореалізація в Україні», «Я – патріот України», «Мій життєвий саморозвиток». Проєктивні методи дозволили стимулювати, розкрити творчий потенціал учнівської молоді ПТНЗ, залучати до самостійної пошуково-етнографічної роботи, спрямовували до самоствердження, саморефлексії, самоідентифікації.

Така форма робота, як «Мій родовід», а саме схематичне відображення родинних зв'язків у вигляді символічного «дерева», зосередила увагу учнівської молоді на необхідності вшанування предків у

спосіб пізнання свого коріння нащадками та наступними поколіннями. Самостійні дослідження викликали неабиякий інтерес в учнівській аудиторії і водночас чимало запитань, тому учнівській молоді було надано конкретні практичні рекомендації для пошукової роботи під час побудови генеалогічного дерева. Створення спільними зусиллями з членами родини генеалогічного дерева сприяло не лише розкриттю своїх історичних коренів, ушануванню пращурів, але й налагодженню емоційної спорідненості, відчуттю сімейної єдності. Піднесення культу родини в українському суспільстві – необхідна умова для його розвитку та процвітання. Ушанування своїх пращурів, знання історії свого роду – обов'язок кожного українця. Створення генеалогічного дерева відтворює справжній діалог між поколіннями.

Широко застосовувалися інформаційні методи в процесі патріотичного виховання, зокрема учнівській молоді запропоновано таку форму роботи, як літературні читання. Тобто, заздалегідь було рекомендовано книги на патріотичну, патріотично-виховну тематику, зокрема: Ю. Горліс-Горський «Холодний яр»; Д. Корчинський «Революція Від Кутюр», «Війна у натовпі»; Т. Бундюченко «Аркас Микола Миколайович. Шануємо пам'ять патріота України»; О. Косуха «Вільний спосіб життя», «Історія Русів»; Д. Яворницький «Історія Запорізьких козаків»; В. Сухомлинський «Азбука моральних заповідей»; Г. Ващенко «Виховний ідеал»; А. Кузнецова «Бабин Яр»; О. Забужко «Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період», «Музей покинутих секретів»; «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій»; Л. Костенко «Гуманітарна аура нації або дефект головного дзеркала», «Записки українського самашедшого»; М. Матіос «Нація»; С. Жадан «Ворошиловград», «Депеш мод», «Anarchy in the UKR», «Біг Мак та інші історії» тощо. Під час обговорення рекомендованих літературних творів учні мали змогу поділитися власними враженнями, оцінити дії та вчинки головних персонажів твору, висловити свою позицію.

Окрім того, нами створено відкриту групу «Патріот» в соціальній мережі «ВКонтакте» (VK), яка розміщує інформацію про патріотичні заходи, котрі відбуваються в країні, місті, навчальних закладах, адреси та інформаційні джерела патріотичних організацій та клубів. Дана відкрита група допомагає налагодити систематичну та цілеспрямовану роботу між учнями ПТНЗ, педагогічним колективом, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями. Користувачі групи «Патріот» мають змогу спілкуватися, пропонувати власні дискусійні теми, розміщувати інформацію, посилання, відео, фотографії, книги, фільми, музику на патріотичну тематику та обмінюватися зазначеним із друзями. Учнівська молодь опосередковано через групу «Патріот» може отримувати інформацію про час, місце масових акцій, флешмобів, вебінарів патріотичного спрямування. Група «Патріот» надала змогу підвищити рівень інформаційної культури учнівської молоді щодо патріотизму, дозволила урізноманітнити дозвілля. До того ж – це безперервний організований педагогічний процес засвоєння українських цінностей, традицій, звичаїв, обрядів, які здатні забезпечити підвищення рівня патріотизму в учнівської молоді ПТНЗ.

Орієнтовні плани патріотично-виховної роботи з учнівською молоддю представлено у методичних рекомендаціях «Особливості патріотичного виховання учнівської молоді професійно-технічних навчальних закладів» [267], а також у них запропоновано різноманітні організаційні форми виховної роботи, які можуть використовуватися у процесі патріотичного виховання.

Розроблення та впровадження у виховний процес ПТНЗ інноваційних форм разом із творчим підходом, а також за допомогою сучасних засобів інформаційно-телекомунікаційних технологій надали змогу стимулювати критичне мислення, розвивати творчі здібності учнівської молоді ПТНЗ, пробуджували інтерес і мотивацію, сприяли формуванню патріотичних

почуттів, духовного фундаменту, збагаченню знань з української історії, культури, створювали атмосферу співробітництва та взаємодії.

Реалізовані форми виховної роботи спрямовували громадянсько-патріотичне усвідомлення учнівської молоді на вивчення історії України, її культури, традицій, сприяли ознайомленню учнівської молоді з видатними постатями, відомими українськими культурними та політичними діячами,

2.3. Аналіз ефективності реалізації організаційних форм виховної роботи у процесі патріотичного виховання учнівської молоді професійно-технічних навчальних закладів

Вибір оптимальних форм виховання – це пошук оптимального шляху виховної взаємодії, що дає змогу досягнути поставленої мети, однак вибір є високою майстерністю педагога, який зважає на цілий спектр умов [319, с. 281]. Під час вибору форм роботи у процесі патріотичного виховання з учнівською молоддю нами було враховано такі чинники: цілі і завдання патріотичного виховання; вікові та індивідуальні особливості учнівської молоді; матеріально-технічні можливості ПТНЗ.

У контексті нашого дослідження слушною є думка Н. Якси про те, що чим різноманітніші та багатші за змістом форми організації, тим вони і ефективніші. Як зазначає дослідниця, постійне використання однакових форм роботи зумовлює втрату їхньої новизни і вони втрачають ефективність. Максимальне ж застосування різноманітних форм роботи максимально стимулюватиме не тільки процес виховання, а ще і самовиховання учнівської молоді [с. 282, 319].

Описані нами у попередньому параграфі форми роботи сприяли активізації учнівської аудиторії, прищепленню почуття власної гідності, відповідальності за власні вчинки, за долю країни, її розбудову, зміцнення та процвітання, виховували у молоді почуття обов'язку, поваги до інших

народів, відчуття належності до країни. Завдяки діалогу в процесі виховної роботи учнівська молодь має змогу ставити запитання, критично мислити, доводити свою позицію, бути активним учасником інформаційного обміну.

Особливу увагу під час проведення виховної роботи з учнівською молоддю зосереджено на таких питаннях:

- міжособистісної взаємодії;
- діалогу у виховному процесі;
- особистої відповідальності;
- взаємообміну;
- зворотнього зв'язку;
- активного слухання;
- поваги до індивідуальності кожного;
- критичного мислення.

Таким чином, удосконаленню процесу патріотичного виховання учнівської молоді у ПТНЗ сприяють процеси:

- визначення пріоритетних напрямів патріотичного виховання учнівської молоді;
- розширення форм і методів патріотичного виховання з урахуванням нових інформаційних технологій;
- забезпечення консолідації та координації діяльності громадських і молодіжних організацій з патріотичного виховання учнівської молоді.

Формування патріотичної особистості здійснюється нерозривно з посиленням використання засобів української етнопедагогіки. Як зауважує науковець В.Пашков, «цінність етнопедагогіки – в її органічній єдності з укладом життя народу, його історією, культурними і побутовими традиціями. Ідеї та засоби народної етнопедагогіки, порівняно з багатьма засобами, ідеями наукової педагогічної науки, глибше і повніше втілюють у собі духовність, тобто національну психологію, світогляд, ідеологію та ін» [201, с. 271]. Автор переконує, що народна педагогіка повинна становити

основу патріотичного виховання учнівської молоді, зважаючи на використання таких виховних засобів, як-от: рідна мова, усна народна творчість, українська символіка, національні традиції, звичаї, обряди, народні ігри, календарно-обрядові свята. Саме застосування засобів патріотичного виховання, які акумулюють досвід минулих поколінь, є необхідною умовою для гармонійного розвитку особистості-учня.

Відповідно до завдання дослідження, яке передбачало перевірку педагогічних умов та організаційно-методичного забезпечення процесу патріотичного виховання учнівської молоді професійно-технічних навчальних закладів, відповідно до розроблених нами компонентів, критеріїв та показників експериментальної роботи, упродовж трьох років, під час яких було проведено експеримент, здійснювалася перевірка запропонованих нами методик на базі Чернігівського професійного ліцею залізничного транспорту, Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу, Професійно-технічного училища № 14 м. Городища.

Формувальний експеримент проводився в експериментальній та контрольній групах. Після його завершення було здійснено порівняльний аналіз отриманих результатів. До складу ЕГ та КГ входила учнівська молодь ПТНЗ віком від 17–19 років, яка виявила бажання брати участь у дослідженні. В експериментальній групі (ЕГ – 237 респонденти) виховна робота проводилася відповідно до спроектованого нами процесу патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ у позааудиторній діяльності, згідно із зазначеними педагогічними умовами, у свою чергу, у контрольній групі (КГ – 234 респонденти).

Для формувального етапу експерименту нами обрано позаурочну діяльність, яка надала змогу забезпечити необхідні умови для патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ. Позаурочна робота виступає однією з форм організації дозвілля учнівської молоді. Організація формувального етапу експериментального дослідження полягає у розробленні змісту

діяльності еспериментального *гуртка* патріотичного виховання. Як вже зазначалося, процес патріотичного виховання має бути систематичним та цілеспрямованим. У свою чергу, діяльність гуртка патріотичного виховання полягала у реалізації таких завдань:

- пропагуванні в учнівському середовищі ПТНЗ інформації про власну країну, її історію, культуру, традиції шляхом застосування лекцій, ділових ігор, диспутів, дебатів тощо;
- поширенні соціальної реклами щодо патріотичного виховання учнівської молоді;
- проведенні соціальних акцій, спрямованих на утвердження духовності та патріотизму учнівської молоді;
- створенні інтернет-сторінки про патріотизм («Патріот») та залученні учнівської молоді до участі у відкритій групі.

Діагностика щодо виявлення рівня патріотичної вихованості учнівської молоді ПТНЗ здійснювалася за наступними компонентами, описаними у п. 2.1: *когнітивний* (обізнаність учнями ПТНЗ з сутністю основних понять патріотичності, патріотичних якостей громадянина-патріота, патріотична ерудиція учнівської молоді щодо питань історії України, традицій і культури Батьківщини), *мотиваційний* (прояв у поведінці особистості обов'язку перед державою, рішучості, наполегливості, саморегулювання поведінки особистості, морально-етичної відповідальності, готовності до захисту Батьківщини), *поведінковий* (участь учнівської молоді у соціальних проектах, громадській роботі, готовність до саморозвитку, самопізнання, самовдосконалення, прийняття самостійних рішень, вияв соціальної активності), *інформаційний* (поінформованість учнівської молоді щодо відзначення заходів патріотичного спрямування, які проводяться в країні, місті, навчальному закладі).

Ідентичні діагностичні методики, анкети та опитувальники в процесі формувального експерименту, завдяки яким вимірювалися показники патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ, застосовувалися і на

констатувальному етапі дослідження: анкета «Обізнаність учнів ПТНЗ щодо сутності понять патріотизму», анкета на «Визначення патріотичних якостей громадянина-патріота», методика «Шкала оцінки потреби в досягненні», методика діагностики рівня морально-етичної відповідальності особистості (за І. Тимощуком), методика діагностики соціально-психологічних настанов особистості в мотиваційно-потребовій сфері О. Потьомкіної, методика діагностики вольової організації особистості А. Хохлова, опитувальник «Автономність – залежність особистості у навчальній діяльності» Г. Пригніна, методика на готовність до саморозвитку В. Павлова, анкета «Поінформованість щодо заходів патріотичного спрямування».

Щодо експериментальної групи, то з учнівською молоддю ПТНЗ було проведено роз'яснювальну роботу, під час якої детально розкрито мету роботи й очікувані результати. В експериментальній групі процес патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ здійснювався завдяки функціонуванню гуртка патріотичного виховання, який дозволяв використовувати наступні форми роботи: лекції, ділові ігри, диспути, дебати, соціальні акції, поширення соціальної реклами, відкриту групу у соціальній мережі «Патріот» тощо.

З метою організації більш ефективного процесу патріотичного виховання учнівської молоді нами виокремлено наступні *педагогічні умови*: 1) безперервний вплив на особистість учня ПТНЗ для здійснення патріотичного виховання; 2) активізація і розширення комплексного виховного впливу на особистість учня ПТНЗ у спосіб створення цілісної виховної системи патріотичного виховання; 3) удосконалення організаційно-методичного забезпечення процесу патріотичного виховання у ПТНЗ; 4) налагодження взаємодії ПТНЗ з іншими установами (соціальними партнерами).

Отримані дані дослідження свідчать про зміни показників за розробленими компонентами. Було визначено рівні патріотичної вихованості учнівської молоді ПТНЗ за розробленими компонентами –

когнітивний, мотиваційний, поведінковий та інформаційний. Результати дослідження рівнів патріотичного виховання учнівської молоді у ПТНЗ наведено у таблиці 2.8 «Розподіл респондентів за рівнями патріотичної вихованості учнівської молоді ПТНЗ після формульованого експерименту (в абсолютному значенні та у %)».

Після впровадження інноваційних форм та методик у процес патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ можемо відзначити істотні позитивні зміни, а саме такі: зменшення низького рівня патріотичного виховання за *когнітивним* показником – на 23,41 % в учнів Чернігівського професійного ліцею залізничного транспорту, на 11,55 % – в учнів Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу, на 28,39 % – в учнів Професійно-технічного училища № 14 м. Городища. Позитивні зрушення відмічаємо щодо показників високого рівня, які зросли – на 7,81 % в учнів Чернігівського професійного ліцею залізничного транспорту, на 10,66 % – в учнів Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу, на 16,87 % – в учнів Професійно-технічного училища № 14 м. Городища. Можна стверджувати про підвищення обізнаності учнівської молоді щодо сутності основних понять патріотичності, патріотичних якостей громадянина-патріота, патріотичної ерудиції у питаннях української історії, традицій, культури.

Щодо *мотиваційного компоненту* патріотичного виховання учнівської молоді спостерігаємо наступні зрушення – зменшення низького рівня патріотичної вихованості – на 30,16 % в учнів Чернігівського професійного ліцею залізничного транспорту, на 20,43 % – в учнів Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу, на 21,26 % – в учнів Професійно-технічного училища № 14 м. Городища.

Відмічаємо збільшення високого рівня – на 29,59 % в учнів Чернігівського професійного ліцею залізничного транспорту, на 19,12 % – в

учнів Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу, на 10,97 % – в учнів Професійно-технічного училища № 14 м. Городища. Про це свідчать зміни у поведінці особистості, прояв більш активної позиції, рішучості, морально-етичної відповідальності, самостійності у прийнятті рішень.

Відповідно до *поведінкового компоненту* патріотичного виховання учнівської молоді, то відмічаємо зменшення низького рівня патріотичної вихованості – на 37,86 % в учнів Чернігівського професійного ліцею залізничного транспорту, на 9,25 % в учнів Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу, на 20,67 % в учнів Професійно-технічного училища № 14 м. Городища. Відмічаємо збільшення високого рівня – на 15,28 % в учнів Чернігівського професійного ліцею залізничного транспорту, на 7,74 % в учнів Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу, на 13,12 % в учнів Професійно-технічного училища № 14 м. Городища. Про це свідчить активна участь учнівської молоді ПТНЗ у різноманітних соціальних проектах, акціях, громадській роботі.

За інформаційним компонентом патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ простежуються зміни, пов'язані зі зменшенням низького рівня патріотичної вихованості – на 52,62 % в учнів Чернігівського професійного ліцею залізничного транспорту, на 33,91 % в учнів Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу, на 25,96 % в учнів Професійно-технічного училища № 14 м. Городища. Спостерігаємо збільшення високого рівня – на 20,95 % в учнів Чернігівського професійного ліцею залізничного транспорту, на 17,18 % в учнів Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу, на 10,94 % в учнів Професійно-технічного училища № 14 м. Городища. Це свідчить про зростання поінформованості серед учнівської молоді ПТНЗ щодо святкування заходів патріотичного спрямування.

Таблиця 2.6

**Розподіл респондентів за рівнями патріотичного виховання
учнівської молоді ПТНЗ після формувального експерименту
(в абсолютному значенні та у %)**

Показники критеріїв	Чернігівський професійний ліцей залізничного транспорту															
	(Абс. 74/100 %)								(Абс. 89/100 %)							
	КГ								ЕГ							
	Рівні патріотичного виховання								Рівні патріотичного виховання							
	Високий		Достатній		Середній		Низький		Високий		Достатній		Середній		Низький	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Когнітивний	9	12,16	21	28,38	13	17,57	31	41,89	19	21,35	18	20,22	37	41,57	15	16,85
Мотиваційний	9	12,16	12	16,22	22	29,73	31	41,89	38	42,70	18	20,22	24	26,97	9	10,11
Поведінковий	8	10,81	10	13,51	13	17,57	43	58,11	24	26,97	22	24,72	27	30,34	16	17,98
Інформаційний	3	4,05	7	9,46	13	17,57	51	68,92	23	25,84	18	20,22	35	39,33	13	14,61
Середнє статистичне значення		9,80		16,89		20,61		52,70		29,21		21,35		34,55		14,89

Таблиця 2.7

**Розподіл респондентів за рівнями патріотичного виховання
учнівської молоді ПТНЗ після формувального експерименту
(в абсолютному значенні та у %)**

Показники критеріїв	Дніпропетровський центр підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу															
	(Абс. 80 /100 %)								(Абс. 88 /100 %)							
	КГ								ЕГ							
	Рівні патріотичного виховання								Рівні патріотичного виховання							
	Високий		Достатній		Середній		Низький		Високий		Достатній		Середній		Низький	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Когнітивний	14	17,50	25	31,25	17	21,25	24	30,00	26	29,55	22	25,00	26	29,55	14	15,91
Мотиваційний	12	15,00	14	17,50	28	35,00	26	32,50	33	37,50	18	20,45	29	32,95	8	9,09
Поведінковий	14	17,50	18	22,50	37	46,25	11	13,75	23	26,14	24	27,27	37	42,05	4	4,55
Інформаційний	8	10,00	8	10,00	26	32,50	38	47,50	25	28,41	22	25,00	31	35,23	10	11,36
Середнє статистичне значення		15,00		20,31		33,75		30,94		30,40		24,43		34,94		10,23

Таблиця 2.8

**Розподіл респондентів за рівнями патріотичного виховання
учнівської молоді ПТНЗ після формувального експерименту
(в абсолютному значенні та у %)**

Показники критеріїв	Професійно-технічне училище № 14 м. Городища															
	(Абс. 80/100 %)								(Абс. 60/100 %)							
	КГ								ЕГ							
	Рівні патріотичного виховання								Рівні патріотичного виховання							
	Високий		Достатній		Середній		Низький		Високий		Достатній		Середній		Низький	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Когнітивний	6	7,50	27	33,75	8	10	39	48,75	15	25,00	18	30,00	16	26,67	11	18,33
Мотиваційний	10	12,50	16	20	28	35	26	32,50	15	25,00	19	31,67	20	33,33	6	10,00
Поведінковий	14	17,50	25	31,25	18	22,50	23	28,75	19	31,67	14	23,33	23	38,33	4	6,67
Інформаційний	25	31,25	17	21,25	24	30	14	17,50	16	26,67	24	40,00	12	20,00	8	13,33
Середнє статистичне значення		17,19		26,56		24,38		31,88		27,08		31,25		29,58		12,08

Аналіз результатів, отриманих після формувального експерименту, а саме після впровадження запропонованих педагогічних умов та організаційно-методичного забезпечення процесу патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ засвідчив помітну динаміку зростання показників патріотичної вихованості учнівської молоді ПТНЗ в ЕГ за чотирма критеріями, зокрема за такими:

- за показниками когнітивного компоненту не виявлено учнів, які не розуміють сутності понять «патріот», «патріотизм», «Батьківщина», хоча деякі з них не достатньо володіють системою знань щодо героїчних подвигів минулого, видатних патріотів як минулого, так і сьогодення;
- щодо показників мотиваційного компоненту, то учні досить яскраво проявляють морально-етичну відповідальність, але не завжди рішучі, наполегливі, самостійні у прийнятті рішень;
- за показниками поведінкового компоненту учні досить яскраво проявляють соціальну активність, хоча вибір моральних цінностей не є завжди однозначним;
- щодо інформаційного компоненту, то більшість учнівської молоді мають доступ до інформації про заходи патріотичного спрямування, лише незначна кількість учнів не зацікавлена в отриманні такої інформації.

Таким чином, можна стверджувати, що запропонований комплекс форм та методів є ефективним і доцільним, що особливо підтверджується позитивною динамікою показників за когнітивним, мотиваційним, поведінковим, інформаційним компонентами. Спостерігається позитивна тенденція, позаяк кількість учнів, котрі здобули високий, достатній, середній рівні патріотичної вихованості, значно зростає.

Таблиця 2.9

**Дослідження процесу патріотичного виховання
учнівської молоді ПТНЗ в контрольній групі**

№ методики	Методики	Рівні	Чернігівський професійний ліцей залізничного транспорту (Абс. 74/100%)		Дніпропетровський центр підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу (Абс. 80/100%)		Професійно-технічне училище № 14 м. Городища (Абс. 80/100%)	
			К-ть осіб	%	К-ть осіб	%	К-ть осіб	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
М ₁	Обізнаність учнями ПТНЗ із сутністю понять патріотизму	Високий	9	12,16	12	15,00	5	6,25
		Достатній	11	14,87	17	21,25	44	55,00
		Середній	7	9,46	17	21,25	5	6,25
		Низький	47	63,51	34	42,50	26	32,50
М ₂	Визначення патріотичних якостей громадянина-патріота	Високий	10	13,51	16	20,00	7	8,75
		Достатній	30	40,54	33	41,25	11	13,75
		Середній	19	25,68	17	21,25	11	13,75
		Низький	15	20,27	14	17,50	51	63,75
М ₃	Шкала оцінки потреби в досягненні	Високий	11	14,86	9	11,25	9	11,25
		Достатній	15	20,27	18	22,50	7	8,75
		Середній	25	33,78	37	46,25	35	43,75
		Низький	23	31,08	16	20,00	29	36,25
М ₄	Методика діагностики рівня морально-етичної відповідальності (І. Тимощук)	Високий	9	12,16	14	17,50	7	8,75
		Достатній	11	14,86	8	10,00	14	17,50
		Середній	21	28,38	33	41,25	29	36,25
		Низький	33	44,59	25	31,25	30	37,50
М ₅	Методика «Діагностика соціально-психологічних настанов особистості в мотиваційно-потребовій сфері» (О. Потьомкіної)	Високий	10	13,51	13	16,25	16	20,00
		Достатній	13	17,57	7	8,75	32	40,00
		Середній	18	24,32	26	32,50	17	21,25
		Низький	33	44,59	34	42,50	15	18,75

Продовження таблиці 2.9

1	2	3	4	5	6	7	8	9
М ₆	Опитувальник САН	Високий	10	13,51	17	21,25	10	12,50
		Достатній	7	9,46	16	20,00	18	22,50
		Середній	28	37,84	19	23,75	16	20,00
		Низький	29	39,19	28	35,00	36	45,00
М ₇	Методика діагностики вольової організації особистості (А. Хохлов)	Високий	8	10,81	9	11,25	13	16,25
		Достатній	13	17,57	21	26,25	19	23,75
		Середній	17	22,97	18	22,50	26	32,50
		Низький	36	48,65	32	40,00	22	27,50
М ₈	Опитувальник «Автономність – залежність особистості у навчальній діяльності» (Г. Пригніна)	Високий	4	5,41	14	17,50	9	11,25
		Достатній	12	16,22	12	15,00	5	6,25
		Середній	25	33,78	35	43,75	44	55,00
		Низький	33	44,59	19	23,75	22	27,50
М ₉	Тест готовності до саморозвитку (В. Павлова)	Високий	7	9,46	19	23,75	19	23,75
		Достатній	8	10,81	29	36,25	40	50,00
		Середній	9	12,16	17	21,25	10	12,50
		Низький	50	67,57	15	18,75	11	13,75
М ₁₀	Акт. участь у громад. діяльності	Високий	9	12,16	9	11,25	10	12,50
		Достатній	12	16,22	8	10,00	11	13,75
		Середній	18	24,32	57	71,25	25	31,25
		Низький	35	47,30	6	7,50	34	42,50
М ₁₁	Анкета на поінформованість щодо проведення заходів патріотичного спрямування	Високий	3	4,05	8	10,00	12	15,00
		Достатній	7	9,46	8	10,00	11	13,75
		Середній	13	17,57	26	32,50	25	31,25
		Низький	51	68,92	38	47,50	32	40,00

У таблиці наведено середні значення показників патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ, які розраховувалися за формулою:

для когнітивного компоненту – $\frac{M_1 + M_2}{K}$;

К

для мотиваційного компоненту – $\frac{M_3 + M_4 + M_5 + M_6 + M_7 + M_8}{K}$;

.....К

для поведінкового компоненту – $\frac{M_9 + M_{10}}{K}$;

К

для інформаційного компоненту – $\frac{M_{11}}{K}$

К

М – методика дослідження;

К – кількість методик.

Після проведення контрольного етапу експерименту та отримання даних було визначено рівні патріотичної вихованості учнівської молоді ПТНЗ за наступними компонентами: когнітивний, мотиваційний, поведінковий, інформаційний

Показники рівнів патріотичної вихованості учнівської молоді ПТНЗ в контрольній групі наведено у табл. 2.9.

Наступний етап нашого дослідження полягав у зіставленні рівнів патріотичної вихованості учнівської молоді ПТНЗ (після формульованого експерименту) в експериментальній та контрольній групі. Результати динаміки подано у табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Динаміка рівнів патріотичної вихованості учнівської молоді ПТНЗ (після формувального експерименту, КГ, ЕГ)

Показники критеріїв	Чернігівський професійний ліцей залізничного транспорту											
	Високий		Різниця	Достатній		Різниця	Середній		Різниця	Низький		Різниця
	КГ	ЕГ		КГ	ЕГ		КГ	ЕГ		КГ	ЕГ	
Когнітивний	12,16	21,35	9,19	28,38	20,22	-8,15	17,57	41,57	24,01	41,89	16,85	-25,04
Мотиваційний	12,16	42,70	30,53	16,22	20,22	4,01	29,73	26,97	-2,76	41,89	10,11	-31,78
Поведінковий	10,81	26,97	16,16	13,51	24,72	11,21	17,57	30,34	12,77	58,11	17,98	-40,13
Інформаційний	4,05	25,84	21,79	9,46	20,22	10,77	17,57	39,33	21,76	68,92	14,61	-54,31
	Дніпропетровський центр підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу											
Когнітивний	17,50	29,55	12,05	31,25	25,00	-6,25	21,25	29,55	8,30	30,00	15,91	-14,09
Мотиваційний	15,00	37,50	22,50	17,50	20,45	2,95	35,00	32,95	-2,05	32,50	9,09	-23,41
Поведінковий	17,50	26,14	8,64	22,50	27,27	4,77	46,25	42,05	-4,20	13,75	4,55	-9,20
Інформаційний	10,00	28,41	18,41	10,00	25,00	15,00	32,50	35,23	2,73	47,50	11,36	-36,14
	Професійно-технічне училище № 14 м. Городища											
Когнітивний	7,50	25,00	17,50	33,75	30,00	-3,75	10,00	26,67	16,67	48,75	18,33	-30,42
Мотиваційний	12,50	25,00	12,50	20,00	31,67	11,67	35,00	33,33	-1,67	32,50	10,00	-22,50
Поведінковий	17,50	31,67	14,17	31,25	23,33	-7,92	22,50	38,33	15,83	28,75	6,67	-22,08
Інформаційний	31,25	26,67	-4,58	21,25	40,00	18,75	30,00	20,00	-10,00	17,50	13,33	-4,17

Отримані нами дані після включення у процес патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ педагогічних умов свідчать про зростання патріотичної вихованості, позаяк відмічаються позитивні зміни у переконаннях, поглядах і поведінці учнівської молоді.

Відповідно до табл. 2.10, показники *високого рівня* патріотичної вихованості учнівської молоді експериментальної групи порівняно з показниками в контрольних групах за когнітивним критерієм зросли у Чернігівському професійному ліцеї залізничного транспорту – на 9,19 %, в учнів Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу – на 12,05 %, в учнів професійно-технічного училище № 14 м. Городища – на 17,5 %. За мотиваційним компонентом у Чернігівському професійному ліцеї залізничного транспорту – на 30,53%, в учнів Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу – на 22,5 %, в учнів професійно-технічного училище № 14 м. Городища – на 12,5 %. За поведінковим компонентом у Чернігівському професійному ліцеї залізничного транспорту – на 16,16 %, в учнів Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу – на 8,64 %, в учнів професійно-технічного училище № 14 м. Городища – на 14,17 %. За інформаційним компонентом у Чернігівському професійному ліцеї залізничного транспорту – на 21,79%, в учнів Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу – на 18,41%, в учнів професійно-технічного училище № 14 м. Городища змінився на 4,58 %.

У свою чергу, зазнав змін і *достатній рівень* патріотичної вихованості учнівської молоді за когнітивним компонентом, який зменшився у Чернігівському професійному ліцеї залізничного транспорту – на 8,15 %, в учнів Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу – на 6,25 %, в учнів професійно-технічного училище № 14 м. Городища – на 3,75 %. За мотиваційним компонентом достатній рівень збільшився у Чернігівському професійному ліцеї

залізничного транспорту – на 4,01 %, в учнів Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу – на 2,95 %, в учнів професійно-технічного училище № 14 м. Городища – на 11,67 %. За поведінковим компонентом достатній рівень збільшився у Чернігівському професійному ліцеї залізничного транспорту – на 11,21%, в учнів Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу – на 4,77 %, зменшився в учнів професійно-технічного училище № 14 м. Городища – на 7,92 %. За інформаційним компонентом достатній рівень збільшився у Чернігівському професійному ліцеї залізничного транспорту – на 10,77 %, в учнів Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу – на 15 %, в учнів професійно-технічного училище № 14 м. Городища – на 18,75 %.

Водночас змінився і *середній рівень* патріотичної вихованості учнівської молоді ПТНЗ. Зокрема, за когнітивним компонентом збільшився – на 24,01 % у Чернігівському професійному ліцеї залізничного транспорту, в учнів Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу – на 8,3 %, в учнів професійно-технічного училище № 14 м. Городища – на 16,67 %. За мотиваційним компонентом зменшився – на 2,76 % у Чернігівському професійному ліцеї залізничного транспорту, 2,05 % – в учнів Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу, 1,67 %, в учнів професійно-технічного училище № 14 м. Городища. За поведінковим компонентом збільшився – на 12,77 % у Чернігівському професійному ліцеї залізничного транспорту, зменшився – на 4,2 %, в учнів Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу, збільшився – на 15,83 % в учнів професійно-технічного училище № 14 м. Городища. За інформаційним компонентом збільшився – на 21,76 % у Чернігівському професійному ліцеї залізничного транспорту, на 2,73 % – в учнів Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих

кадрів туристичного сервісу, зменшився на 10 % в учнів професійно-технічного училище № 14 м. Городища.

Щодо показників *низького рівня* патріотичної вихованості, то вони зменшилися. Зокрема, за когнітивним компонентом у Чернігівському професійному ліцеї залізничного транспорту – на 25,04 %, в учнів Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу – на 14,09 %, в учнів професійно-технічного училище № 14 м. Городища – на 30,42 %: За мотиваційним компонентом у Чернігівському професійному ліцеї залізничного транспорту – на 31,78 %, в учнів Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу – на 23,41 %, в учнів професійно-технічного училище №14 м. Городища – на 22,5 %. За поведінковим компонентом у Чернігівському професійному ліцеї залізничного транспорту – на 40,13 %, в учнів Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу – на 9,2 %, в учнів професійно-технічного училище № 14 м. Городища – на 22,08 %. За інформаційним компонентом у Чернігівському професійному ліцеї залізничного транспорту – на 54,31 %, в учнів Дніпропетровського центру підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу – на 36,14 %, в учнів професійно-технічного училище № 14 м. Городища – на 4,17 %.

Вищезазначені дані відображають значне збільшення показників патріотичної вихованості за когнітивним, мотиваційним, поведінковим, інформаційним компонентами, що вказує на ефективність та доцільність використання визначених нами форм і методів роботи з учнівською молоддю ПТНЗ у процесі патріотичного виховання.

Отримані дані дозволили нам вивести узагальнені показники рівнів патріотичної вихованості учнівської молодді ПТНЗ, зазначені у табл. 2.11.

**Середні показники рівнів патріотичної вихованості
учнівської молоді ПТНЗ**

Групи Рівні	Чернігівський професійний ліцей залізничного транспорту				Дніпропетровський центр підготовки та перепідготовки робітничих кадрів туристичного сервісу				Професійно-технічне училище № 14 м. Городища			
	Високий	Достатній	Середній	Низький	Високий	Достатній	Середній	Низький	Високий	Достатній	Середній	Низький
КГ	9,80	16,89	20,61	52,70	15,00	20,31	33,75	30,94	17,19	26,56	24,38	31,88
ЕГ	29,21	21,35	34,55	14,89	30,40	24,43	34,94	10,23	27,08	31,25	29,58	12,08

Результати дослідження, зокрема середні показники рівнів патріотичної вихованості учнівської молоді ПТНЗ, які представлено в табл. 2.12, свідчать про те, що показники збільшилися на 15,02 % – високий рівень; 4,63 % – достатній рівень; 6,64 % – середній рівень; зменшилися на 26,29 %.

Таблиця 2.12

**Середні показники патріотичної вихованості учнівської молоді
ПТНЗ після експерименту (%)**

Групи Рівні	Високий	Достатній	Середній	Низький
КГ	13,99	21,26	26,24	38,51
ЕГ	28,90	25,68	33,03	12,40
Різниця	+14,90	+4,42	+6,78	-26,11

Різниця у показниках рівнів патріотичної вихованості вказує на те, що в експериментальних групах робота проводилася поетапно на основі розробленої структурно-функціональної моделі процесу патріотичного виховання, із використанням різноманітних форм у позааудиторній роботі з учнівською молоддю ПТНЗ. Результати експериментальної роботи підтвердили ефективність окреслених нами педагогічних умов, які сприяли підвищенню рівня патріотичної вихованості серед учнівської молоді ПТНЗ.

Динаміка змін, яку представлено на рис. 2.4, відображає позитивні зміни в процесі патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ.

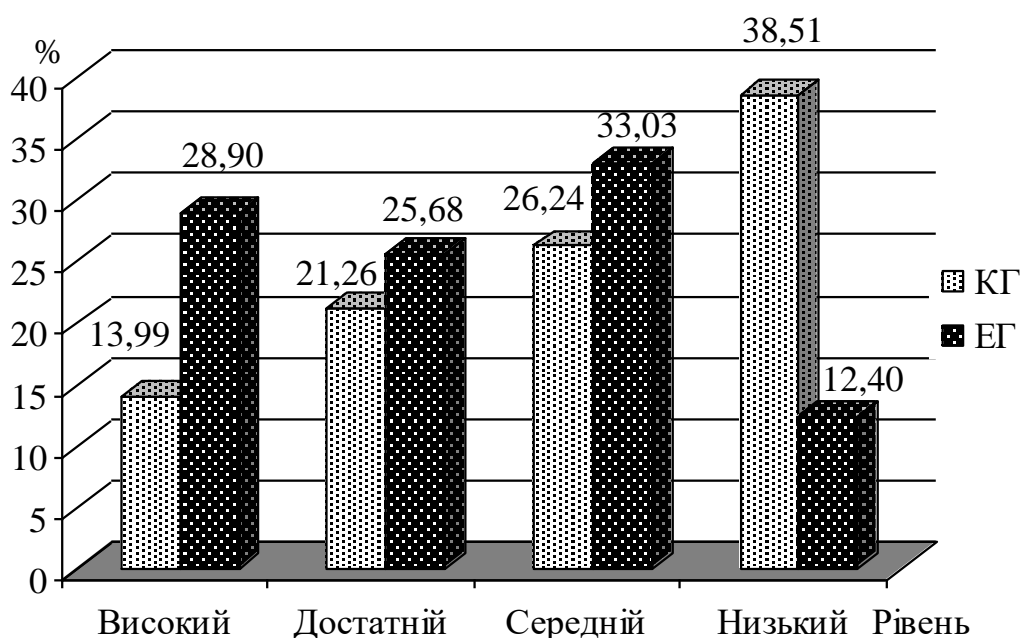

Рис. 2.4 Динаміка показників патріотичного виховання учнівської молоді у КГ та ЕГ після формувального експерименту

З'ясовано, що учнівська молодь ПТНЗ з експериментальної групи засвідчує обізнаність про патріотизм, проявляє широкий спектр громадянсько-патріотичних якостей, самостійність у прийнятті рішень, відповідальність, їм притаманна здатність до саморозвитку та

самовдосконалення, поінформованість щодо заходів патріотичного спрямування.

Учнівська молодь з контрольної групи демонструє елементарні знання щодо понять про патріотизм, не виявляє громадянсько-патріотичні якості, проявляє низьку мотивацію до діяльності, морально-етичної відповідальності, виявляє незацікавленість у саморозвитку та самопізнанні, простежується байдужість до соціальної активності, негативність до форм патріотичного спрямування, прослідковується низька поінформованість.

Аналіз даних отриманих під час формувального експерименту за результатами зазначених методик, свідчить про значне збільшення показників патріотичної вихованості учнівської молоді ПТНЗ за когнітивним, мотиваційним, поведінковим, інформаційним компонентами в ЕГ та не суттєві зміни у КГ. Зазначені зміни проілюструємо на рисунку 2.5.

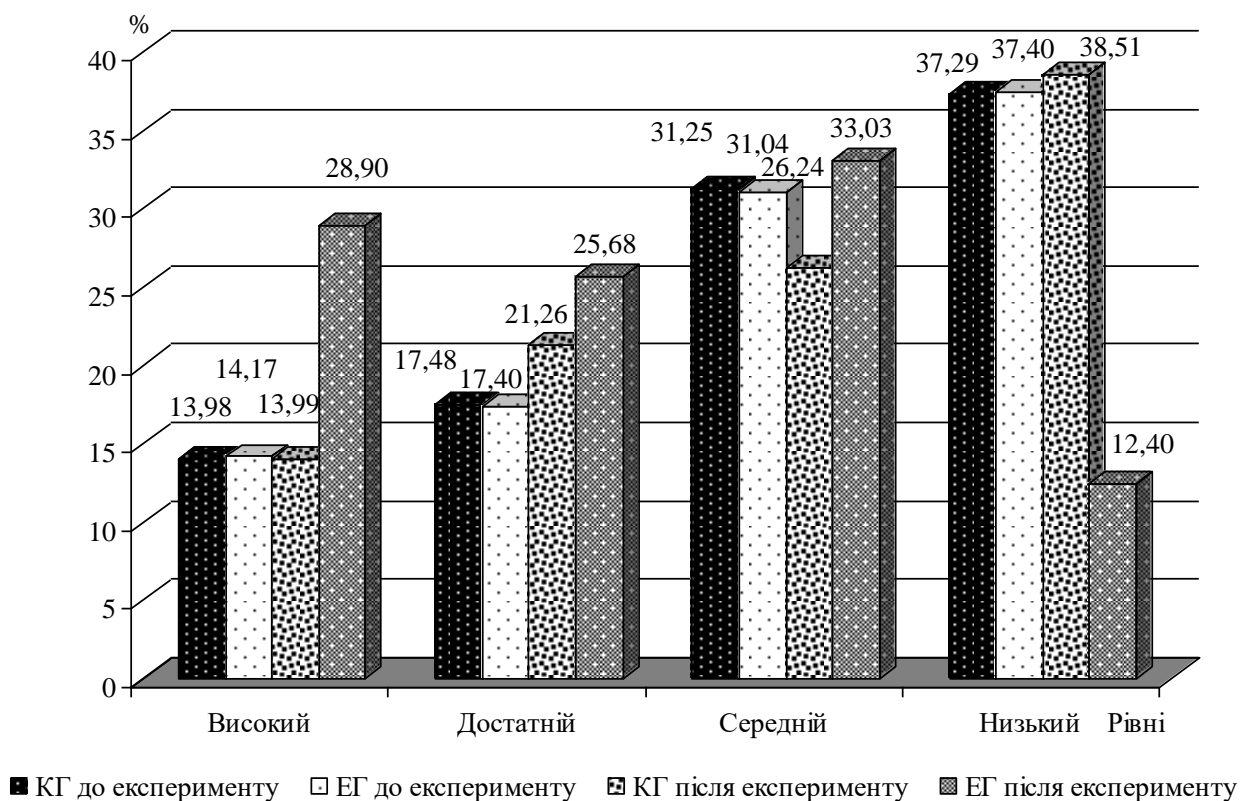

Рис. 2.5 Динаміка рівнів патріотичної вихованості учнівської молоді ПТНЗ у ході експерименту

Такі відмінності в показниках рівнів патріотичної вихованості учнівської молоді ПТНЗ в експериментальних та контрольних групах пояснюються тим, що в експериментальних групах робота відбувалася поетапно з використанням спеціально розробленої структурно-функціональної моделі та змісту процесу патріотичного виховання учнівської молоді в умовах ПТНЗ.

Результати дослідно-експериментальної роботи підтвердили ефективність окреслених нами педагогічних умов, які впроваджувалися в експериментальній групі.

Отже, виявлені результати дослідницько-експериментальної роботи засвідчили ймовірність результатів та підтвердили доцільність і ефективність упровадженої автором структурно-функціональної моделі. Використання педагогічних умов, організаційно-педагогічного забезпечення у сукупності сприяли підвищенню рівня патріотичної вихованості учнівської молоді ПТНЗ. У зв'язку з цим підтверджується думка про те, що нашу мету досягнуто, усі поставлені завдання вирішено.

Висновки до другого розділу

Отже, у другому розділі відповідно до завдань дослідження окреслено компоненти, критерії, показники та рівні патріотичної вихованості учнівської молоді ПТНЗ; охарактеризовано взаємозв'язки між елементами структурно-функціональної моделі процесу патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ у позааудиторній діяльності, визначено педагогічні умови її реалізації; виявлено ефективність дії педагогічних умов та організаційно-методичного забезпечення процесу патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ.

На констатувальному етапі експерименту для виявлення реального стану патріотичної вихованості учнів ПТНЗ використано комплекс діагностичних методик: авторські анкети «Обізнаність учнів ПТНЗ із сутністю понять патріотизму», «Поінформованість щодо заходів патріотичного спрямування», «Визначення патріотичних якостей громадянина-патріота», методика «Шкала оцінки потреби в досягненні» Ю. Орлова, Методика діагностики рівня морально-етичної відповідальності особистості (за І. Тимощуком), Методика діагностики соціально-психологічних настанов особистості в мотиваційно-потребовій сфері О. Потьомкіної, Методика діагностики вольової організації особистості А. Хохлова, опитувальник «Автономність – залежність особистості» Г. Пригніна, Методика на готовність до саморозвитку В. Павлова.

Спрямованість змістових характеристик методик дала можливість виявити *компоненти* патріотичної вихованості. *Когнітивний компонент* визначає наявність в учнів знань, обізнаність їх щодо основних понять «патріотизм», «Батьківщина»; патріотичні якості, притаманні громадянину-патріоту; прояв ерудиції у питаннях історії України, традицій і культури Батьківщини; віддзеркалює рівень правових, політичних, історичних знань учнівської молоді про країну. *Мотиваційний компонент* характеризує спрямованість поведінки, учинків, цілей, потреб учнів та засвідчує прояв у поведінці особистості обов'язку перед державою, рішучості, наполегливості,

морально-етичної відповідальності, готовності до захисту Батьківщини. *Поведінковий компонент* відображає здатність учнів до прийняття обґрунтованих, самостійних, адекватних рішень і їх реалізації; готовність до вибору пріоритетних моральних цінностей; до саморозвитку, самопізнання, самовдосконалення. *Інформаційний компонент* характеризує, наскільки учні поінформовані про сутність і особливості патріотичного виховання, чи мають доступ до бази заходів патріотичного спрямування, що відбуваються в країні, місті, навчальному закладі.

На основі цих компонентів визначено *критерії патріотичної вихованості*. Критерій когнітивного компонента відображає повноту, глибину осмислення, міцність знань про патріотизм та усвідомлення доцільності оволодіння ними. Критерієм визначення мотиваційного компонента є спрямованість, стійкість, дієвість мотивів, що характеризує розвиток мотиваційно-потребової сфери та визначення настанов особистості. Поведінковий критерій оцінює спонуки учнів до зусиль, спрямованих на самопізнання, самореалізацію ними власних можливостей. Критерієм інформаційного компонента визначено міру участі учнівської молоді в заходах патріотичного спрямування.

Визначені компоненти, показники та критерії дозволили охарактеризувати *рівні патріотичної вихованості*: високий, достатній, середній та низький.

Високий рівень засвідчує глибоку обізнаність учнів про патріотизм; прояв широкого спектру громадянсько-патріотичних якостей; здатність до вольової організації, морально-етичної відповідальності, самостійності у прийнятті рішень; прояв активної участі в соціальних проектах, громадській роботі; переконливе прагнення до саморозвитку, самопізнання, самовдосконалення; високу поінформованість щодо заходів патріотичного спрямування.

Достатній рівень визначається під час наявності в учнів засадничих знань про патріотизм, їм притаманна більшість громадянсько-патріотичних

якостей; вихованці мають розвинені вольові якості та проявляють майже повну самостійність у прийнятті рішень; простежується помірно виражена їхня мотивація до участі в соціальних проектах, громадській роботі, схильність до саморозвитку, самопізнання; достатня готовність учнів до прийняття самостійних рішень, але є прагнення залучитися підтримкою інших; спостерігається помірна поінформованість щодо форм роботи патріотичного спрямування.

Середній рівень патріотичної вихованості притаманний для учнів, які проявляють поверховість у патріотичній обізнаності. У таких учнів простежується наявність деяких громадянсько-патріотичних якостей; вони характеризуються недостатнім рівнем мотивації у діяльності, недостатньою розвиненістю вольових якостей; не проявляють активності, потребують поради та настанов із боку оточуючих; не проявляють достатнього інтересу до участі в соціальних проектах, громадській роботі; не готові до прийняття самостійних рішень і очікують допомоги з боку інших; підвищення рівня самоосвіти та самовдосконалення можливе за підтримки та впливу оточуючих.

Низький рівень патріотичної вихованості виявляють учні, у яких відсутні елементарні знання щодо змісту засадничих понять патріотизму, не сформовані громадянсько-патріотичні якості, низька мотивація до діяльності, морально-етичної відповідальності, не розвинені вольові якості, відсутня активність та самостійність у прийнятті власних рішень, відсутнє бажання брати участь у соціальних проектах, громадській роботі. Вони не зацікавлені у саморозвитку та самопізнанні, байдужі, безініціативні, не проявляють бажання до соціальної активності, негативно ставляться до форм роботи патріотичного спрямування, помітна низька поінформованість щодо участі у них.

У процесі проведеного нами дослідження було спроектовано процес патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ у позааудиторній діяльності, представленого у вигляді структурно-функціональної моделі.

Основні елементи структурно-функціональної моделі відображають мету, завдання, принципи, зміст, компоненти та рівні, педагогічні умови, напрями та організаційно-методичне забезпечення процесу патріотичного виховання учнівської молоді. Структурно-функціональна модель процесу патріотичного виховання дозволила виявити вагомість впливу розроблених педагогічних умов на формування патріотичного виховання учнівської молоді та методичні підходи до їх впровадження, спрямовані на формування патріотизму учнівської молоді ПТНЗ у сучасних умовах.

Упровадження авторської структурно-функціональної моделі забезпечувалось завдяки визначеним *педагогічним умовам*: 1) безперервний вплив на особистість учня ПТНЗ з метою здійснення патріотичного виховання; 2) активізація і розширення комплексного виховного впливу на особистість учня ПТНЗ у спосіб створення цілісної виховної системи патріотичного виховання; 3) удосконалення організаційно-методичного забезпечення процесу патріотичного виховання у ПТНЗ; 4) налагодження взаємодії ПТНЗ з іншими установами (соціальними партнерами).

У процесі експериментальної роботи склалася система оптимальних форм та методів роботи з учнівською молоддю ПТНЗ, що дозволило оптимізувати процес патріотичного виховання. Упровадження структурно-функціональної моделі процесу патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ, організаційно-методичного забезпечення процесу патріотичного виховання дозволили констатувати ефективність застосування розроблених організаційних форм виховної роботи.

Експериментальна перевірка ефективності організаційних форм виховної роботи дала можливість виявити, що вони сприяють підвищенню рівня сформованості знань про патріотизм та патріотичні якості, формуванню патріотичних якостей, самовизначенню в умовах сьогодення, залученню учнівської молоді ПТНЗ до духовної та національної культури, а спроектована структурно-функціональна модель процесу патріотичного

виховання органічно пов'язується із загальним змістом позаурочної виховної роботи ПТНЗ.

Виявлені результати дослідницько-експериментальної роботи засвідчили достовірність та підтвердили доцільність і ефективність запровадженої автором структурно-функціональної моделі. Використання педагогічних умов, організаційно-педагогічного забезпечення у сукупності сприяли підвищенню рівня патріотичної вихованості учнівської молоді ПТНЗ.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні представлено теоретичне узагальнення та запропоновано практичне вирішення актуальної наукової проблеми патріотичного виховання учнівської молоді в ПТНЗ, що полягало в розробленні структурно-функціональної моделі процесу патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ у позааудиторній діяльності, а також упровадженні ефективних форм і методів виховної роботи. Результати проведеного дослідження засвідчили ефективність розв'язання поставлених завдань, що дозволило зробити такі *висновки*:

1. Установлено, що процес патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ не був предметом спеціального наукового дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців. *Патріотичне виховання* розглядається в дисертації як цілеспрямований, планомірний, систематичний, педагогічний вплив на особистість із метою формування якостей свідомого патріота: духовно-етичних (любові та гордості до Батьківщини, поваги до українських традицій, звичаїв, обрядів); історико-пізнавальних (зацікавленості історією своєї країни, власного генеалогічного коріння, знання національних символів, законів України); професійно-діяльнісних (розуміння національних інтересів, сумлінне виконання своїх професійних обов'язків); психологічних (готовність до психологічних та фізичних випробувань заради процвітання країни); громадянсько-діяльнісних (відданість своєму народові, служіння інтересам держави, дотримання Конституції та законів у повсякденному житті).

У дослідженні узагальнено характеристику поняття «патріотично-вихований учень ПТНЗ», якого представлено як своєрідний еталон патріотично вихованого учня, особистість із широким світоглядом, обізнану з основними поняттями патріотизму, якій притаманна низка громадянсько-патріотичних якостей, з активною життєвою позицією, відповідальну, зацікавлену у зміцненні та захисті Батьківщини, що діє відповідно до

моральних вимог суспільства, готову до саморозвитку, самопізнання, поінформовану щодо заходів патріотичного спрямування.

2. З'ясовано, що ПТНЗ становить педагогічне середовище формування патріотичної особистості, що здатне впливати на виховання патріотичності, створюючи необхідні умови для становлення та розвитку патріотичної особистості. Для ефективного процесу виховання патріотичної особистості необхідно цілеспрямовано організовувати педагогічну діяльність із урахуванням специфічних умов соціуму. Уміла соціально-педагогічна організація процесу патріотичного виховання сприятиме активній патріотичній позиції учнівської молоді ПТНЗ.

Аналіз реального стану патріотичного виховання в ПТНЗ дозволив з'ясувати, що учнівська молодь проявляє незначний інтерес до культурно-історичних надбань; має низький рівень обізнаності щодо питань історії своєї держави, героїчного минулого рідного краю, визначних героїв сьогодення; недостатній рівень інформованості про сучасні події, заходи патріотичного спрямування; проявляє неабияке бажання виїхати за кордон, а також займає пасивну громадську позицію тощо. Виявлені тенденції і позиції в середовищі учнівської молоді ПТНЗ зумовлюють необхідність організації цілеспрямованого процесу патріотичного виховання.

3. У дисертації з'ясовано змістову структуру патріотичної вихованості учнівської молоді, яку представлено *компонентами*, котрі слугували основою для визначення їх показників: *когнітивний* (наявність в учнів знань, обізнаність їх щодо основних понять «патріотизм», «Батьківщина»; патріотичні якості, притаманні громадянину-патріоту; прояв ерудиції у питаннях історії України, традицій і культури Батьківщини; відображення рівня правових, політичних, історичних знань учнівської молоді про країну); *мотиваційний* (спрямованість поведінки, учинків, цілей, потреб учнів, засвідчує прояв у поведінці особистості обов'язку перед державою, рішучості, наполегливості, морально-етичної відповідальності, готовності до захисту Батьківщини); *поведінковий* (здатність до прийняття самостійних

адекватних рішень; обирання пріоритетних моральних цінностей; дії відповідно до моральних вимог суспільства; самореалізація особистості; соціальна активність); *інформаційний* (наявність інформації про заходи патріотичного спрямування; доступ до бази даних заходів патріотичного спрямування).

На основі цих компонентів окреслено *критерії патріотичної вихованості* (повнота, глибина осмислення, міцність знань про патріотизм та усвідомлення доцільності оволодіння ними; спрямованість, стійкість, дієвість мотивів; спонуки учнів до зусиль, спрямованих на самопізнання, самореалізацію, усвідомлення ними власних можливостей; міра участі учнівської молоді в заходах патріотичного спрямування). Визначено рівні патріотичної вихованості учнівської молоді ПТНЗ – високий, достатній, середній, низький. Виявлено, що у більшості учнівської молоді ПТНЗ переважають низький (37,4 % учнів експериментальної групи, 37,29 % – контрольної групи) та середній (31,04 % учнів експериментальної групи, 31,25 % – контрольної групи) рівні патріотичної вихованості.

4. Виявлено та реалізовано *педагогічні умови*, які впливають на процес патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ: безперервний вплив на особистість учня ПТНЗ з метою здійснення патріотичного виховання шляхом реалізації низки педагогічних напрямів; активізація і розширення комплексного виховного впливу на особистість учня ПТНЗ у спосіб створення цілісної виховної системи патріотичного виховання; здійснення організаційно-методичного забезпечення процесу патріотичного виховання у ПТНЗ шляхом розроблення та апробації методичних рекомендацій, впровадження низки методів і форм виховної роботи з учнівською молоддю; налагодження взаємодії ПТНЗ з соціальними партнерами (молодіжними організаціями, студентськими соціальними службами, органами учнівського самоуправління, органами виконавчої влади, ветеранськими організаціями та ін.). Розроблено і впроваджено структурно-функціональну модель процесу патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ у позааудиторній

діяльності, яка відображає такі елементи: мету, завдання, принципи, зміст, компоненти, рівні, педагогічні умови, напрями та організаційно-методичне забезпечення процесу патріотичного виховання учнівської молоді. Структурно-функціональна модель процесу патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ дозволила виявити важливість впливу розроблених педагогічних умов на формування патріотичного виховання учнівської молоді, а також методичні підходи до їх упровадження, спрямовані на формування патріотизму учнівської молоді ПТНЗ у сучасних умовах.

5. Відповідно до окреслених умов визначено низку педагогічних напрямів (духовно-моральний, громадянсько-патріотичний, військово-патріотичний, соціально-патріотичний, історико-краєзнавчий, героїко-патріотичний, спортивно-патріотичний), до кожного з яких підібрано та перевірено відповідні форми виховної роботи, що сприяли ефективності здійснення процесу патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ. У ході дослідження обґрунтовано та експериментально перевірено запропоновані методи та форми роботи з учнівською молоддю: демонстраційні (перегляд фільмів, телепередач на патріотичну тематику); дискусійні (дискусійні обговорення «Сучасний патріот... Який він?», «Патріотизм є націоналізм?», «Політика і патріотизм»); інтерактивні (вебінари, флешмоби, тренінгові програми, соціальні акції); інформаційні (відкрита група у соціальній мережі «ВК», прес-конференції, літературні читання, екскурсії); ігрові (військово-спортивна патріотична гра «Сокіл» («Джура»), військово-патріотичні фестивалі, лицарські турніри, «Козацькі забави»); проблемних ситуацій (запропоновані проблемні ситуації на патріотичну тематику); рольові («Я – мер міста», «Я – народний депутат», «Я – Президент України», «Інформаційний пошук»); проєктивні (представлення проєктів «Мій шлях до успіху», «Мій життєвий саморозвиток», «Мій родовід»). Для оптимізації процесу патріотичного виховання розроблено і впроваджено методичні рекомендації, які містять варіанти наповнення змісту різноманітними організаційними формами виховної роботи з учнівською молоддю ПТНЗ.

Як достовірно вказують результати експериментальної роботи, процес патріотичного виховання учнівської молоді відбувається більш ефективно після впровадження запропонованих педагогічних умов та організаційно-методичного забезпечення процесу патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ. Результатом стало зростання якісних показників патріотичної вихованості учнівської молоді ПТНЗ та позитивних змін, які простежуються за всіма критеріями здебільшого у представників ЕГ та незначно – у КГ. Зокрема, помітно зросли показники високого рівня патріотичної вихованості учнівської молоді експериментальної групи: на 14,90 % – високий рівень, 4,42 % – достатній рівень, 6,78 % – середній рівень, зменшилися на 26,11 %. Установлено, що систематичне включення та залучення учнівської молоді у виховний процес не тільки ПТНЗ, але й до діяльності інших установ та організацій сприяють формуванню патріотичних якостей та урізноманітнюють процес патріотичного виховання. Отже, результати дослідження дають підстави вважати, що запропоновані педагогічні умови, структурно-функціональна модель, організаційно-методичне забезпечення процесу патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ у позааудиторній діяльності забезпечують оптимальний рівень патріотичної вихованості учнівської молоді ПТНЗ.

Викладені результати дослідження не вичерпують усіх аспектів проблеми патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ. *Перспективними напрямками дослідження* порушеної проблеми можуть стати такі: удосконалення підготовки педагогічних працівників до патріотично-виховної роботи; вивчення та розроблення надійного інструментарію діагностики і методичного забезпечення процесу патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ; розроблення механізму взаємодії ПТНЗ з іншими організаціями, установами у процесі патріотичного виховання учнівської молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамчук О. В. Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Абрамчук Оксана Володимирівна / Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2006. – 203 с.
2. Алексеєва О. В. Формування громадянської позиції сучасної молоді / О. В. Алексеєва // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 2. – С. 31–35.
3. Алмазов Б. Н. Социальное отчуждение (психолого-педагогический аспект) / Б. Н. Алмазов. – М. : Дата Сквер, 2010. – 168 с.
4. Амонашвілі Ш. Школа життя / Ш. Амонашвілі. – Хмельницький : Подільський культурно-просвітительський центр ім. М. К. Реріха, 2002. – 172 с.
5. Андреев В. И. Педагогика творческого саморазвития / В. И. Андреев. – Казань : изд-во Казан. ун-та, 1996. – 567 с.
6. Аніщенко В. Стратегія розвитку професійних навичок : концептуальні ідеї / В. Аніщенко // Професійно-технічна освіта. – 2011. – № 1. – С. 29–31.
7. Антонець М. В. О. Сухомлинський про вікові особливості і громадянське виховання підлітків / М. Антонець // Рідна школа. – 2007. – № 9. – С. 17–19.
8. Аронов А. А. Воспитывать патриотов : книга для учителя / А. А. Аронов. – М. : Просвещение, 1989. – 175 с.
9. Афанасьєв А. Проблема формування ідеалів патріотичного виховання та ціннісних орієнтацій на сучасному етапі / А. Афанасьєв, Н. Іщук // Рідна школа. – 2009. – № 12. – С. 19–21.
10. Афанасьєв А. О. Педагогічні основи військово-патріотичного виховання військовослужбовців строкової служби Збройних Сил України : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Афанасьєв Андрій Олександрович /

Інститут педагогіки і психології професійної освіти Академії педагогічних наук України. – К., 2005. – 266 с.

11. Бабкіна М. І. Формування активної громадянської позиції підлітків у позакласній виховній роботі загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Бабкіна Майя Іванівна / Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2009. – 231 с.

12. Батаршев А. В. Педагогическая система преемственности обучения в общеобразовательной и профессиональной школе / А. В. Батаршев. – СПб. : Институт профтехобразования РАО, 1996. – 90 с.

13. Батаршев А. В. Преемственность обучения в общеобразовательной и профессиональной школе (теоретико-методологический аспект) / А. В. Батаршев; под ред. А. П. Беляевой. – СПб. : Институт профтехобразования РАО, 1996. – 80 с.

14. Батієвська Т. Проектування навчального процесу майбутніх фахівців як педагогічна проблема / Т. Батієвська // Педагогічні науки. – 2012. – № 54. – С. 64–69.

15. Безпалько О. В. Соціальне проектування : [навчальний посібник] / О. В. Безпалько. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2010. – 127 с.

16. Бех В. Національне виховання в контексті глобалізаційних процесів : актуальні завдання / В. Бех // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2011. – № 1. – С. 11–13.

17. Бех І. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І. Бех, К. Чорна // Шкільний світ. – 2007. – №13. – С. 2–13.

18. Бех І. Д. Виховання особистості. У 2-х книгах. Кн. 1: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: навчально-методичний посібник / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.

19. Бех І. Д. Виховання особистості. У 2-х книгах. Кн. 2: Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади: навчально-методичний посібник / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 344 с.

20. Богуш Т. Народна культура й сучасні методи виховання / Т. Богуш // Відкритий урок : розробки, технології, досвід – № 1. – 2011. – С. 14–15.
21. Бойко А. М. Виховання людини: нове і вічне / А. М. Бойко. – Полтава : Техсервіс, 2006. – 568 с.
22. Бондар Л. В. О. Сухомлинський: основні пріоритети у вихованні громадянськості / Л. Бондар // Рідна школа. – 2007. – № 9. – С. 19–22.
23. Борисов В. Педагогічні умови підвищення ефективності системи громадянського виховання особистості / В. Борисов, С. Борисова // Педагогічний альманах. – 2011. – № 10. – С. 15–18.
24. Брэд Ди Хевен. Тенденции развития будущего / Брэд Ди Хевен. – М. : Прогресс, 2005. – 128 с.
25. Бугай Н. І. Становлення професійно-технічної освіти в Україні / Н. І. Бугай // Все для вчителя. – 2008. – № 11. – С. 3–5.
26. Будник О. Етновиховне середовище педагогічного навчального закладу: теоретико-методологічний аспект / О. Будник // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2012. – № 5. – С. 175–184.
27. Булавко В. Підняти престиж професійної освіти означає зберегти українську націю, духовність і культуру: [Засід. Комітету ВР з питань науки і освіти про пробл. профтехосвіти] / Віталій Булавко// Сіл. шк. України. – 2003. – №7/8. – С. 2.
28. Бундюченко, Т. В. Аркас Микола Миколайович. Шануємо пам'ять патріота України : [монографія] / Т. В. Бундюченко, В. П. Шкварець. – Миколаїв : Іліон, 2012. – 238 с.
29. Быков А. К. Событийный подход в патриотическом воспитании школьников / А. К. Быков, Г. Н. Мусс, М. В. Слабоспицкая // Воспитание школьников. – 2009. – № 7. – С. 13–17.
30. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. – 190 с.
31. Вежевич Т. Школа лидера – школа патриота / Т. Вежевич // Народное образование. – 2003. – № 3. – С. 194–197.

32. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і головний ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
33. Видатний національний педагог Григорій Ващенко : збірник матеріалів до 125-річчя від дня народження / [автор-упорядник, науковий редактор проф. Анатолій Погрібний]. – К. : Аспект-Поліграф, 2003. – 64 с.
34. Використання народної педагогічної деонтології у створенні національної системи виховання : посібник для вчителів та студентів педагогічних інститутів. – Рівне : РДПІ, 1996. – 92 с.
35. Виховання національно свідомого, патріотично зорієнтованого молодого покоління, створення умов для його розвитку як чинник забезпечення національних інтересів України : аналітично-інформаційні матеріали / [редактор М. М. Ілляш]. – К. : Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2003. – 191 с.
36. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навч. посіб. / О. Вишневський. – 3-тє вид., доопрац. і доп. – К. : Знання, 2008. – 566 с.
37. Вишневський Омелян. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси / Омелян Вишневський. – Львів : ЛОНМЮ; ЛОПТ ім. Г. Ващенка, 1996. – 238 с.
38. Вовковінський М. І. Морально-етичні якості викладача ПТНЗ / М. І. Вовковінський // Професійно-технічна освіта. – № 3. – 2012. – С. 26–30.
39. Волошина Н. Філософські погляди на сутність патріотизму як інформаційно-психологічну складову інформаційної безпеки / Н. Волошина // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – 2009. – № 1. – С. 72–75.
40. Воропай О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис / Олекса Воропай. – Харків : Фоліо, 2005. – 508 с.
41. Восхождение к гармонии / сост. Р. М. Капралова. – М. : Молодая гвардия, 1989. – 381 с.

42. Выготский Л. Педагогическая психология / Л. Выготский. – М. : Просвещение, 1967. – 348 с.
43. Вырщиков А. Н. Служение Отечеству как смысл российского патриотизма: научно-популярное издание / А. Н. Вырщиков, М. Б. Кусмарцев. – Волгоград : НП ИПД «Авторское перо», 2005. – 119 с.
44. Гавлітіна Т. М. Національно-патріотичне виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Гавлітіна Тетяна Миколаївна / Рівненський державний гуманітарний університет. – Рівне, 2007. – 253 с.
45. Галаган В. Я. Героїзм жінок-воїнів як приклад при проведенні військово-патріотичного виховання серед молоді / В. Я. Галаган // Проблеми освіти. – 2003. – № 33. – С. 264–271.
46. Гарнійчук В. Дискусія як один з методів виховання патріотизму старших підлітків / В. Гарнійчук // Історія в школі. – 2009. – № 3. – С. 27–30.
47. Гарнійчук В. Форми та методи патріотизму старших підлітків у позаурочній діяльності / В. Гарнійчук // Історія в школі. – 2009. – № 1-2. – С. 18–22.
48. Гасанов З. Т. Цели, задачи и принципы патриотического воспитания граждан / З. Т. Гасанов // Педагогика. – 2005. – № 6. – С. 59–63.
49. Гатальский В. Д. Культурно-образовательное пространство как социально-педагогическая система / В. Д. Гатальский // Педагогика. – 2009. – №3. – С. 52–57.
50. Гельвецій Клод Андріан. Про людину, її розумові здібності та її виховання / Клод Андріан Гельвецій; [пер. з франц. Валер'яна Підмогильного]. – К. : Основи, 1994. – 416 с.
51. Герасимчук В. І. Патріотичне виховання студентської молоді в українських і польських вищих закладах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Герасимчук Валентина Іванівна / Полтавський державний педагогічний інститут ім. В. Г. Короленка. – Полтава, 1997. – 167 с.

52. Гнутель Я. Б. Виховна робота в сучасних умовах: теорія й методика / Я. Б. Гнутель. – Тернопіль : Астон, 1998. – 262 с.
53. Голінченко Л. Виховуємо особистість / Л. Голінченко // Відкритий урок. – 2011. – № 11. – С. 33–36.
54. Головінов В. Профтехосвіта – пріоритетний напрям у роботі парламентського Комітету з питань науки і освіти / Василь Головінов // Професійно-технічна освіта. – 2011. – № 1. – С. 5–9.
55. Головінов В. П. Контроль виконання прийнятих рішень у сфері професійної освіти і формування трудового потенціалу України / В. П. Головінов // Професійно-технічна освіта. – 2013. – № 3. – С. 4–6.
56. Гомотюк О. Ментальність українського народу: вплив зовнішніх і внутрішніх чинників на процес її формування / О. Гомотюк // Освіта і управління. – 2011. – Т. 14. – № 4. – С. 46–53.
57. Гонський В. Патріотизм як основа сучасного виховання та ідеології держави / В. Гонський // Рідна школа. – 2001. – № 2. – С. 9–14.
58. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
59. Горліс-Горський Ю. Холодний яр / Ю. Горліс-Горський. – К. : Державна картографічна фабрика, Історичний клуб «Холодний Яр», Наш Формат, 2010. – 512 с.
60. Горський В. С. Історія української філософії : підручник / В. С. Горський, К. В. Кислюк. – К. : Либідь, 2004. – 488 с.
61. Грабовець О. В. Соціологія суспільства : навч. посібник / О. В. Грабовець. – Чернігів : Деснянська правда, 2010. – 168 с.
62. Грива О. А. Толерантність освіти як передумова толерантного суспільства / О. А. Грива // Мультиверсум. – 2007. – № 66. – С. 3–11.
63. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – К. : Знання України, 1991. – 240 с.

64. Гуманитаризация содержания образования в профтехучилищах / под. ред. М. К. Андреевой. – Санкт-Петербург : НИИ профтехобразования АПН СССР, 1992. – 31 с.
65. Гуменюк А. Н. Становлення нелінійного мислення педагога в умовах модернізації вищої педагогічної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спеціальність 09.00.10. «Філософія освіти» / А. Н. Гуменюк / НПУ імені М. П. Драгоманова. – К., 2010. – 18 с.
66. Гуревич Р. С. Навчально-виховний процес у професійно-технічних закладах / Р. С. Гуревич, М. Ю. Кадемія, Л. С. Шевченко / за ред. проф. Р. С. Гуревича. – Вінниця: ТОВ «Планер», 2010. – 330 с.
67. Гурова Р. Г. Социологические проблемы воспитания / Р. Г. Гурова. – М. : Педагогика, 1981. – 176 с.
68. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : Т. 1–4. / В. И. Даль. – М. : Рус. яз., 1989. – Т. 3 : П. – 1990. – 555 с.
69. Данилюк А. Я. Нравственное и гражданское воспитание: взгляд компаративиста / А. Я. Данилюк // Педагогика. – 2008. – № 8. – С. 112–116.
70. Дві Русі / за заг. ред. Лариси Івшиної. – Видання 4-те, стереотипне. К. : ЗАТ «Українська прес-група», 2005. – 496 с.
71. Дічек Н. Своєрідність концепції виховання громадянина за спадщиною В. О. Сухомлинського / Н. Дічек // Рідна школа. – 2007.– № 9. – С. 14–16.
72. Довбня В. М. Філософія освіти Г. Г. Ващенко : навчально-методичний посібник / В. М. Довбня. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2010. – 300 с.
73. Додурич С. М. Формування патріотичних цінностей у студентів коледжів засобами краєзнавчо-пошукової діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / С. М. Додурич / Миколаївський державний університет ім. В. О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2010. – 19 с.

74. Долецька С. В. Патріотичне виховання молодших школярів у процесі краєзнавчої роботи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / С. В. Долецька / Східноукраїнський Національний університет ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2011. – 19 с.
75. Дроговоз В. А. Патріотично-військове виховання студентської молоді в освітньо-виховному просторі університету : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Дроговоз Вадим Анатолійович / Східнослов'янський національний університет імені Володимира Даля. – Луганськ, 2010. – 189 с.
76. Друкер, Питер Ф. Епоха розрива: орієнтири для нашого м'яючогося общества / Питер Фердинанд Друкер. – М. : ООО «И. Д. Вильямс», 2007. – 336 с.
77. Дубина І. Д. Радянський патріотизм і пролетарський інтернаціоналізм у роки Великої Вітчизняної війни / І. Д. Дубина. – К. : Видавництво Київського Університету, 1973. – 144 с.
78. Духовні цінності в сучасному українському суспільстві / упорядн. Л. І. Буряк. – К. : Національна академія управління, 2007. – 128 с.
79. Дьюї Д. Демократія і освіта / Джон Дьюї. – К. : Літопис, 2003. – 294 с.
80. Експериментальні педагогічні майданчики як складові інноваційної діяльності професійно-технічної освіти. – К. : МОН України, 2007. – 112 с.
81. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / Віталій Вікторович Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
82. Жила В. І. Філософські аспекти виховання як складової частини освіти / Жила В. І., Моїсєєва Н. І., Семенова Н. П. // Проблема гуманістичного навчання та виховання у ВНЗ : матеріали 6-х Ірпінських міжнародних педагогічних читань. – Ірпінь, 2008. – 662 с.
83. Журавльов Д. В. Хто є хто в українській історії / Д. В. Журавльов. – Харків : книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2011. – 416 с.

84. Забужко О. Вони питають, чи єсть у нас культура / О. Забужко // Українська правда. – 2007. – № 13. – С. 5.
85. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст : франківський період / О. Забужко. – К. : Факт, 2006. – 156 с.
86. Зайченко І. В. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих пед. закладів / І. В. Зайченко. – 2-ге вид., оновл. – К. : Освіта України, «КНТ», 2008. – 528 с.
87. Закатнов Д. О. Психолого-педагогічне забезпечення підготовки учнівської молоді до вибору кар'єри у процесі професійно-технічної освіти / Д. О. Закатнов // Педагогічний досвід у професійно-технічній освіті. – 2008. – № 11. – С. 26–29.
88. Закон України «Про громадянство України» від 18.01.2001 року, № 2235-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
89. Закон України «Про освіту» від 11.06.2008 року, №1060-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
90. Закон України «Про професійно-технічну освіту» від 10.02.1998 року, № 103/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
91. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21.06.2001 року, № 2558-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
92. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 23.03.2000 року, № 1613-III-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
93. Закотнов Д. Концепція професійної орієнтації молоді на робітничі професії (проект) / Д. Закотнов // Професійно-технічна освіта. – 2011. – № 1. – С. 39–42.
94. Збірник нормативно-правових актів з питань діяльності спеціалізованих закладів і формувань у сфері соціальної підтримки сім'ї,

дітей та молоді / Л. Є. Леонтєва, О. О. Вакуленко. – К. : Державний Інститут розвитку сім'ї та молоді, 2007. – 280 с.

95. Зверева М. В. О понятіи «дидактического условия» / М. В. Зверева // Новые исследования в педагогических науках. – 1987. – № 1. – С. 29–32.

96. Зіньковський Ю. Духовність і професіоналізм: спільність і розбіжність / Ю. Зіньковський // Професійно-технічна освіта. – 2006. – № 2. – С. 14–17.

97. Золота книга українських традицій та звичаїв / [авт.-укладач І. Скрипник]. – Донецьк : ТОВ «Агентство Мультипрес», 2011. – 288 с.

98. Зорій Я. Б. Військово-патріотична підготовка майбутніх офіцерів запасу в умовах навчального процесу вищого навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Зорій Ярослав Богданович / Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2005. – 251 с.

99. Зубалій М. Класифікація методів військово-патріотичного виховання допризовників / М. Зубалій // Освіта і управління. – 2002. – № 3. – С. 169-177.

100. Зубалій М. Сутність і зміст поняття «військово-патріотичне виховання» / М. Зубалій // Освіта і управління. – 2003. – № 9. – С. 19–22.

101. Зубцова Ю. Є. Формування патріотичних якостей молодших школярів у взаємодії школи та сім'ї : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Зубцова Юлія Євгенівна / Інститут проблем виховання НАПН України. – К., 2012. – 258 с.

102. Зязюн І. А. Гуманістична стратегія теорії і практики навчального процесу / І. А. Зязюн // Рідна школа. – 2000. – №8. – С. 8–12.

103. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії : монографія / І. А. Зязюн. – Черкаси : вид. від. ЧНУ ім. Б. Хельницького, 2008. – 608 с.

104. Івашковський В. Виховні засади розвитку особистості патріота України / В. Івашковський // Рідна школа – 2005. – № 4. – С. 36–38.

105. Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / [упор. О. О. Любар; за ред. В. Г. Кременя]. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – 766 с.

106. Історія філософії України. Хрестоматія : навч. посібник / [упорядники Тарасенко М. Ф., Русин М. Ю., Бичко А. К. та ін.]. – К. : Либідь, 1993. – 560 с.
107. Кабульдинов З. Е. Патриотическое воспитание граждан на опыте молодежных организаций: учебно-методическое пособие / З. Е. Кабульдинов. – Астана, 2011. – 210 с.
108. Капська А. Й. Патріотичне виховання молоді в структурі її соціалізації / А. Й. Капська // Молодь і дозвілля: теорія, методика і практика роботи з підлітками та молоддю за місцем проживання. – К., 1996. – Вип. 2. – С. 43–56.
109. Карпенко О. Г. Соціальний працівник : деякі аспекти професійної підготовки. Навчально-методичний посібник / О. Г. Карпенко. – К. : Держ. інститут розвитку сім'ї та молоді, 2007. – 144 с.
110. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання : навчальний посібник / С. Г. Карпенчук. – 2-ге видання, доповн. і пер. – К. Вища школа, 2005. – 343 с.
111. Качур М. М. Патріотичне виховання молодших школярів засобами краєзнавства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / М. М. Качур / Інститут проблем виховання НАПН України. – К., 2010. – 20 с.
112. Каюков В. І. Патріотичне виховання учнів загальноосвітньої школи на героїчних традиціях українського народу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Каюков Василь Іванович / Кіровоградський державний ін-т ім. В. К. Винниченка. – Кіровоград, 1996. – 182 с.
113. Кириченко О. В. Козацька педагогіка : розробки занять, сценарії виховних заходів, методичні рекомендації / О. В. Кириченко. – Херсон: Вид. група «Основа» : «Триада +», 2008. – 185 с.
114. Кириченко О. В. Виховання старшокласників на військово-козацьких традиціях у процесі допризовної підготовки : дис. ... канд. пед.

наук : 13.00.07 / Кириченко Олександр Васильович / Херсонський державний університет. – Херсон, 2006. – 248 с.

115. Кириченко О. В. Лицарсько-козацькі традиції українського народу як цільовий орієнтир національного виховання / О. В. Кириченко // Педагогічний альманах. – 2009. – № 4. – С. 17–29.

116. Кияшко Л. О. Громадянська та політична активність сучасної молоді: психологічний аналіз / Л. О. Кияшко, А. О. Краснякова // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 9. – С. 96–105.

117. Коберник О. М. Проектування навчально-виховного процесу в школі / О. М. Коберник. – К. : Хрещатик, 1995. – 153 с.

118. Коваленко Є. І. Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової / Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук / [за ред. Є. І. Коваленко]. – Ніжин : НДПІ, 1998. – 214 с.

119. Ковальчук В. І. Інноваційні підходи до організації навчального процесу в ПТНЗ: спецкурс для підвищення кваліфікації керівників та педагогічних кадрів освіти / В. І. Ковальчук. – К. : Шкільний світ, 2009. – 136 с.

120. Кожевников В. Система принципів модернізації освіти в педагогічній діяльності комплексу «Університет-ліцей» / В. Кожевников // Рідна школа. – 2005. – № 5. – С. 24–25.

121. Кокотюха А. А. Леонід Кравчук / А. А. Кокотюха. – К. : ПАТ «ДАК «Укрвидавполіграфія», 2013. – 128 с.

122. Коляда О. Я. Виховуємо патріотів-інтернаціоналістів / О. Я. Коляда / [під. ред. к.і.н. Г. І. Підлущького]. – К. : Рад. шк, 1986. – 101 с.

123. Комісарова Л. Інноваційні технології у виробничому навчанні учнів ПТНЗ / Л. Комісарова // Професійно-технічна освіта. – 2004. – № 3. – С. 2–5.

124. Кондратенко Ю. На підставах козацької педагогіки / Кондратенко Ю., Кобозєв М., Азаренков В. // Виховна робота в школі. – 2011. – № 9. – С. 4–6.

125. Коновалова М. В. Тематичні класні години. 5-11 класи. Національно-патріотичне та громадянське виховання / М. В. Коновалова. – Х. : Основа, 2012. – 174 с.
126. Конституція України : із змінами, внесеними згідно із Законом № 2222-V від 08.12.2004 р. – К. : Велес, 2007. – 48 с.
127. Концепція виховання дітей і молоді в національній системі освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua>
128. Концепція національно-патріотичного виховання молоді від 27.10.2009 р. № 3754/981/538/49 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua>
129. Концепція розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні // Професійно-технічна освіта. – 2011. – № 1. – С. 19–21.
130. Кордонська А. Патріотичне виховання засобами народознавства / А. Кордонська // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2009. – № 14. – С. 19–21.
131. Коркішко О. Г. Виховання патріотизму молодших школярів у позаурочній виховній роботі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / О. Г. Коркішко / Східноукраїнський Національний університет ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2004. – 22 с.
132. Коркішко О. Використання педагогічної технології патріотичного виховання в позаурочній роботі сучасної школи / О. Коркішко // Рідна школа. – 2005. – № 6. – С. 48–50.
133. Корчинський Д. Війна у натовпі / Д. Корчинський. – К. : Амадей, 1999. – 384 с.
134. Корчинський Д. Революція «от кутюр» / Д. Корчинський. – К. : Грот, 2004. – 154 с.
135. Коршок С. Перспектива України не в Європі й не в Росії, а в самій Україні / С. Коршок // Відкритий урок. – 2011. – № 11. – С. 68–70.

136. Костенко Л. Гуманітарна аура нації або дефект головного дзеркала : лекція прочитана в Національному університеті «Києво-Могилянська Академія» 1 вересня 1999 р / Л. Костенко. – 2-ге видання. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2005. – 32 с.
137. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк / [під. ред. Л. М. Проколієнко; упор. В. В. Андрієвська, Г. О. Балл, О. Т. Губко, О. В. Проскура]. – К. : Рад. шк., 1989. – 608 с.
138. Косуха О. Вільний спосіб життя / О. Косуха. – К. : Ескада, 2005: – 192 с.
139. Кочарян А. Б. Виховання культури користувача Інтернету. Безпека у всесвітній мережі : навч.-методичний посібник / А. Б. Кочарян, Н. І. Гущина. – К. : Он-Ляндія, 2011. – 100 с.
140. Крайг Г. Психологія розвитку / Г. Крайг, Д. Бокун. – 9-е изд. – СПб. : Питер, 2006. – 940 с. : ил. – (Серия «Мастера психологии»).
141. Кремень В. Г. Трансформації особистості в освітньому просторі сучасної цивілізації / за ред. В. Г. Шкурат // Педагогіка і психологія. – 2008. – № 2. – С. 6–14.
142. Кузь В. Г. Виклики сучасної епохи і педагогічна наука / В. Г. Кузь // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 4. – С. 27–39.
143. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / А. І. Кузьмінський. – 2-ге вид., стер. – К. : Знання, 2011. – 486 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
144. Кузьмінський А. І. Педагогіка : підручник / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К. : Знання-Прес, 2008. – 447 с.
145. Кузьмінський А. І. Педагогіка родинного виховання : навч. посіб. / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К. : Знання, 2006. – 324 с.
146. Курбатов В. И. Социальная работа : учебное пособие / В. И. Курбатов. – Ростов-на-Дону : Наука-Пресс, 2007. – 480 с.

147. Кухтевич Т. Н. Социология воспитания : учебное пособие / Т. Н. Кухтевич. – М. : МГУ, 1989. – 144 с.
148. Кучинська І. О. Громадянське виховання в Україні в другій половині XIX-XX ст. / І. О. Кучинська // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 1. – 2006. – С. 128–132.
149. Левківський К. Роль традицій у національно-патріотичному вихованні курсантсько-студентської молоді / К. Левківський, В. Ряшко // Вища школа. – 2011. – № 11. – С. 15–27.
150. Леся Українка. Твори в чотирьох томах. Том 1: поетичні твори / Леся Українка / [упорядн. Н. Вишнеvsька]. – К. : Дніпро, 1981. – 541 с.
151. Лігоцький А. О. Методологічні аспекти різнорівневої підготовки фахівців: монографія / А. О. Лігоцький. – К. : Наук. думка, 1996. – 162 с.
152. Лікарчук І. Л. Про деякі шляхи оновлення змісту і форм організації навчально-виховного процесу у закладах професійно-технічної освіти / І. Л. Лікарчук // Нові технології навчання. – 1997. – С. 10–18.
153. Лопаткова О. Бій під Крутами / О. Лопаткова // Відкритий урок. – 2011. – № 11. – С. 72–73.
154. Лукашевич Н. П. Социология воспитания : краткий курс лекций / Н. П. Лукашевич. – К. : МАУП, 1996. – 180 с.
155. Лунін С. І. Іван Самойлович / С. І. Лунін. – Х. : ТОВ «ПЕТ», 2013. – 128 с.
156. Луховицкий В. Патриотическое воспитание: задачи, содержание, акценты / В. Луховицкий В., Е. Русакова, Ю. Силинг // Народное образование. – 2009. – № 7. – С. 212–217.
157. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки : навч. посібн. / Любар О. О., Стельмахович М. Г., Д. Т. Федоренко. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – 450 с.
158. Ляшук Ю. А. Історіографія Миколи Миколайовича Аркаса в контексті життєпису творчості та діяльності : монографія / Ю. А. Ляшук, В. П. Шкварець. – Миколаїв : Іліон, 2012. – 138 с.

159. Львов В. Розвиток системи ПТО Запорізького краю / В. Львов // Професійно-технічна освіта. – 2011. – № 3. – С. 4–9.
160. Макаренко А. С. Воспитание гражданина / А. С. Макаренко / [сост. Р. М. Бескина, М. Д. Виноградова]. – М. : Просвещение, 1988. – 304 с. – (Б-ка учителя. пед. раздумья).
161. Макаренко А. С. Книга для родителей / А. С. Макаренко. – К. : Радянська школа, 1987. – 384 с.
162. Малієнко О. Патріотизм – це стан душі / О. Малієнко // Віче. – 2012. – №23. – С. 22–23.
163. Малкина-Пых И. Г. Возрастные кризисы : справочник практического психолога / И. Г. Малкина-Пых. – М. : Изд-во Эксмо, 2005. – 896 с.
164. Маніфест гуманної педагогіки / [Ш. О. Амонашвілі, Д. М. Маллаєв, С. Л. Крук та ін.; за заг. ред. Ш. О. Амонашвілі; пер. з рос. В. К. Гаврилькевич]. – Хмельницький : Всеукраїнська культурно-освітня асоціація Гуманної педагогіки; Центр інноваційної педагогіки та психології Хмельницького національного університету, 2011. – 64 с.
165. Марушій О. Шляхи активізації військово-патріотичного виховання в школі / О. Марушій // Рідна школа. – 2001. – № 5. – С. 22–24.
166. Марчук Є. Г. Педагогические условия формирования интеллектуальной компетентности у школьников в образовательном процессе / Є. Г. Марчук // Вектор науки. – 2011. – № 4. – С. 175–177.
167. Матіос М. Нація / Марія Матіос. – К. : Піраміда, 2010. – 254 с.
168. Матяшук В. Сучасне патріотичне виховання : стан, проблеми та перспективи розвитку / В. Матяшук // Педагогічна думка. – 2009. – № 3. – С. 48–54.
169. Мацарська С. Оцінка збитків, пов'язаних з явищем інтелектуальної міграції / С.Мацарська // Актуальні напрями вдосконалення фінансово-економічної політики на сучасному етапі. : Всеукраїнська науково-практична

конференція (17-18 лютого 2010 р.) : тези доповідей. – Чернігів, 2010. – С. 222–224.

170. Медвідь А. «Повчання Володимира Мономаха своїм дітям» як політичний заповіт нащадкам / А. Медвідь // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – 2009. – Вип. 18. – С. 280–290.

171. Мисак Б. П. Формування військово-патріотичної готовності учнівської молоді до захисту Вітчизни : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Мисак Богдан Павлович / Прикарпатський Національний університет імені Василя Стефаника. – Тернопіль, 2010. – 220 с.

172. Михайло Драгоманов у спогадах / [укл. І. С. Гриценко, В. А. Короткий]. – К. : Либідь, 2012. – 312 с.

173. Мінняйлова А. В. Гуманістичне виховання студентів у навчально-виховному процесі технічних університетів: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Мінняйлова Алевтина Володимирівна / Миколаївський державний університет імені В. О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2010. – 253 с.

174. Мірошніченко К. Київський робітник 2011–2015 рр. / К. Мірошніченко // Профтехосвіта. – 2011. – № 6. – С. 4–21.

175. Мірошніченко В. І. Теоретико-методичні засади патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.07 / Мірошніченко Валентина Іванівна / Інститут проблем виховання НАПН України. – К., 2012. – 499 с.

176. Могильний А. П. Культура і особистість: монографія / А. П. Могильний. – К. : Вища школа, 2002. – 303 с.

177. Мойсеюк Н. Педагогіка : навчальний посібник / Неля Мойсеюк. – 5-те вид., перероб., доп. – К. : Кондор, 2007. – 655 с.

178. Моляко О. Функціональна модель формування полікультурної компетентності школярів / О. Моляко // Рідна школа. – 2005. – № 6. – С. 10–12.

179. Мосіяшенко В. А. Українська етнопедагогіка : навч. посіб. / В. А. Мосіяшенко. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 176 с.

180. Мудрость воспитания : Книга для родителей / [сост. Б. М. Бим-Бад, Э. Д. Днепров, Г. Б. Корнетов]. – М. : Педагогика, 1987. – 288 с.
181. Національна доктрина розвитку / Указ Президента України про Національну доктрину розвитку освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>
182. Національна програма патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства від 15.09.1999 р., № 1697 // Відомості Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>
183. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://guonkh.gov.ua>
184. Невідомий Драгоманов / Український культурологічний альманах Хроніка 2000. Випуск 2(84) / [авт. проекту А. В. Толстоухова, В. П. Андрущенко; упор. текстів і листування В. Шульга]. – К. : Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2011. – 640 с.
185. Ничкало Н. Г. Високе покликання педагога / Н. Г. Ничкало // Професійно-технічна освіта. – 2013. – № 3. – С. 2–3.
186. Ничкало Н. Г. Ретроспектива і майбутнє української профтехосвіти / Н. Г. Ничкало // Професійно-технічна освіта. – 2011. – № 1. – С. 3–4.
187. Новий курс: реформи в Україні. 2010-2015 / [за заг. ред. В. М. Гейця та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
188. Новий тлумачний словник української мови у 4-х томах. Т.1. / [авт. – уклад. Василь Яременко, Оксана Сліпущко]. – К. : Аконіт, 2000. – 910 с.
189. Новикова Л. И. «Воспитательное пространство» как открытая система(Педагогика и синергетика) / Л. И. Новикова, М. В. Соколовский // Общественные науки и современность. – 1998. – № 1. – С. 132–134.
190. Ожеван М. А. Східноазійський шлях до інформаційно-комунікативного суспільства як альтернатива глобальній вестернізації / М. А. Ожеван // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 1. – С. 28–32.

191. Ожегов С. И. Словарь русского языка : 70.000 слов / [под. ред. Н. Ю. Шведовой]. – 23-е изд., испр. – М. : Русс. яз., 1991. – 917 с.
192. Ольхова Н. В. Формування світоглядної культури студентів у навчально-виховному середовищі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Н. В. Ольхова / Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – Умань, 2013. – 22 с.
193. Омеляненко В. Л. Теорія і методика виховання : навч. посібник / В. Л. Омеляненко, А. І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2008. – 415 с.
194. Онопрієнко О. М. Патріотичне виховання майбутніх учителів фізичної культури у позааудиторній діяльності педагогічних університетів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Онопрієнко Ольга Миколаївна / Східнослов'янський національний ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2011. – 248 с.
195. Оришко С. П. Патріотичне виховання старшокласників у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності загальноосвітніх навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Оришко Світлана Петрівна / Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2010. – 281 с.
196. Основні принципи педагогічної теорії А. Макаренка та їх практичне використання в сучасних виховно-трудовах колоніях / [уклад. С. С. Камінський, Ф. Н. Муратов, А. М. Щербань]. – К. : Знання, 2003. – 28 с.
197. Павлова О. В. Інноваційні технології соціальної роботи у вищій школі : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / О. В. Павлова. – Донецьк : Норд-Прес, 2010. – 197 с.
198. Пальчевський С. Педагогіка : навчальний посіб. / С. Пальчевський. – К. : Каравела, 2007. – 576 с.
199. Панасюк В. Засади патріотичного та фахового виховання молоді / В. Панасюк // Директор школи. – 2000. – №4. – С.5.

200. Папуча М. В. Психологія ранньої юності : навчально-методичний посібник / М. В. Папуча. – Ніжин : Ред.-вид. відділ НДПУ, 2001. – 137 с.
201. Пашков В. В. Українська етнопедагогіка і питання національного виховання / В. В. Пашков // Педагогічний дискурс. – 2012. – № 13. – С. 269–272с.
202. Пащенко Д. Патріотичне й національне виховання – складові становлення громадянина / Д. Пащенко // Шлях освіти. – 2002. – № 1. – С. 9–15.
203. Педагогіка народознавства / [Дубова А., Листопадова О., Дикарева Г., Кузьміна О.] // Відкритий урок. – 2012. – № 10. – С. 20–23.
204. Педагогічна мудрість віків : навч. посібник / [уклад. В. Л. Омеляненко, А. І. Кузьмінський]. – К. : Знання, 2009. – 411 с.
205. Перлини духовності : твори української світської літератури від часів Київської Русі до XVII ст. : навч. посібник. Книга перша / [упор. В. В. Різун]. – К. : Грамота, 2003. – 560 с.
206. Песталоцци И. Г. Избранные педагогические произведения в 3 томах / [под ред. М. Ф. Шабаевой]; Т.3. : Педагогическая деятельность в Ивердоне. Лебединая песня [перевод с немецкого О. А. Коган, С. П. Либермана, Л. А. Месинева, С. И. Розовой]. – М. : Просвещение, 1965. – 636 с.
207. Петлюра С. Патріотизм / С. Петлюра // Розбудова держави. – 1997. – № 7-8. – С. 94–101.
208. Петрович В. С. До проблеми професійної культури учнів ВПУ / В. С.Петрович // Психолого-педагогічні проблеми професійної освіти. – 1994. – С. 170–171.
209. Петрович В. С. Зміст та організаційно-педагогічні форми позаурочної виховної роботи у навчальних закладах профтехосвіти : метод. рек. / В. С.Петрович. – К. : ІСДО, 1995. – 64 с.
210. Петронговський Р. Р. Формування патріотизму старшокласників у позанавчальній виховній діяльності : дисс ... канд. пед. наук : 13.00.07 /

Петронговський Роман Рафаїлович / Житомирський державний педагогічний університет ім. Івана Франка, 2002. – 247 с.

211. Петухова Т. Упровадження елементів проектного підходу в організації навчально-виховної роботи в ПТНЗ / Т. Петухова // Професійно-технічна освіта. – 2013. – № 2. – С. 55–58.

212. Писаревська Г. Упровадження інноваційних педагогічних технологій / Г. Писаревська // Професійно-технічна освіта. – 2012. – № 1. – С. 48–52.

213. Пірен М. І. Етнополітика в Україні : соціо-психологічний аналіз : навчальний посібник / М. І. Пірен. – К. : Університет «Україна», 2007. – 408 с.

214. Пістун Т. В. Свою Україну любіть: посібник / Т. В. Пістун. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2008. – 176 с.

215. Плешаков А. Патріотами не народжуються, а виховуються / А. Плешаков, , Л. Шкурат // Рідна школа. – 2007. – № 11–12. – С. 17–19.

216. Побочий І. А. Менталітет українського суспільства : витоки та сучасний стан / І. А. Побочий // Вісник СевДТУ. Вип. 91 : Політологія : зб. наук. пр. – Севастополь : Вид-во СевНТУ. – 2008. – С. 37–40.

217. Полак Л. Б. Навчально-виховний процес у закладах профтехосвіти : управлінський аспект: навч.-метод. посіб. для пед. працівників ПТНЗ / Л. Б.Полак. – К. : Вища школа, 1999. – 111 с.

218. Політичний словник / [за ред. В. К. Врублевського, А. В. Кудрицького, В. М. Мазура]. – К. : Головна редакція української радянської енциклопедії, 1982. – 566 с.

219. Пономарів О. Культура мови – культура мислення / О. Пономарів // Народний депутат. – 2010. – № 11. – С. 86–87.

220. Постанова Кабінету Міністрів України про затвердження державної цільової програма розвитку професійно-технічної освіти на 2011-2015 роки від 13 квітня 2011 р. N 495 // Професійно-технічна освіта. – 2013. – № 2. – С. 3–5.

221. Постовий В. Г. Про концепцію національної ідеї та механізми її впровадження / В. Г. Постовий // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 1. – С. 19–24.
222. Потапенко Я. Тарас Шевченко як символ українського соціокультурного простору / Я. Потапенко // Шевченкознавчі студії. – 2012. – № 15. с. 29–37.
223. Потёмкин А. В. Национально-психологические особенности проявления патриотизма личности : автореф. дис. на получение науч. степени канд. псих. наук : специальность 19.00.01. «Общая психология, психология личности, история психологии» / А. В. Потёмкин // Тольяттинский государственный университет. – Москва, 2009. – 22 с.
224. Практикум по психодиагностике. Психодиагностика мотивации и саморегуляции / ред. А. И. Зеличенко. – М. : МГУ, 1990. – 160 с.
225. Практическая психодиагностика. Методика и тесты : учебное пособие / Д. Я. Райгородский – Самара : Дом «Бахрах – М», 2002. – 672 с.
226. Практична педагогіка виховання: посібник / за ред. М.Красовицького. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – 96 с.
227. Приходченко К.І. Підхід до організації навчально-виховного процесу з погляду середовища: теоретичний аспект / К. І. Приходченко // Педагогіка і психологія. – 2011. – № 11. – С. 17–31.
228. Прищак М. Д. Розвиток поняття духовності в педагогічній думці України періоду національно-визвольних змагань (1917-1920 рр.): спроба парадигмального аналізу / М. Д. Прищак // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 2. – С. 120–130.
229. Професійна освіта: словник: / [уклад. С.У. Гончаренко та ін.; за ред. Н. Г. Ничкало]. – К.: Вища школа, 2000. – 380 с.
230. Психологическая диагностика: учеб. для вузов / [под. ред. М. К. Акимовой, К. М. Гуревича]. – СПб. : Питер, 2003. – 652 с.
231. Психологическая диагностика: учеб. для вузов / [под. ред. М. К. Акимовой, К. М. Гуревича]. – СПб. : Питер, 2003. – 652 с.

232. Психологічна енциклопедія / [автор-упорядник О. М. Степанов]. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
233. Психологія особистості : хрестоматія : навч. посіб. / О. Б. Мельничук, Р. Ф. Пасічняк, Л. М. Вольнова та ін. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 532 с.
234. Психолого-педагогический словарь [сост. Рапацевич Е. С.]. – Минск : Современное слово, 2006. – 928 с.
235. Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник / [уклад. М. В. Лемак, В. Ю. Петрище]. – 2-ге вид., виправл. – Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. – 616 с.
236. Пузанов М. Очерки истории профессионально-технического образования в Украинской ССР/ М. Пузанов, Г. Терещенко. – К. : Вища школа, 1980. – 232с.
237. Пушкарёва И. А. Идея патриотизма в истории советской и русской педагогике / И. А. Пушкарева // Все для классного руководителя. – 2011. – С. 11–15.
238. Пятикоп А. И. Воспитание патриота / А. И. Пятикоп, В. И. Шамардин // Педагогика. – 2000. – № 4. – С. 34–37.
239. Радкевич В. Наукові ідеї академіка С. А. Батишева у дослідженнях з професійної педагогіки / В. Радкевич // Професійно-технічна освіта. – 2010. – № 4. – С. 20–23.
240. Радкевич В. О. Компетентнісний підхід до розроблення державних стандартів професійно-технічної освіти / В. О. Радкевич // Професійно-технічна освіта. – 2012. – № 3. – С. 8–10.
241. Рибальченко С. Програма патріотичного виховання «Сім маленьких див» С. Рибальченко // Директор школи. – 2008. – № 15. – С. 13–16.
242. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / [составители, авторы комментариев и послесловия А. В. Брушлинский, К. А. Абульханова-Славская]. – СПб. : Питер, 2000. – 712 с.

243. Руденко Ю. Український патріотизм: виховувати на новому, вищому рівні / Ю. Руденко // Освіта. – 2014. – №34. – С.10–11.
244. Руденко Ю. Д. Основи сучасного українського виховання / Юрій Дмитрович Руденко. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2003 . – 328 с.
245. Руденко Ю. Д. Українська козацька педагогіка : витоки, духовні цінності, сучасність : навчальний посібник для вузів / Ю. Д. Руденко, О. Т. Губко. – К. : МАУП, 2007. – 342 с.
246. Русова С. Вибрані педагогічні твори : У 4 кн. Кн. 4 / [за загальною редакцією Є. І. Коваленко, О. М. Таран]. – Чернігів КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2009. – 328 с.
247. Рыбалко Е. Ф. Возрастная и дифференциальная психология / Е. Ф. Рыбалко. – СПб. : Питер, 2001. – 224 с. – (Серия «Учебник нового века»).
248. Рябенко Є. М. Освіта як чинник розбудови соціальної держави: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.10. «Філософія освіти» / Є. М. Рябенко / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – К., 2011. – 20 с.
249. Савойська С. Українська національна ідея в мовно-комунікативному контексті консолідації поліетнічного соціуму / С. Савойська // Віче. – 2013. – № 12. – С. 28–30.
250. Сахневич І. Формування громадянського самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів у позанавчальній діяльності : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07. «Теорія і методика виховання» / І. Сахневич // Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – К., 2010. – 20 с.
251. Сахневич І. Д. Громадянське самовизначення учнівської робітничої молоді: монографія / [за ред. проф. М. В. Левківського]. – Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – 212 с.

252. Сележан Й. Ю. Основи національного виховання (Українознавство: історичний, філософсько-релігієзнавчий аспекти) : хрестоматія / Й. Ю. Сележан. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2006. – 306 с.
253. Селиванова Н. Л. Современные представления о воспитании пространства / Н. Л. Селиванова // Педагогика. – 2000. — № 6. – С. 35–38.
254. Сергеева Л. М. Якісна професійно-технічна освіта – соціально вразливій молоді : навчально-методичний посібник / Л. М. Сергеева, Н. З. Софій / [за ред. Л. М. Сергеевої]. – К. : Арт Економі, 2012. – 168 с.
255. Скільський Д. М. Християнське виховання в педагогіці Я.-А. Коменського / Д. М. Скільський // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 1. – С. 131–138.
256. Скороходов В. О новой парадигме профессионально-технического образования / Вадим Скороходов, Илья Стариков // Університет. – 2008. – № 5. – С. 73–79.
257. Скульська В. Є. Науково-методичне забезпечення професійного навчання кваліфікованих робітників на виробництві: сучасний стан та проблеми / В. Є. Скульська // Педагогіка і психологія. – 2007. – № 3. – С. 20–32.
258. Соловей М. Удосконалення виховної системи вищого навчального закладу у світлі Болонського процесу / М. Соловей, В. Демчук // Рідна школа. – 2005. – № 6. – С. 3–8.
259. Сорока М. Підготовка кваліфікованих робітників в умовах економічної кризи / М. Сорока, А. Литвин // Професійно-технічна освіта. – 2010. – № 3. – С. 33–37.
260. Соціальна педагогіка : підручник [для студ. вищ. навч. закладів] / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола, Л. М. Вольнова / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. Інститут соціальної роботи та управління / А. Й. Капська (ред.). – 2009. – 4-те вид., перероб. і доп. – К. : Центр учбової літератури. – 488с.

261. Соціальна робота в Україні : навч. посібник. / [за заг. ред. І. Д. Звереві, Г. М. Лактіонової]. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 256 с.
262. Соціологія : навчальний посібник / [за ред. С. О. Макеєва]. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999. – 344 с.
263. Соціологія: словник термінів і понять / [за заг. ред. Є. А. Біленького, М. А. Козловця; упорядники: Є. А. Біленький, В. М. Дебой, М. А. Козловець, А. А. Котвицький, І. В. Саух, В. О. Федоренко, В. О. Цибульський, В. О. Жаловага]. – К. : Кондор, 2006. – 372 с.
264. Станек Едвард. Справа твоєї совісті: книга про Десять Заповідей і моральне здоров'я / Едвард Станек. – К. : Фенікс, 2008. – 192 с.
265. Стельмахович М. Українська родина / М. Стельмахович. – К. : Корисні поради, 1995. – 32 с.
266. Степанов О. М. Основи психології і педагогіки : навчальний посібник / О. М. Степанов, М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2006. – 520 с.
267. Стех Є. О. Особливості патріотичного виховання учнівської молоді професійно-технічних навчальних закладів (методичні рекомендації) / Є. О. Стех; за заг. ред. О. Г. Карпенко. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – 50 с.
268. Сто великих діячів культури України / упор. О. Попельницька, М. Оксенич. – К. : Арій, 2010. – 464 с.
269. Сто великих постатей і подій козацької України / упор. О. Гуржій, Т. Чухліб. – К. : Арій, 2008. – 464 с.
270. Сто великих українців / упор. Н. Астапенко. – К. : Арій; 2010. – 496 с.
271. Стрельцова В. Ю. Вплив культурно-освітнього середовища вищого навчального закладу на адаптаційний процес / В. Ю. Стрельцова // Педагогика. – 2011. – № 4. – С. 43–47.
272. Сукач В. Розвиток особистості учня / В. Сукач // Професійно-технічна освіта. – 2011. – № 1. – С. 36–38.

273. Супрун В. В. 2013-2014 навчальний рік: нові завдання і перспективи / В. В. Супрун // Професійно-технічна освіта. – 2013. – № 3. – С. 7–14.
274. Сухомлинский В. А. О воспитании / В. А. Сухомлинский / [сост. и авт. вступит. очерков С. Соловейчик]. – 5 изд. – М. : Политиздат, 1985. – 270 с.
275. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям / В. А. Сухомлинский. – 7-е изд. – К. : Радянська школа, 1981. – 382 с.
276. Сухомлинська О. Виховання як соціальний процес: особливості сучасних трансформаційних змін / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2004. – № 2. – С. 2–6.
277. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5 томах. Т. 1 / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа. – 1976. – 654 с.
278. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: В 5-ти томах / В. О. Сухомлинський. Т. 2. : Формування комуністичних переконань молодого покоління. Як виховати справжню людину. Сто порад учителів. – К. : Радянська школа, 1976. – 670 с.
279. Сухушин М. П. Військово-патріотичне виховання молоді : підручник / М. П. Сухушин, В. О. Палагеша. – К. : Слово, 2009. – 488 с.
280. Сушенцева Л. Педагогічна система формування професійно мобільного кваліфікованого робітника / Л. Сушенцева // Професійно-технічна освіта. – 2011. – № 1. – С. 7–9.
281. Талан М. Зайнятість молоді – основа національної стратегії розвитку / М. Талан, М. Семенюк // Соціальний захист. – 2011. – № 7. – С. 7–10.
282. Талапов Т. Вебінар – сучасний елемент дистанційної освіти / Т. Талапов // Відкритий урок. – 2013. – № 3. – С. 15–17.
283. Теорія і методика професійної освіти : навч. посіб. / [за ред. З. Н. Курлянд]. – К. : Знання, 2012. – 390 с.
284. Тернопільська В. І. Система виховання соціально-комунікативної культури учнів загальноосвітньої школи у позаурочній діяльності : дисс ...

док. пед. наук : 13.00.07 / Тернопільська Валентина Іванівна / Інститут проблем виховання НАПН України. – К., 2009. – 532 с.

285. Тимощук І. Г. Диагностический інструментарий исследования некоторых аспектов ответственности у студентов-психологов / И. Г. Тимощук // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 8. – С. 37–40.

286. Тимчик М. В. Патріотичне виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / М. В. Тимчик / Інститут проблем виховання НАПН України. – К., 2012. – 19 с.

287. Титаренко Н. Національне виховання молоді : традиції і проблеми сучасності / Н. Титаренко // Професійно-технічна освіта. – 2011. – № 2. – С. 34–37.

288. Тищук Є. Патріотизм як перепустка в майбутнє / Є. Тищук // Віче. – 2010. – № 3. – С. 36–37.

289. Тіханова В. Національно-патріотичне виховання учня (з досвіду роботи ПТНЗ Луганщини) / В. Тіханова // Професійно-технічна освіта. – 2012. – № 2. – С. 22–26.

290. Толкачова Л. Інтерактивні прийоми у вихованні / Л. Толкачова. – К. : Шкільний світ, 2013. – 120 с.

291. Тюптя Л. Т. Проектування в соціальній роботі / Л. Т. Тюптя, Д. О. Пузіков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuiv.gov.ua>

292. Тюптя Л. Т. Соціальна робота (теорія і практика): навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Л. Т. Тюптя, І. Б. Іванова. – К. : ВМУРОЛ «Україна», 2004. – 263 с.

293. Україна : філософський спадок століть. Український культурологічний альманах. Випуск 39–40. – К. : Фонд сприяння розвитку мистецтва, 2000. – 780 с.

294. Україна: крок у ХХІ століття (соціально-політичний аналіз) / [В. С. Крисаченко, М. Т. Степико, С. С. Теслюк та ін.] – К. : Інститут філософії НАН України, 2002. – 288 с.
295. Українська етнологія : навч. посібник / [за ред. В. Борисенко]. – К. : Либідь, 2007. – 400 с.
296. Українська політична нація : проблеми становлення : зб. наук. статей [за заг. ред. М. М. Розумного, М. Т. Степика, В. М. Яблонського]. – К. : НІСД, 2012. – 384 с.
297. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : В 2-х т. / [пер. з рос. А. С. Василенко; ред. кол. В. М. Столетов та інші]. Т.1. Теоретичні проблеми педагогіки / [склав і підгот. до друку Е. Д. Дніпров; за ред. О. І. Пискунова]. – К. : Рад. Школа, 1983. – 488 с.
298. Философский энциклопедический словарь / [ред. сост. : Е.Ф. Губский, Г.В. Кораблева, В.А. Лутченко]. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 576 с.
299. Філіпчук Г. Пріоритети освіти в контексті цивілізаційного поступу / Г. Філіпчук // Освіта і управління. – 2011. – № 4. – С. 26–35.
300. Філософський енциклопедичний словник / [ред. колегія: В. І. Шинкарук]. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
301. Фіцула М. Педагогіка : навчальний посібник / М. Фіцула. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002. – 528 с.
302. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. – М. : ООО «Издательство АСТ-ЛТД», 1998. – 672 с.
303. Хайрулліна Ю. Світоглядна культура особистості людини в умовах перехідного суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Ю. Хайрулліна / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – К., 2011. – 20 с.
304. Харламов И. Ф. формирование личностных качеств в процессе воспитания / И. Ф. Харламов // Педагогика. – 2003. – № 3. – С. 52-59.

305. Хаустов В. М. Патриотизм и патриотическое воспитание / В. М. Хаустов // Социально-гуманитарные знания. – 2007. – № 4. – С. 325-331.
306. Чоловська Н. Суспільство ризику в контексті викликів техногенної цивілізації / Наталія Чоловська // Вісник Львівського Університету. Серія філософія. – 2010. – Вип. 13. – С. 68–75.
307. Чорна К. І. Виховання громадянина, патріота, гуманіста: науково-методичний посібник / К. І. Чорна. – К. : ТОВ «ХІК», 2004. – 96 с.
308. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. – Х. : Прапор, 2007. – 640 с.
309. Шевченко Г. М. Комунікативна природа механізму «Відчуження-привласнення»: соціально-філософський аналіз : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Г. М. Шевченко / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – К., 2012. – 20 с.
310. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко / [авт. вступ. ст. О. Гончар]. – К. : Варта, 1993. – 640 с.
311. Шкурат Л. Патріотами не народжуються, а виховуються / Л. Шкурат // Рідна школа. – 2007. – № 11-12. – С. 17–19.
312. Щербань П. М. Національне виховання в сім'ї / П. М. Щербань. – К. : Культурологічне ПП «Боривітер», 2000. – 260 с.
313. Щербань П. М. Пам'ятай ім'я своє: заповіді сімейної педагогіки : навч. посібник / П. М. Щербань. – К. : Вища школа, 2006. – 191 с.
314. Щербань П. М. Прикладна педагогіка : навчальний посібник / П. М. Щербань. – К. : Вища школа, 2002. – 215 с.
315. Энциклопедия психологических тестов: личность, мотивация, потребность. – М. : ООО «Издательство АСТ», 1997. – 300 с.
316. Эффективные формы и методы патриотического воспитания детей и молодежи в Камчатском крае (из опыта работы) / [сост. И. П. Ибрагимова]. – Петропавловск-Камчатский : ИЦ, 2011. – 120с.

317. Юркевич П. Д. Философские произведения / П. Д. Юркевич. – М. : Правда, 1990. – 670 с.
318. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків / Д. І. Яворницький. – Львів: Світ, 1990. – 319 с.
319. Ягупов В. В. Педагогіка : навчальний посібник / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.
320. Якса Н. В. Основи педагогічних знань : навчальний посібник / Н. В. Якса. – К. : Знання, 2007. – 358 с.
321. <http://osvita.ua>
322. Dewey J. The Public and its Problems / John Dewey. – Swallow Press, 1954. – 237 p.
323. Dodge Ewert Cody. Lessons in loyalty: American patriotism and education in the progressive era / Cody Dodge Ewert. – Bachelor of Arts, University of Montana, Missoula, Montana. – 2009. – 127 p.
324. Gary Xu Gang. The Pedagogical as the Political: Ideology of Globalization and zhang yimou's not one less / Gang Gary Xu // Communication Review. – 2003. – № 10. – P. 327-339.
325. Grammes Tilman. Nationalism, Patriotism, Citizenship and beyond – Editorial / Tilman Grammes // Journal of Social Science Education. – 2011. – № 1. – P. 2-11.
326. Hämmäläinen Juha. Social pedagogical eyes in the midst of diverse understandings, conceptualisations and activities / Juha Hämmäläinen // International Journal of Social Pedagogy is jointly published. – 2012. – № 1. – P. 3-16.
327. Haynes Bruce. Patriotism and Citizenship Education / Bruce Haynes. – Wiley-Blackwell, Chichester, West Sussex, U.K. – 2009. – 136 p.
328. Kahne Joseph. Is patriotism good for democracy? A study of high school seniors' patriotic commitments / Joseph Kahne, Ellen Middaugh // Phi Delta Kappan. – 2006. – № 8. – P. 600-607.
329. Kant Immanuel. Groundwork for the Metaphysics of Morals / Immanuel Kant. – Yale University Press, New Haven and London. – 2002. – 214 p.

330. Kok-Chor Tan. Justice without borders : cosmopolitanism, nationalism, and patriotism graduate studies at Western / Tan Kok-Chor. – Cambridge University Press, 2004. – 236 p.
331. Locke John. Some thoughts concerning education / John Locke. – Cambridge University Press, 1889. – 324.
332. Niebuhr Reinhold. Moral man and immoral society: study in ethics and politics (Library of theological ethics) / Reinhold Niebuhr. – Westminster John Knox Press, Louisville London. – 2002. – 289 p.
333. Ravitch Diane. Should we teach patriotism? / Diane Ravitch // Phi Delta Kappan. – 2006. – № 4. – P. 579-581.
334. Westheimer Joel. Politics and Patriotism in Education / Joel Westheimer // Phi Delta Kappan. – 2006. – № 4. – P. 608-620.

ДОДАТКИ

Додаток А

Структура бесіди, яка використовувалася під час пілотного етапу дослідження

Мета: виявлення чинників (зовнішніх і внутрішніх), які впливають на процес патріотичного виховання учнів професійно-технічних навчальних закладів

		відповіді
1	Чи розмовляєте Ви українською мовою у повсякденному житті?	а) вдома б) у ПТНЗ в) із друзями
2	Чи дотримуетесь Ви українських традицій та звичаїв?	а) так б) ні в) інколи
3	Якщо Ви дотримуетесь українських традицій, то яких?	
4	Чи цікавитися Ви історією своєї Батьківщини?	а) так б) ні в) інколи
5	Де Ви плануєте працювати після закінчення ПТНЗ?	а) в Україні б) за кордоном
6	Ви готові будете стати на захист своєї країни?	а) так б) ні
7	Як Ви вважаєте, Конституція України є гарантом прав людини?	а) так б) ні в) інколи
8	Чи святкуєте Ви державні свята України?	- День незалежності а) так б) ні - День соборності а) так б) ні - День Конституції а) так б) ні
9	Які народні свята Ви відзначаєте?	
10	Чи відвідуєте Ви історично-меморіальні музеї?	а) так б) ні в) інколи
11	Чи плануєте Ви служити в лавах Збройних Сил України?	а) так б) ні
12	Чи знаєте Ви гімн України?	а) так

		б) ні
13	Які заходи патріотичного спрямування проводяться у вашому навчальному закладі?	
14	Чи берете Ви участь в організації даних заходів?	а) так б) ні
15	Чи відчуваєте Ви гордість, радість за Батьківщину, коли Україна або українці стають переможцями у певних міжнародних заходах (спортивні змагання, музичні конкурси)?	а) так б) ні
16	Кого Ви можете віднести до визначних українців сьогодення?	
17	Чому?	
18	Які заходи, на Вашу думку, мають проходити в державі для формування дійсно патріотичної особистості?	
19	Кого з українців Ви вважаєте героєм-патріотом?	
20	Чи вважаєте ви себе патріотом України?	а) так б) скоріше так, ніж ні в) скоріше ні, ніж так г) ні

Додаток Б

Анкета на обізнаність учнями ПТНЗ щодо сутності понять патріотизму

Шановні друзі!

Ми проводимо анкетування учнівської молоді ПТНЗ з метою вивчення процесу патріотичного виховання для вдосконалення та реалізації більш ефективних моделей та форм роботи.

Для того, щоб заповнити анкету, в одних випадках - виберіть одну з запропонованих відповідей, а в інших – висловіть свою власну думку.

Заздалегідь вдячні Вам за участь в анкетуванні.

1. Ваш вік.....
2. Ваша стать.....
3. Патріот – це:

- А) людина, яка ідентифікує себе більше за приналежністю до людства, аніж до окремого соціального класу, нації;
- Б) людина, яка любить Вітчизну, віддана своєму народові, готова на жертви та подвиги в ім'я своєї Батьківщини;
- В) людина, яка надає особливого значення приналежності до нації та ставить національні інтереси понад інтереси інших суспільних груп;
- Г) людина, яка пропагує національні переваги на чужих етнічних територіях

4. Що для вас означає Батьківщина? Це:

.....

5. 24 серпня 1991 року було проголошена:

- А) державна незалежність
- Б) День Конституції
- В) День Соборності
- Г) Державний Суверенітет

6. Що для Вас означає поняття «громадський обов'язок»?

.....

7. Чи цікавитеся Ви своїм генеалогічним корінням?

- А) так
- Б) ні
- В) скоріше так, ніж ні;
- Г) скоріше ні, ніж так

9. Розбудова держави – це:

.....

10. Людська спільнота, яка склалася історично, має свою мову, спільну історію, культуру й національну свідомість – це:

- А) нація;
- Б) етнос;
- В) група;
- Г) община

11. Народ, стала спільність людей, яка історично склалася на певній території, має відносно стабільні особливості культури (включаючи мову) і психіки, а також етнічну самосвідомість. Це:

- А) етнос
- Б) група
- В) громада
- Г) община

12. Політичний режим, за якого єдиним легітимним джерелом влади в державі визнається її народ. Це:

- А) демократія;
- Б) бюрократія;
- В) лібералізація;
- Г) тоталітаризм

13. Ідеологічна концепція, яка визначає основні принципи консолідації представників політичної нації, ставлення до її історичного минулого, рушій національного прогресу, основа національно-визвольних рухів – це:

- А) національна ідея;
- Б) національно-визвольна боротьба;
- В) національне гасло;
- Г) патріотична ідея

14. Україну як державу можна охарактеризувати як:

- А) суверенна, демократична, правова, федеративна держава;
- Б) унітарна, демократична, суверенна, правова держава;
- В) конституційна, унітарна, демократична, правова держава;
- Г) унітарна, адміністративно-автономна, соціалістична держава

15. Суверенітет – це:

- А) самостійність та незалежність держави у внутрішніх і зовнішніх справах;
- Б) система загальнообов'язкових правил поведінки;

В) відсутність залежності однієї держави від іншої у сфері зовнішніх стосунків;

Г) можливість приймати самостійні рішення, які підкорюються власним бажанням та інтересам.

16. Соціальну справедливість визначають як:

А) винагороду і визнання за результатами праці, забезпечення усім мінімального соціально гарантованого рівня та якості життя, рівний доступ до соціальних благ, інформації, культурних цінностей;

Б) принцип дотримання рівноваги у світі;

В) принцип рівності правового статусу чоловіків та жінок;

Г) єдину, міцну основу для суспільного устрою, порядку та законності.

17. Почуття стійкої прив'язаності до своєї нації, традицій, звичаїв, культури, побуту, національних духовних цінностей. Це:

А) національні почуття

Б) альтруїстичні почуття

В) громадянські почуття

Г) етнічні почуття

18. Що для Вас означає громадянський обов'язок? або Що Ви вкладаєте в поняття «громадянський обов'язок»?

.....

19. Патріотично-налаштований учень ПТНЗ – це:

А) патріотична особистість, яка має активну життєву позицію у суспільстві, цікавиться історією рідного краю, дотримується українських традицій, готова на героїчні вчинки заради Батьківщини та спрямована на розбудову держави.

Б) патріотична особистість, готова на героїчні вчинки заради Батьківщини та спрямована на розбудову держави.

В) особистість, яка частково цікавиться історією рідного краю, певною мірою дотримується українських традицій;

Г) особистість, яка байдуже ставиться до своєї Батьківщини, традицій, культури.

20. У чому ви вбачаєте патріотизм у повсякденному житті?.....

21. Назвіть героїв-патріотів минулого.....

22. Назвіть патріотів сьогодення.....

23. Чи цікавитися Ви сучасною політичною та культурною ситуацією

А) так

Б) ні

В) скоріше так, ніж ні

Г) скоріше ні, ніж так

24. Чи збираєте Ви інформацію про своє генеалогічне дерево?

А) так

Б) ні

В) скоріше так, ніж ні

Г) скоріше ні, ніж так

25. Назвіть українських відомих науковців.....

26. Яких українських культурних діячів Ви знаєте.....

27. Наведіть приклад героїчного подвигу минулого....

28. Назвіть українських діячів мистецтва.....

29. Назвіть українських спортсменів.....

Додаток В

Анкета на визначення патріотичних якостей громадянина-патріота

Виберіть з перелічених ті якості, які, на вашу думку, притаманні громадянину-патріоту та відмітьте їх у таблиці:

№	Якості	Притаманні	Не притаманні	Скоріше так, ніж ні	Скоріше ні, ніж так
1	відповідальність				
2	громадянська обізнаність				
3	обов'язковість				
4	готовність до захисту Вітчизни				
5	турбота про благо своєї держави				
6	дисциплінованість				
7	громадянська активність				
8	відданість				
9	громадянська гідність				
10	самостійність				

Додаток Д

Шкала оцінки потреби в досягненні

Мотивація досягнення – прагнення до покращення своїх результатів, незадоволеність досягнутим, стійкість у досягненні своїх цілей, прагнення досягти свого за будь-яких обставин. Дослідження показують тісний взаємозв'язок між рівнем мотивації досягнення та успіхом у життєдіяльності. Мета : виміряти рівень мотивації досягнення за допомогою запропонованої шкали – невеликого теста-опитувальника. Шкала складається з 22 суджень, можливі два варіанти відповідей – «так» чи «ні». Відповіді, які співпадають з ключем, додаються (1 бал за кожен відповідь).

1. Думаю, що успіх у житті, залежить більш від випадку, ніж від розрахунку.
2. Якщо я залишуся без своєї улюбленої справи, життя для мене втратить свій сенс.
3. Для мене у будь-якій справі важливе не її виконання, а кінцевий результат.
4. Вважаю, що люди більш страждають від невдач на роботі, а не від поганих взаємин із близькими.
5. На мою думку, більшість людей живуть далекими цілями, а не близькими.
6. У житті у мене було більше успіхів ніж невдач.
7. Емоційні люди мені подобаються більше за діяльних.
8. Навіть у звичайній роботі я намагаюся удосконалити її деякі елементи.
9. Поглинутий думками про успіх, я можу забути про міри застереження.
10. Мої близькі вважають мене ледачим.
11. Думаю, що в моїх невдачах винні, скоріш за все, обставини, ніж я.
12. Терпіння в мене більше, ніж можливостей.
13. Мої батьки дуже суворо контролювали мене.
14. Лінь, а не сумніви щодо успіху, примушують мене часто відмовлятися від своїх намірів.
15. Я думаю, що я впевнена у собі людина.
16. Заради успіху я можу ризикнути, навіть якщо шанси дуже малі.
17. Я старанна людина.
18. Коли все йде гладенько, моя енергія посилюється.
19. Якщо я б був журналістом, я писав би, скоріш за все, про оригінальні винаходи людей, а не про пригоди.
20. Мої близькі зазвичай не розділяють моїх планів.
21. Рівень моїх вимог до життя нижче, ніж у моїх товаришів.
22. Мені здається, що стійкості у мене більше, ніж можливостей.

Ключ

Відповіді «так» на питання 2, 6, 7, 8, 14, 16, 18, 19, 21, 22;

Відповіді «ні» на питання 1, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 20.

	Рівень мотивації									
	низький			середній			достатній		високий	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	2-9	10	11	12	13	14	15	16	17	18-19

Додаток Ж

Методика діагностики рівня морально-етичної відповідальності

особистості І. Г. Тимощука

(адаптована до учнів ПТНЗ)

Інструкція

Методика дозволяє оцінити індивідуальний рівень розвитку морально-етичної відповідальності особистості.

Необхідно відповісти на запропоновані твердження. Якщо ви погоджуєтеся з твердженням, то поставте «+» (так), якщо не погоджуєтеся, то поставте «-» (ні). Якщо вагаєтеся відповідати, то поставте 0 (не знаю). Вибраний вами варіант відповіді зазначте у бланку.

1. Мені здається, що любов у сучасному світі втратила свою цінність
2. Я думаю, що інтуїтивно оцінювати аморальність людського вчинку не може ніхто.
5. У житті я більше дотримуюся принципу «Мені подобається», а не «Я повинен».
6. Я думаю, що такі поняття як «обов'язок» та «честь» втратили своє основне значення.
8. Мені здається, що безкорисно допомагати іншим людям – це сприяти розвитку в них інфантилізму.
9. Радитися з внутрішнім голосом, розв'язуючи етнічні проблеми, притаманно людям зі слабким розвитком мислення та рефлексією.
12. Мені здається, що тільки сильна особистість здатна відповідати за своє життя та вчинки.

13. Люди, які постійно борються за справедливість, насправді вискочки та заздрісники.
15. Співчуття та співпереживання іншій людині – це не розв’язання проблеми, а відхід від неї.
16. Я думаю, що миттєво вибрати правильне рішення в складній етичній ситуації не може ніхто.
19. Я думаю, що навіть найкращий психолог не може повністю відповідати за те, що з ним відбувається в житті.
20. Якщо постійно прислухатися до голосу своєї совісті, можна залишитися «без хліба насущного».
22. Щира радість успіхам іншої людини є, на мій погляд, зворотною стороною заздрості.
23. Спостереження в оточуючих мене явищах сил «добра і зла» здається мені примітивним та застарілим.
26. Я думаю, що людина не зобов’язана відповідати за кризи та конфлікти, які відбуваються у її житті.
27. Суспільство диктує людині свої цінності та ідеали, і нікуди від цього не дітися.
29. Зазвичай почуття провини притаманне людям з низькою самооцінкою, невпевненим у собі.
30. Люди, які постійно слідуєть своєму голосу совісті, виглядають смішно та несучасно.
33. Безвідповідальність однієї людини по відношенню до іншої інколи йде їй на користь.
34. Я думаю, що інколи в роботі можна користуватися принципом «мета виправдовує засоби».

Бланк для відповідей

1	2	3	4	5	6
7	8	9	10	11	12
13	14	15	16	17	18

19	20	21	22	23	24
25	26	27	28	29	30

Ключі інтерпретації

№	Шкали	Назва	Номера тверджень
1	Шкала 2.	Інтуїція в морально-етичній сфері	Відповіді «ні» на питання 2, 9, 16, 23, 30
2	Шкала 3.	Екзистенційна відповідальність	Відповіді «ні» на питання 5, 12, 19, 26, 33
3	Шкала 5.	Альтруїстичні емоції	Відповіді «ні» на питання 1, 8, 15, 22, 29
4	Шкала 6.	Морально-етичні цінності	Відповіді «ні» на питання 6, 13, 20, 27, 34

Для того, щоб виявити рівень сформованості морально-етичної відповідальності, необхідно сумувати результати, отримані за шкалами опитувальника. Низький рівень морально-етичної відповідальності (від 0 до 5), середній (від 5 до 10), достатній (від 10 до 15), високий (від 15 до 20).

Додаток 3

Методика діагностики соціально-психологічних настанов особистості в мотиваційно-потребовій сфері О. Потьомкіної

Методика виявлення соціально-психологічних настанов, направлених на «альтруїзм-егоїзм», «процес-результат».

Мета методики: виявити ступінь вираженості соціально-психологічних настанов.

Процедура проведення: Методика складається з 80 питань: 40 питань направлені на виявлення соціально-психологічних установок на «альтруїзм-

егоїзм», «процес – результат», 40 питань направленні на виявлення рівня вираженості соціально-психологічних настанов «свобода – влада», «праця – гроші». Необхідно відповісти на запропоновані запитання двома варіантами: якщо вірно описана ваша поведінка та ви згодні – відповідь – «так», якщо не згодні – «ні». За кожен відповідь «так» нараховується 1 бал.

1. Сам процес виконуваної роботи захоплює Вас більше, ніж етап її завершення?
2. Для досягнення поставленої мети Ви зазвичай не жалкуєте сил?
3. Вам часто говорять, що Ви більше думаете про інших, ніж про себе?
4. Ви зазвичай багато часу приділяєте собі?
5. Ви зазвичай не зважаєтеся почати робити те, що Вам не цікаво, але вкрай необхідно?
6. Ви впевнені, що стійкості у Вас більше, ніж здібностей?
7. Вам легше прохати за інших, ніж за себе?
8. Ви вважаєте, що людина повинна спочатку думати про себе, а потім вже про інших?
9. Закінчуючи цікаву справу, Ви жалкуєте про те, що цікава робота вже завершена, та її прикро залишати?
10. Вам більше подобаються діяльні люди, здатні досягати результату, ніж просто добрі та співчутливі?
11. Вам важко відмовити людям, коли вони Вас про щось прохають?
12. Ви робити що-небудь для себе з більш великим задоволенням, ніж для інших?
13. Ви отримуєте задоволення від гри, у якій не потрібно думати про виграш?
14. Ви вважаєте, що успіхів у Вашому житті більше, ніж невдач?
15. Ви намагаєтеся надати людям послугу, якщо у них трапилися біда чи неприємності?
16. Ви впевнені, що не потрібно для кого-небудь занадто напружуватися?
17. Ви більш всього поважаєте людей, які схильні захоплюватися справою по справжньому?

18. Ви часто завершуєте роботу всупереч несприятливій ситуації, нестачі часу, перешкодам ззовні?
19. Для себе у Вас зазвичай не вистачає ні часу, ні сил?
20. Вам важко змусити себе зробити щось для інших?
21. Ви часто починаєте одночасно багато справ та не встигаєте закінчити їх до кінця?
22. Ви вважаєте, що маєте достатньо сил, щоб розраховувати на успіх у житті?
23. Ви прагнете якомога більше зробити для інших людей?
24. Ви впевненні, що турбота про інших йде не на користь собі?
25. Чи можете Ви захопитися справою настільки, що забуваєте про час та про себе?
26. Чи вдається Вам часто довести почату справу до кінця?
27. Ви впевненні, що найбільша цінність у житті жити інтересами інших людей?
28. Ви можете назвати себе егоїстом?
29. Буває, що Ви, захопившись деталями, поглибившись в них, Ви не можете закінчити почату справу?
30. Ви уникаєте зустрічей з людьми, які не мають ділових якостей?
31. Ваша основна риса безкорисливість?
32. Вільний час Ви використовуєте для своїх захоплень?
33. Ви часто завантажуєте свою відпустку чи вихідні дні роботою тому, що комусь обіцяли щось зробити?
34. Ви засуджуєте людей, які не вміють попіклуватися про себе?
35. Вам важко наважитися використовувати зусилля іншої людини в своїх інтересах?
36. Ви часто прохаєте людей зробити щось з корисних цілей?
37. Погоджуючись на яку-небудь справу, Ви більше думаєте про те, наскільки вона Вам цікава?
38. Прагнення до результату у будь-якій справі ваша особлива риса?

39. Ваша особлива риса вміння допомогти іншим людям?

40. Ви здатні зробити максимальні зусилля лише за добру винагороду?

Варіант 2. Виявлення ступеню вираженості соціально-психологічних настанов, направлених на «свобода – влада», «праця – гроші»

1. Ви згодні, що головне в житті бути майстром своєї справи?

2. Ви більш всього цінуєте можливість самостійного вибору рішення?

3. Ваші знайомі вважають Вас владною людиною?

4. Ви згодні, що люди, які не вміють заробляти гроші, не варті поваги?

5. Творча праця для Вас є головною насолодою у житті?

6. Основне прагнення у Вашому житті свобода, а не влада та гроші?

7. Ви згодні, що мати владу над людьми найбільш важлива цінність?

8. Ваші друзі заможні в матеріальному відношенні люди?

9. Ви намагаєтеся, щоб усі навколо Вас були зайняті захоплюючою справою?

10. Вам завжди вдається слідувати своїм переконанням всупереч вимогам зі сторони?

11. Чи вважаєте Ви, що найбільша якість для влади це її сила?

12. Ви впевнені, що все можна купити за гроші?

13. Ви вибираєте друзів за діловими якостями?

14. Ви намагаєтеся не пов'язувати себе різними зобов'язуваннями перед іншими людьми?

15. Ви відчуваєте почуття обурення, якщо хто-небудь не підкоряється Вашим вимогам?

16. Гроші більш надійні, ніж влада та свобода?

17. Вам буває нестерпно нудно без улюбленої роботи?

18. Ви переконанні, що кожний повинен володіти свободою в рамках закону?

19. Вам легко змусити людей робити те, що хочете Ви?

20. Ви згодні, що краще мати високу зарплату, ніж високий інтелект?

21. У житті Ви радієте тільки відмінному результату роботи?

22. Найголовніше прагнення у Вашому житті бути вільним?

23. Ви вважаєте себе здатним керувати великим колективом?

24. Чи є для Вас заробіток головним прагненням у житті?
25. Улюблена справа для Вас цінніша, ніж влада та гроші?
26. Вам звичайно вдається відвойовувати своє право на свободу?
27. Чи відчуваєте Ви жагу до влади, прагнення керувати?
28. Ви згодні, що гроші «не прагнуть» і не важливо як вони зароблені?
29. Навіть буваючи на відпочинку, Ви не можете не працювати?
30. Ви готові багатом жертвувати, щоб бути вільним?
31. Ви відчуваєте себе господарем у своїй родині?
32. Вам складно обмежити себе в грошах?
33. Ваші друзі та знайомі цінують Вас як спеціаліста?
34. Люди, які обмежують Вашу свободу, викликають у Вас найбільше обурення?
35. Влада може замінити Вам інші цінності?
36. Вам зазвичай вдається накопичити потрібну суму грошей?
37. Праця найбільша цінність для Вас?
38. Ви впевнено та невимушено відчуваєте себе серед незнайомих людей?
39. Ви згодні зменшити свободу заради володіння владою?
40. Найбільш сильне потрясіння для Вас – це відсутність грошей.

Ключ до методики виявлення настанов на «альтруїзм – егоїзм», «процес – результат»:

Опрацювання даних обраховується за горизонтальними рядами протоколу. Сума плюсів першого ряду «Орієнтація на процес», сума плюсів другого ряду «Орієнтація на результат», сума плюсів третього ряду «Орієнтація на альтруїзм», сума плюсів четвертого ряду «Орієнтація на егоїзм».

«Орієнтація на процес»: 1, 5, 9, 13, 17, 21, 25, 29, 33, 37

«Орієнтація на результат»: 2, 6, 10, 14, 18, 22, 26, 30, 34, 38

«Орієнтація на альтруїзм»: 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39

«Орієнтація на егоїзм»: 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40

Ключ до методики виявлення настанов «свобода – влада», «праця – гроші». Сума плюсів першого ряду «Орієнтація на працю», сума плюсів другого ряду «Орієнтація на свободу», сума плюсів третього ряду «Орієнтація на владу», сума плюсів четвертого ряду «Орієнтація на гроші».

При **орієнтації на процес** люди більш орієнтовані на процес, менш замислюються над досягненням результату, часто запізнюються зі звітами щодо завершення роботи, їхня направленість на процес гальмує результативності, ними більше рухає інтерес до справи, а для досягнення результату вимагається багато рутинної роботи, негативне ставлення до якої не можуть подолати.

Люди, які орієнтуються **результат**, є одними з надійних. Вони можуть досягати результату у своїй діяльності всупереч невдачам, метушні, перешкодам.

Люди, які орієнтуються **на альтруїстичні цінності**, часто в збиток собі, заслуговують неабиякої поваги. Альтруїзм найбільш цінна суспільна мотивація, яка відрізняє зрілу особистість.

Люди с занадто вираженим **егоїзмом** зустрічаються досить рідко. «Невелика доля розумного егоїзму» не може зашкодити людині. Більш всього шкодить його відсутність, причому серед людей «інтелігентних професій» зустрічається досить часто.

Люди, які **орієнтуються на працю**, весь час використовують для того, щоб щось зробити, не шкодуючи вихідних днів, відпустки тощо. Праця приносить їм більше радості та задоволення, ніж якісь інші заняття.

Ведучою цінністю для людей з **орієнтацією на гроші** є прагнення до збільшення свого фінансового благополуччя.

Головна цінність для людей, орієнтуючих **на свободу** – свобода. Дуже часто орієнтація на свободу поєднується з орієнтацією на працю, рідше поєднання «свободи» та «грошей».

Для людей з орієнтацією на **владу** ведучою цінністю є вплив на інших, суспільство.

На основі результатів використання методик можна виявити декілька груп досліджуваних:

- група високомотивованих досліджуваних з гармонійними орієнтаціями. Всі орієнтації виражені сильно та в рівній мірі.
- група середньомотивованих досліджуваних з не досить гармонійними орієнтаціями.
- група низькомотивованих досліджуваних, у яких всі орієнтації виражені досить слабо.
- група з дизгармонійними орієнтаціями, у яких деякі орієнтації виражені сильно, а інші можуть бути взагалі відсутніми.

Додаток К

Опитувальник САН

(діагностика активності особистості)

Опитувальник складається з протилежних характеристик, за якими досліджувані мають оцінити свій стан. Кожна пара є шкалою, на якій досліджуваний відмічає ступінь актуалізації характеристики свого стану. Досліджуваному пропонується описати свій стан, який відчувається в даний момент, користуючись таблицею, яка складається з полярних ознак. Вам необхідно в кожній парі вибрати ту характеристику, яка найбільш точно описує Ваш стан та відмітити ту цифру, яка відповідає ступеню вираженості даної характеристики.

1	Пасивний	3 2 1 0 1 2 3	Активний
2	Малорухливий	3 2 1 0 1 2 3	Рухливий
3	Повільний	3 2 1 0 1 2 3	Швидкий
4	Бездіяльний	3 2 1 0 1 2 3	Дієвий
5	Безініціативний	3 2 1 0 1 2 3	Захоплений
6	Байдужий	3 2 1 0 1 2 3	Схвильований
7	Сонливий	3 2 1 0 1 2 3	Збуджений

8	Бажаю відпочити	3 2 1 0 1 2 3	Бажаю працювати
9	Розмірковувати важко	3 2 1 0 1 2 3	Розмірковувати легко
10	Неуважний	3 2 1 0 1 2 3	Уважний

Обробка даних

При підрахунку граничний ступінь вираження негативного полюсу пари оцінюється в 1 бал, а граничний ступінь вираження позитивного полюсу пари – в 7 балів. Високий рівень активності нараховує від 70 до 52 балів, достатній рівень від 52 до 34, середній рівень від 34 до 17, низький від 17 до 0.

Додаток Л

Методика дослідження вольової організації особистості

(А. Хохлова)

Вольова організація особистості є однією з особистісних характеристик, які пов'язані з цілепокладанням та операційною стороною діяльності, тобто з можливостями усвідомлення і постановки особистісних цілей. Вольова організація особистості відображає індивідуальні особливості в тому, що стосується способів і шляхів досягнення поставленої мети, зокрема щодо професійного самовизначення. Методика дозволяє виявити здатність особистості до прийняття рішення, усвідомлення професійної мети, способів досягнення через саморозвиток та професійне самовиховання. Вольова організація особистості включає такі складові: ціннісно-сміслова організація особистості, організація діяльності, рішучість, наполегливість, самовладання, самостійність.

Інструкція

Вам пропонується відповісти на запитання, які спрямовані на з'ясування деяких особливостей вашої особистості та характеру. Прочитавши або прослухавши кожне твердження проставте у бланку знак «+» навпроти вибраного варіанта відповіді: безумовно так; швидше так, ніж ні; швидше ні, ніж так; безумовно ні.

Опитувальник

1. Щастя – це коли пощастить.
2. Мої плани на майбутнє рідко бувають реальними.
3. Після того як я вже вирішив що-небудь зробити, я, як правило, ще вагаюся, перш ніж почати.
4. Часто через лінь я відкладаю розпочату роботу.
5. Часто я дію одразу, «не подумавши».
6. Звичайно без сторонньої допомоги я можу відволіктися від якої-небудь спокуси (читання цікавої книжки, приємна бесіда, хвилюючий телефільм і т.д.) та зайнятися потрібною справою.
7. У суперечках про життя я буваю правим частіше, ніж мої друзі.
8. Я вже вибрав справу, якій міг би присвятити все своє життя.
9. Я рідко запізнююся на заняття (роботу).
10. Я звичайно надто довго не можу зважитися на якусь справу.
11. Будь-яку справу я намагаюся довести до кінця.
12. Я більше, ніж інші, запальний і дратівливий.
13. Я легко переймаюся настроєм інших людей.
14. Майже все в мене виходить з першої спроби.
15. Я люблю читати книжки про життя славетних людей.
16. Мені вдалося позбавитися деяких шкідливих звичок (постійно запізнюватися, палити).
17. Про мене можуть сказати, що я не з боягузливих.
18. Я часто втрачаю інтерес до справи, яка ще недавно здавалася мені цікавою
19. Розмовляючи з людиною, якої я соромлюся чи боюся, я, звичайно, так хвилююся, що моя мова помітно змінюється.
20. Найчастіше мене не потрібно підганяти, щоб довести розпочату справу до кінця.
21. Мені добре відомо почуття лінощів.
22. Я живу повноцінним та цікавим життям.

23. Майже завжди мені вдається виконати заплановане на день.
24. Я частіше буваю впевненим у собі.
25. У мене багато незавершених справ.
26. Я маю витримку і можу залишатися спокійним у критичних ситуаціях.
27. Вислухавши докази однієї зі сторін, які сперечаються, я звичайно приймаю її точку зору, а після вислуховування другої сторони – хотів би змінити думку на протилежну.
28. Моя впевненість іноді мені заважає.
29. Своє майбутнє я уявляю не дуже виразно.
30. Досить часто я не виконую обіцянок.
31. У новій, незнайомій ситуації, я, як правило, розгублююся і ніяковію.
32. Я можу назвати себе людиною з твердим характером.
33. Часто тривожні думки дошкулюють мені настільки, що я довго не можу заснути.
34. По відношенню до товаришів я найчастіше буваю в ролі підлеглого, ніж начальника.
35. До цього часу ще нікому не вдалося вивести мене з себе.
36. Я можу віднести себе до людей, які чітко бачать своє життєве покликання.
37. Я хотів би досягти в житті багато чого, але погано уявляю, яким саме чином.
38. Коли я запізнююся на урок або заняття, мені звичайно буває важко відкрити двері й увійти.
39. Наполегливість – риса мого характеру.
40. Як правило, я господар свого становища.
41. Мені легше живеться, коли хтось із дорослих контролює кожен мій крок.
42. У своїх вчинках я повністю незалежний від інших.
43. Мене в житті цікавить, то одне, то інше, і важко чомусь віддати перевагу.
44. Мені дуже не вистачає зібраності та акуратності в справах.
45. Я часто відчуваю невпевненість в успіху розпочатої справи.

46. У мене лінощів більше, ніж у інших.
47. Власні емоції мені часто заважають у житті.
48. Жити мудрими думками інших краще, ніж своїми.
49. Я інколи відкладаю дуже важливу розпочату справу.
50. Я хотів би докорінно змінити своє життя.
51. Я дотримуюся режиму дня навіть у вільний від роботи та навчання час.
52. Відповідаючи на всі ці питання, мені не важко було вибрати між «так» і «ні».
53. Я часто, не закінчивши однієї справи, беруся за іншу.
54. Мені, як правило, вдається змусити себе зробити не дуже приємну, але корисну в майбутньому справу.
55. Я досить часто роблю що-небудь з усіма за компанію, навіть коли не дуже хотів би цього робити.
56. Коли я зайнятий чимось дуже відповідальним, мою увагу все ж можна відволікти.

Бланк відповідей

№ з/п	Безу- мов но так	Шви дше так, ніж ні	Шви дше ні, ніж так	Безу- мов но ні	№ з/п	Безу- мов но так	Шви дше так, ніж ні	Шви дше ні, ніж так	Безу- мов но ні	№ з/п	Безу- мов но так	Шви дше так, ніж ні	Шви дше ні, ніж так	Безу- Мов но ні
	++	+	-	--		++	+	-	--		++	+	-	--
1					20					39				
2					21					40				
3					22					41				
4					23					42				
5					24					43				
6					25					44				
7					26					45				
8					27					46				
9					28					47				
10					29					48				
11					30					49				
12					31					50				
13					32					51				

14					33						52				
15					34						53				
16					35						54				
17					36						55				
18					37						56				
19					38										

Ключ до опитувальника

№	++	+	-	--	№	++	+	-	--	№	++	+	-	--	№	+	+	-	--
																+			
1	0	1	2	3	2	0	1	2	3	3	0	1	2	3	4	0	1	2	3
8	3	2	1	0	9	3	2	1	0	10	0	1	2	3	11	3	2	1	0
15	3	2	1	0	16	0	1	2	3	17	3	2	1	0	18	0	1	2	3
22	3	2	1	0	23	3	2	1	0	24	3	2	1	0	25	0	1	2	3
29	0	1	2	3	30	0	1	2	3	31	0	1	2	3	32	3	2	1	0
36	3	2	1	0	37	3	2	1	0	38	0	1	2	3	39	3	2	1	0
43	0	1	2	3	44	0	1	2	3	45	0	1	2	3	46	0	1	2	3
50	0	1	2	3	51	3	2	1	0	52	3	2	1	0	53	0	1	2	3
Е					Е					Е					Е				
Ц					О					Р					Н				

№	++	+	-	--	№	++	+	-	--	№	++	+	-	--
5	0	1	2	3	6	0	1	2	3	7	3	2	1	0
12	0	1	2	3	13	0	1	2	3	14	3	2	1	0
19	0	1	2	3	20	3	2	1	0	21	0	1	2	3
26	3	2	1	0	27	0	1	2	3	28	0	1	2	3
33	0	1	2	3	34	0	1	2	3	35	3	2	1	0
40	3	2	1	0	41	0	1	2	3	42	3	2	1	0
47	0	1	2	3	48	0	1	2	3	49	0	1	2	3
54	3	2	1	0	55	0	1	2	3	56	0	1	2	3
3					3					3				
С					См					Щ				

Загальний результат В =

Набрані бали сумуються по вертикалі, окремо за кожною колонкою. Результат фіксується внизу колонки (Ц =; О=; і т.д.). Потім сумуються результати перших шести колонок; сума фіксується під індексом «В». Результат сьомої колонки («Щ») сюди не входить і розглядається окремо.

Розшифровка:

Ц – ціннісно-сміслова організація особистості;

О – організація діяльності;

Р – рішучість;

Н – наполегливість;

С – самовладання;

См – самостійність;

Щ – показник неправди, щирості;

В – загальний показник (воля), який характеризує волюву організацію особистості в цілому.

1. Ціннісно-сміслова організація особистості. До неї входять морально-етичні та особистісні цінності, які особистість має на даному конкретному етапі свого розвитку; усвідомлення смислу життя взагалі та конкретної діяльності зокрема; рівень організованості життя; відповідність поведінки ціннісним та розумовим орієнтирам.

2. Організація діяльності. Цей показник характеризує здатність особистості до структурування, відокремлення головного від другорядного у своїх вчинках.

3. Рішучість. Характеризує здатність особистості до швидкого перегляду варіантів, вибору з них оптимального та реалізації даного варіанта поведінки в житті.

4. Наполегливість. Характеризує стійкість прийнятої особистістю поведінки.

5. Самовладання. Властивість особистості зберігати контроль над своїми вчинками та діями в критичних ситуаціях.

6. Самостійність. Цей показник характеризує ступінь незалежності особистості від сторонніх впливів, а також рівень умінь, навичок та знань, які необхідні для досягнення поставленої мети.

Значення отриманих сум балів за факторами:

0-8 балів – дана вольова якість потребує розвитку і тренування; її нерозвиненість заважає людині в досягненні поставлених завдань;

9-16 балів – дана вольова якість розвинута достатньою мірою;

17-24 бали – вольова якість має найвищий розвиток, є однією з найвизначніших у структурі вольової організації особистості. Слід звернути увагу учнів на те, що без достатнього розвитку решти факторів постановка будь-яких особистих цілей, шляхи та способи їх досягнення можуть бути ускладнені.

Досліджувані, які набрали 17-24 бали за сьомим фактором («Щ») повідомляється, що при відповідях на запитання вони були не достатньо відвертими, тому отримані результати не відповідають дійсності. Їм пропонується заповнити опитувальник ще раз, даючи собі більш критичну оцінку.

Загальний результат В:

0-24 балів – вольові якості не розвинені.

25-48 балів – вольові якості особистості потребують тренування та розвитку. Досліджуваному рекомендується серйозно працювати над собою. Особливу увагу слід приділити тим факторам, за якими у нього найменші суми балів.

49-96 балів – вольові якості особистості розвинуті достатньо.

97-144 бали – показник високого рівня вольової організації особистості, який свідчить про здатність досліджуваного з достатньою мірою усвідомленості та почуття реальності визначити для себе цілі, шляхи та способи їх досягнення.

Додаток М

Опитувальник «Автономність- залежність особистості у навчальній діяльності» (Г. Пригніна) (адаптований до учнів ПТНЗ)

Інструкція:

Вам пропонується тест про ПТНЗ. Вам необхідно дати відповідь «так» чи «ні» на запропоновані питання.

Опитувальник:

1. Оточення вважає мене впевненою у собі людиною.
2. Перед початком я звик аналізувати умови, у яких мені необхідно працювати.
3. При виконанні будь-якої роботи я звик оцінювати не тільки її кінцевий, але й проміжні результати.
4. Я схильний відмовитися від задуманого, якщо іншим здається, що я почав робити щось неправильно.
5. Навіть при виконанні відповідальної роботи мені не потрібен чийсь контроль.
6. Я однаково старанно виконую як цікаву, так і не цікаву роботу.
7. Для успішного виконання відповідальної роботи мені потрібен контроль.
8. Зазвичай мій робочий день проходить безсистемно.
9. За можливості вибору я волію виконувати роботу менш відповідальну, але і менш цікаву.
10. Після завершення будь-якої роботи я звик обов'язково її перевірити.
11. Я обов'язково повертаюся до початої справи навіть тоді, коли мене ніхто не контролює.
12. Сумніви в досягненні успіху часто змушують мене відмовлятися від запланованої справи.
13. Мені часто бракує завзятості для досягнення поставленої мети.
14. Мої плани ніколи не розходяться з моїми здібностями і вміннями.

15. Як правило, будь-які рішення я приймаю, порадившись із кимось.
16. Мені часто буває важко змусити себе зосередитися на будь-якому завданні.
17. Коли я занурений у якусь роботу, мені важко буває переключитися на виконання іншої.
18. Я схильний відмовитися від роботи, яка «не клеїться».

Ключ до опитувальника

«Так» - 1, 5, 11, 14.

«Ні» - 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 16, 17, 18.

Інтерпретація результатів

За кожну відповідь, яка збігається з ключем нараховується 1 бал.

Методика діагностує два основні стилі навчальної діяльності: «автономний» і «залежний», а також виділяє третю групу учнів – «невизначені».

«Автономні» - виявляють у навчальній діяльності такі риси: наполегливість, цілеспрямованість, розвинутий самоконтроль, впевненість у собі, схильність до самостійного виконання роботи тощо.

«Залежні» - для цієї категорії характерно майже не виявлення таких рис, а їхня навчальна діяльність пов'язана в основному з опорою на вказівки з боку педагога, з орієнтацією на поради, підказки.

«Невизначені» - це така група учнів, у яких приблизно однаково виражені особливості, властиві як першому, так і другому стилю.

Додаток Н

Тест готовності до саморозвитку (В. Павлова).

Тест сприяє визначенню готовності до саморозвитку: бажанню змінюватися, пізнавати себе.

Вам необхідно оцінити наскільки Ви погоджуєтеся з наступними твердженнями, які наведені нижче. Якщо погоджуєтеся, то навпроти номера

поставте знак «+», якщо ні, то поставте «-». Якщо не знаєте, то поставте «?» (відповідь для крайніх випадків).

Текст опитувальника

1. У мене часто з`являється бажання більше дізнатися про себе.
2. Я вважаю, що мені нема необхідності у чомусь змінюватися.
3. Я впевнений (на) в своїх силах.
4. Я вірю, що все задумане мною здійсниться.
5. У мене немає бажання знати свої «мінуси» та «плюси».
6. У своїх планах, я частіше сподіваюся на вдачу, аніж на себе.
7. Я хочу краще та ефективніше працювати.
8. Я вмію змусити та змінити себе, тоді, коли це потрібно.
9. Мої невдачі пов'язані багато в чому від невміння щось зробити.
10. Я цікавлюся думками інших про мої якості та можливості.
11. Мені важко самотійно досягнути задуманого та виховати себе.
12. У будь-якій справі я не боюся невдач та помилок.
13. Мої якості та вміння відповідають вимогам моєї професії.
14. Обставини сильніше мене, навіть якщо я дуже хочу щось зробити.

Ключ

«+» - 1, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 12.

«-» - 2, 5, 6, 11, 13, 14.

Необхідно підрахувати кількість відповідей, які співпадають з ключем. Величина готовності «хочу знати себе» - підраховується кількістю збігів з номерами 1, 2, 5, 7, 9, 10, 13.

Максимальне значення готовності знати себе (ГЗС) може бути рівною 7 балам.

ГЗС = «+» - 1, 7, 9, 10; «-» 2, 5, 13.

Величина готовності «можу удосконалюватися» - підраховується кількістю збігів на твердження: 3, 4, 6, 8, 1,12, 14. Максимум 7 балів.

ГМУ= «+» - 3, 4, 8, 1, 12; «-» - 6, 14.

Отримані значення переносяться на графік: по горизонталі відкладається величина ГЗС, а по вертикалі ГМУ. За двома координатами Ви відмічаєте на графіку точку, яка знаходиться в одному з квадратів А, Б, В, Г.

«Попадання» в квадрат на графіку – це стан досліджуваного в даний момент:

А – «можу вдосконалюватися», але «не хочу себе знати».

Б – «хочу знати себе» та «можу змінитися».

В – «не хочу знати себе» та «не хочу змінюватися».

Г – «хочу знати себе», але «не можу себе змінити».

- Квадрат «А». Досліджуваний має великі можливості до саморозвитку, однак не бажає зрозуміти себе. У цьому випадку треба розмірковувати про необхідність починання освоєння саме з себе.

- Квадрат «Б». Найбільш вдале поєднання для подальшого особистісного розвитку. Бажання більш глибокого пізнання себе співпадає з потребою в дійсному самоудосконаленні.

- Квадрат «В» – небажання працювати над собою. Аналіз повинен бути направлений на твердження, які не співпадають з «ключем», так як саме там можна виявити причини небажання працювати над собою.

- Квадрат «Г». Таке поєднання означає, що піддослідний бажає знати більше про себе, але не володіє навиками самоудосконалення.

Аналіз тверджень по ГМС, які не співпали у відповідях з ключем, показує, де та над чим необхідно попрацювати.

Додаток II

Анкета «На скільки Ви активні у громадській роботі суспільства?»

Виберіть, будь ласка, одну з запропонованих відповідей. Обведіть ваш варіант відповіді.

1. Чи берете Ви участь у культурно-масових заходах вашого міста (фестивалі, концерти)?

А) завжди; б) зазвичай; в) інколи; г) ніколи.

2. Чи берете Ви участь у волонтерській діяльності?

А) завжди; б) зазвичай; в) інколи; г) ніколи.

3. Чи берете Ви участь у проведенні або організації благодійних вечорів?

А) завжди; б) зазвичай; в) інколи; г) ніколи.

4. Чи берете Ви участь у різноманітних предметних олімпіадах?

А) завжди; б) зазвичай; в) інколи; г) ніколи.

5. Чи брали Ви участь у створенні соціальних проєктів?

А) завжди; б) зазвичай; в) інколи; г) ніколи.

6. Чи берете Ви участь у науковій діяльності закладу (круглі столи, конференції, публікації тощо)?

А) завжди; б) зазвичай; в) інколи; г) ніколи.

7. Чи є Ви членами громадсько-патріотичних організацій?

А) завжди; б) зазвичай; в) інколи; г) ніколи.

8. Чи берете Ви участь у проведенні та організації культурно-просвітницьких заходів у Вашому закладі?

А) завжди; б) зазвичай; в) інколи; г) ніколи.

9. Чи берете Ви участь у виборах органів самоврядування закладу, міського голови, Президента тощо.

А) завжди; б) зазвичай; в) інколи; г) ніколи.

10. Чи берете участь в інтерактивних опитуваннях, які стосуються покращання соціального життя?

А) завжди; б) зазвичай; в) інколи; г) ніколи.

11. Чи відвідуєте Ви екскурсії патріотичної тематики?

А) завжди; б) зазвичай; в) інколи; г) ніколи.

12. Ви переглядаєте або берете участь у програмах телебачення з патріотичної тематики?

А) завжди; б) зазвичай; в) інколи; г) ніколи.

Додаток Р**АНКЕТА****Вивчення поінформованості учнівської молоді щодо проведення заходів
патріотичного спрямування**

Шановний друже!

Пропонуємо Вам ряд запитань на які необхідно відповісти (в одних випадках – вибрати варіант із запропонованих, а в інших – висловити свою власну думку)

Ми щиро вдячні Вам за участь в опитуванні!!!

1. Ваша стаття _____

2. Ваш вік _____

3. Чи відвідуєте Ви заходи патріотичного спрямування у вашому місті? _____

4. Звідки Ви дізнаєтеся про проведення патріотичних заходів?

А) ЗМІ

Б) друзі

В) родичі

Г) свій варіант.....

5. Чи переглядаєте Ви фільми та телепередачі про героїчні подвиги минулого?

А) так

Б) скоріше так, ніж ні

В) скоріше ні, ніж так

Г) ні

6. Чи цікавитися Ви книгами патріотичної тематики?

А) так

Б) скоріше так, ніж ні

В) скоріше ні, ніж так

Г) ні

7. Чи берете Ви участь у заходах патріотичного виховання?

- А) беру участь
- Б) не підтримую
- В) байдуже ставлюся
- Г) не знаю про заходи патріотичного виховання

8. Де Ви частіше відвідуєте заходи патріотичного спрямування?

- а) у ПТНЗ
- б) центральна площа міста
- в) бібліотека
- г) інше місце

9. Які заходи патріотичного спрямування Ви відвідували останнім часом?

---

10. Хто, на вашу думку, має займатися організацією патріотичного виховання підростаючого покоління?

---

11. Якщо Ви не відвідуєте патріотичні заходи, то вкажіть, будь ласка, з яких причин?

---

12. Найбільший вплив на Вас щодо патріотичного виховання здійснюють:

- а) батьки; в) педагоги; в) друзі; г) ЗМІ та інтернет

Дякуємо за співпрацю!